

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Bojtár Endre, Horváth Iván, Kovács János Mátyás, Margócsy István, Szilágyi Ákos.
Olvasószerkesztő: Barabás András.

»kicsit kiszínezem, s közben elmozdulnak a hangsúlyok«

KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ

»Úgy tűnt, ezzel vége az orosz népnek... De nem.«

ALEKSZANDR SZOLZSENYICIN

»kimerülésével a „férfiprincípium” is lekonyult«

SZILÁGYI ÁKOS

Mcmxciv December

Szerkesztőségi órák: csütörtökön délután kettőtől négyig a New York kávéház karzatán.

ÁRA NEGYVENKILENC FORINT

MCMXCIV DECEMBER

HATODIK ÉVFOLYAM TIZENKETTEDIK SZÁM

Beszélgetés 2000-ben Krasznahorkai László íróval 3

Leszek Kolakowski Az értelmiség 9

Alekszandr Szolzsenyicin Az „oroszkérdés” a 20. század vége felé 15

Grigorij Pomeranc Ellenérvek mögül 18

Petri György Szerelmeink 21

Garaczi László Teri 22

Ernst Jandl Versek 26

Tatár Sándor Versek 29

Brian Friel Bűvészek 31

Balogh B. Márton Péntekkel a Zöld Lótusz Orom kávéházban 37

Kocsis Péter Hol van Csehország? 42

Lukácsy Sándor A kitagadott irodalom 48

Szilágyi Ákos RAKOVSKY ZSUZSA / HANGOK (Margináliák) 53

Földényi F. László A boldogság misztériuma 61

E számunkat SZKUKÁLEK LAJOS komarnói grafikus munkáival illusztráltuk.

2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP. FELELŐS SZERKESZTŐ: BOJTÁR ENDRE.

ALAPÍTÓ SZERKESZTŐK: HERNER JÁNOS, TÖRÖK ANDRÁS.

GAZDASÁGI VEZETŐ: KEMÉNY MÁRIA. SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: SARGINA LUDMILA.

MŰVÉSZETI SZERKESZTŐ: KOPPÁNY SIMON.

LEVÉLCÍM: 1153 BUDAPEST, VÁG UTCA 13.

ÚJ TELEFON ÉS FAX: 140-9950

KIADJA A HETI VILÁGGAZDASÁG RT. FELELŐS KIADÓ: SZAUER PÉTER ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ. CÍM: 1057 BUDAPEST SZÉPVÖLGYI ÚT 35. TELEFON: 118-4326. TERJESZTI A MAGYAR POSTA. ELŐFIZETHETŐ BÁRMELY POSTAHIVATALBAN, VALAMINT A HÍRLEPELŐFIZETÉSI ÉS LAPELLÁTÁSI IRODÁBAN (HELIR), BUDAPEST XIII. LEHEL ÚT 10/A ALATT KÖZVETLENÜL, POSTAUTALVÁNYON VAGY ÁTUTALÁSSAL A HELIR POSTABANK RT. 219-98 636, 021-02 799 PÉNZFORGALMI JELZŐSZÁMRA. ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 490 FT, FÉL ÉVRE 245 FT, NEGYED ÉVRE 147 FT.

KÉSZÜLT. GOUDY OLD FACE, NICHOLAS COCHIN ÉS WALBAUM BETŰKKEL. ELEKTRONIKUS TÖRDELÉS: HVG PRESS. SZEDTE: KOCIS JÁNOS. NYOMTA A KÖZLÖNYIGAZGATÓSÁG NYOMDÁJA LAJOSMIZSÉN. FELELŐS VEZETŐ: BURJÁN NORBERT.

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN KAPHATÓK A KIADÓBAN.

TÁMOGATÓINK: A MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTERIUM, A SOROS ALAPÍTVÁNY, A JÓZSEF ATTILA ALAPÍTVÁNY, A NEMZETI KULTURÁLIS ALAP.

ÚJ MŰVÉSZET

A DECEMBERI SZÁM TARTALMÁBÓL

CSONTVÁRY

LAJTA GÁBOR: A látás kegyelme

MOLNÁR SÁNDOR: Szellemi energia és művészet
Csontváry-kiállítás a Nemzeti Galériában

KARÁTSON GÁBOR: Vigasztalan mélységen át

SZABÓ JÚLIA: Csontváry üzenete képei sorsáról
Egy visszaemlékezés aktualitása

ROMVÁRY FERENC: Újabb adalékok Csontváry szénrajzaihoz

KÖZELKÉP CSIKY TIBORRÓL

SINKOVITS PÉTER: Szabad vizek mentén. Csiky Tibor kiállítása

ATTALAI GÁBOR: In memoriam?
Csiky Tibor retrospektív kiállítása

MIKLÓS PÁL: Csiky Tibor plasztikái

MŰHELY

LÓSKA LAJOS: Szerkezetes szobrok. Gaál Tamás munkái

KIÁLLÍTÁS

PATAKI GÁBOR: Marosán Gyula művészete az emigrációban

DOKUMENTUM

SCHÖNER ALFRÉD: Művészi vallomás a holocaust árnyékában
Emlékezés Birnfeld Sámuelre

Kapható az újságárusoknál, belvárosi könyvesboltokban, galériákban,
metróállomásokon és az Art-mozikban.
Előfizethető a szerkesztőségben: 1054 Budapest, Báthori u. 10. VII. 707.

TELEFON/FAX: 131-6702

Beszélgetés 2000-ben

Krasznahorkai László íróval

M IÉRT UTAZOL ANNYIT, ÉS MIÉRT GONDOLOD, HOGY A REGÉNYEIDHEZ AZ IS SZÜKSÉGES, HOGY AZ ELŐRE ELTERVEZETT VAGY KITALÁLT HELYSZÍNEKRE UTAZZ; S MIT TALÁLSZ OTT, AMIT EGYÉBKÉNT NEM TUDSZ?

– Nem találok semmit, amit egyébként nem tudok, s egyáltalán nem az a fajta kíváncsiság hajt, hogy valamiről többet tudjak meg; egyébként szerintem nem utazom én nagyon sokat. Szerintem egy csomó ember sokkal többet utazott mint én, csak talán nem beszélt róla ennyit. Én tényleg elég sokat beszéltem arról a kevésről, amit csináltam. De a regények vagy a szövegek írásához ezek nem segítenek, sőt nem is függenek velük közvetlenül össze. Bár én magam sem nagyon függök össze a regényekkel, meg az írásokkal; mondjuk az utazásaimmal jobban összefüggök. Ezek nem a számuk szerint, inkább a számomra való mélységük szerint fontosak nekem. Tulajdonképpen állandó mozgásigényem van, és ezt életem eddig, mondjuk harminc évig tartó szakaszában sikerült is kiélnem: először belső vándorlás az országban, majd körülbelül harmincéves koromtól, miután már én is kaptam útlevelet, belekóstoltam a környék országába, és aztán véletlenül elvetődtem távolabbi vidékekre is. Mindez nem új felismerésekre vezetett (a kínai utazást leszámítva), hanem inkább meggyőzött arról, hogy végül is jól gondolom, ha úgy gondolom, hogy tényleg képesek vagyunk megteremteni a viszonylagosságot a magunk számunkra. Fölépítünk valamit, teszünk egy kijelentést egy tárgyról, utána teszünk egy 200 vagy 2000 kilométeres félkört, és ugyanazt szépen le is tudjuk rombolni.

– DE HISZ' AZT EMLÍTETTED A MŰLT KORÁBAN, HOGY A KÉSZÜLŐ REGÉNYEDNEK A MEGÍRÁSÁHOZ KÜLFÖLDI LAKÁSOKRA VAN SZÜKSÉGED, ÉS MEG IS JELŐLTED A HELYEKET... AKKOR AZT MONDTAD, HOGY A REGÉNYNEK LEGALÁBBIS AZT A RÉSZÉT, AMI KRÉTÁVAL KAPCSOLATOS, A HELYSZÍNEK, KRÉTÁN SZERETNÉD MEGÍRNI. AKKOR HOGYAN IS ARÁNYLIK EGYMÁSHOZ A MOZGÁSIGÉNYED ÉS A HELYHEZ KÖTÖTTSÉGED?

– Valóban elmentem most Krétára, de arról letettem, hogy ott bármit csináljak. Ezt az egészet itthon találtam ki, de az első próba el is döntötte, hogy ennek se füle se farka. Ráadásul annyira jól éreztem magamat Krétán, hogy eszem ágában nem volt komolyabban gondolkodni bármin. Megkerestem azokat a helyszíneket, amelyek nekem fontosak voltak, s valóban nagyon izgalmasnak találtam a művészi civilizációt és különfajta köveit, romhalmazait. Sok nagyon érdekes dolgot találtam, amikről nem is tudtam, és nem is

tudhattam, de aztán úgy hagytam az egészet, nem erőltettem. Pedig valóban egy kis faluban, egy üres házban dolgozhattam volna, de mégis olyan komikusnak tűnt nekem az egész, amikor először megpróbáltam. Akkor fölálltam, és folytattam a vándorlást a szigeten, mert semmi értelme nem volt közvetlenül átváltani a dolgokat. Jól átmosott engem ez a sziget. Igyekeztem nem tudomást venni arról, hogy mi zajlik a jelenkorában (a turizmus és a vele összefüggő rabszolgatartásnak a nyomasztó ténye), ezért aztán többnyire nem az északi tengerparton, hanem a délin jártam, azaz olyan helyeken, ahol nem nagyon kellett tudomásul vennem, hogy Krétának jelenkora is van. Ami pedig a régít illeti, az talán majd belemosódik egy következő szövegbe, ha egyáltalán írok még szöveget. De az a kis terv, hogy előre eldöntöm, elmegyek arra a helyre, ami engem amúgy foglalkoztat, és ott majd leülök, és elkezdek írni valamit, ez nem megy. Valószínűleg késtem úgy 150 évet.

– OLVASOM A NEMRÉG MEGJELENT JELENKORBAN, AZ EGYIK ORÁCIÓDBAN UGYANEZT A 150 ÉVET. MIT GONDOLSZ, MI TÖRTÉNT 150 ÉVVEL EZELŐTT? ÉS MIÉRT PONT 150 ÉVVEL EZELŐTT TÖRTÉNT?

– Hogy mi történt? Hát valami fordulat, amely a fordulatoknak abba a fajtájába tartozik, amelyről tudjuk, hogy pontosan nem lehet az időben lecövekelni. Mert húzhatunk egy vonalat a legújabb kor meg az újkor kegyetlenkedései közé, de ezt a vonalat nagyon nehéz elhelyezni. Megnevezhetünk éveket, meg eseményeket, de aztán mindig kiderül, hogy minden belemosódik a megelőző korba, vagy még tart egy darabig, úgyhogy nem azt gondoltam, hogy pont 150 év, hanem hogy... körülbelül. Itt nem anakronizmusról volna szó, hanem egy belső képesség elvesztéséről. Azt hiszem, a személyiségnek a függetlensége szűnhetett meg 150 évvel, vagy nem tudom mennyivel ezelőtt: ezért találunk ma csak egy őrnt ennek a személyiségnek a helyén, a magunk helyén. Mindez itt csak annyit jelent, hogy én nem rendelkezem ezzel a képességgel, viszont érzem, hogy nagyon hiányzik. Mert így azzal telik az időm, hogy előkészíték hosszasan, alaposan és kétségbeesetten egy olyan utat, aminek a végén majd tehetek egy kijelentést; holott az kellene, hogy egyszerűen megtegyem ezt a kijelentést, és költői virágokkal díszísem föl, bekeretezzem, beszéljek róla előtte és utána is. Ez a képesség ezt jelentené.

– AZT MONDOD: AZ EMBER TESZ EGY UTAT, ÉS UTÁNA TESZ RÓLA EGY KIJELENTÉST. SZÁMODRA EZEK SZERINT E KIJELENTÉSEK MEGTÉTELÉHEZ UTAT KELL MEGTENNİ? ÉS AZ UTAZÁS, A HELYVÁLTOZTATÁS, A MOZGÉKONYSÁG, A MOZGÁS HOZZÁTARTOZIK A KIJELENTÉSEK JOGOSULTSÁGÁHOZ?

– Nem, nem, amikor azt mondtam, hogy utat kell meg-

Az interjú az 1993. májusi 2000 esten elhangzott beszélgetés rövidített változata. A kérdező Margócsy István volt.

teni, azt átvitt értelemben gondoltam. Dolgozni kell, különfajta dolgokat kell megtenni azért, hogy végül tethess egy kijelentést. Nem az én utazásaimmal függ ez össze, és nem egy konkrét utazással. De tulajdonképpen egy konkrét utazás is szolgálhatja ezt a célt, és helyettesítheti vagy egyszerűen valóságossá teheti a szellemi folyamatot. Ezen még soha nem töprengtem, hogy az utazás mennyiben helyettesíti a gondolkodást számomra, de hát elképzelhető most ebben a voltaképpeni félreértésben, hogy ennek a félreértésnek ez a haszna a számomra. Igen, elképzelhető. Mindenképpen szükségem van rá, akár így, akár úgy, átvitt vagy valóságos értelemben. Meg kell dolgozni azért, hogy kijelentést tehessek. Ugyanis borzasztó körülményeknek kell lenni. Kijelentést tenni bármiről: ez bizony ez alatt a 150 év alatt eléggé megnehezedett.

– *ÉZ A BELSŐ ÚT TALÁN ÖSSZEFÜGG AZZAL, AMIT TÖBBEN RÖGZÍTETEK ÍRÁSAID KAPCSÁN, TISZTÁN TECHNIKAI JELLEGGEL, HOGY KÜLÖNLEGESEN HOSSZÚ MONDATOKAT ÍRSZ. A HOSSZÚ MONDAT AZ ÚTNAK A LEKÉPEZÉSE? A HOSSZÚ MONDAT, A TEKERVÉNYES GONDOLATMENET, A SOKSZOROSAN BONYOLÍTOTT KIFEJEZÉSMÓD ENNEK A BELSŐ ÚTKERESÉSNEK, AZ ÁLLÍTÁSKERESÉSNEK LENNE A LEKÉPEZÉSE?*

– Nem. Sőt tekervényes gondolatmenetnek sem nevezném, mert szerintem nagyon világos gondolatmeneteket képeznek le ezek a hosszú mondatok. Hosszú mondatnak nevezhetjük őket, ezt elfogadom, de tekervényességnek és bonyolultságnak nem látom értelmét ez esetben. Azt elhiszem, hogy olvasási szokásainkhoz képest ezek a mondatok látszólag nehezebben követhetők, és a hosszúság megnehezítheti az értelmezésüket, de én az egészet nem gondolom sem bonyolultnak, sem körülményesnek. Egy olyan hosszú mondat, amit leírtam, és amiről meggyőzök, vagy én magam meggyőzőm magam, hogy bonyolult és tekervényes – az számomra kudarc. A hosszú mondatok nem arra vannak, hogy elvezessenek. Ezek a mondatok már a kijelentést tartalmazzák a maguk terén belül. Az nem választás kérdése, hogy az ember rövid vagy hosszú mondatokat ír, mint ahogy az sem választás kérdése, hogy hosszú vagy rövid nadrágot húz. Egyszerűen azért, mert ha rövid, akkor rövidet, ha hosszú, akkor hosszút. Talán azt szeretném, hogy egyetlen nagy meritéssel le tudjam írni azt, amit akarok. Persze most már megvan az írással összefüggő kényszer, s egyik mondat jön a másik után, de ez engem inkább elkésért; és ha egyáltalán valamit szembe tudok szegezni ezzel az egymásutánisággal, a mondatok egymás utáni írásával, az inkább csak ennyi: egyik mondat sem úgy készül, hogy na, majd jön a következő. Hidd el nekem, hogy amikor egy mondatot leírok, amikor elkezdem, akkor még úgy gondolom, hogy ez lesz az utolsó. Mert nem törekszem arra, hogy kész műveket alkossak. Aztán ez pont az ellenkező végtelbe csap át, a konstrukcióba.

– *AZÉRT ÉRDEKES, AMIT MONDASZ, MERT A MŰVEID, A LEGKISEBB NOVELLÁTÓL A REGÉNYIG, A SÁTÁNTANGÓIG MIND NAGYON SZIGORÚAN ÉS FESZESEN MEG VANNAK SZERKESZTVE. MINDEZ SZÁMOMRA RENDKÍVÜLI FESZÜLTSEGET SEJTET, HISZ' EZEK SZERINT EGYRÉSzt MONDATONKÉNT ÍROD A MŰVEKET, MÁSRÉSzt PEDIG ÚGY ÉPÍTED ŐKET, HOGY AZ EMBER AZT HINNÉ, EGY ELŐZETES TERV ALAPJÁN LESZNEK AZ ELŐRE MEGKONSTRUÁLT ELEMEK, HA SZABAD ILYEN DURVÁN SZÓLNO, MONDATOKKAL „FELTÖLTVE”.*

– Hát ezt úgy értsd, hogy a mondatok tehetetlenek, azok a kész művet igyekeznek megelőlegezni meg elősegíteni. Én vagyok az, aki egy egész – hogy is mondjam? – szövegfrói tradícióban azt az utolsó mondatot keresem, ahol be tudnám fejezni. És biztos vagyok benne, hogy befejezni az irodalmat én nem egy mű végén fogom. Először is azért, mert snassz úgy befejezni, másodsor azért, mert nem erről van szó. Számomra az irodalom nem könyvekből áll, nem kész művekből, hanem mondatokból. Minden műnek van egy pontja, egy legérzékenyebb pontja, s azon múlik valószínűleg minden. Az ember óriási tapintattal igyekszik ezt a pontot megtalálni, amikor valami szövegírásnak a folyamatát átéli, de ugyanakkor, ha igazán komolyan veszi, amit csinál, akkor ezek a mondatok, amelyek persze egy egész konstrukciónak a részei, és úgy is indulnak, és úgy is mennek aztán tovább, akkor ezek a mondatok folyamatosan azt az utolsó érzékeny pontot keresik. Legalábbis bennem, ahol azt lehetne mondani, hogy na, akkor az én számomra személyesen ennek a dolognak itt vége.

– *VISSZATÉRNÉK AZ UTAZÁS KÉRDÉSÉHEZ. AZT MONDTAD, HOGY AZ UTAZÁSAID IGAZÁBÓL VÉLETLENSZERŰ CSAPONGÁSOK. KÍNÁBA AZONBAN AZ EMBER NAGYON RITKÁN VETŐDİK EL VÉLETLENŰL ÉS CSAPONGVA. MI VEZETETT HÁT TÉGED KÍNÁBA?*

– A többi utam sem volt csapongás; nem csapongás ez, inkább sodródás. A csapongás az valami henye, valami felületesség, amilyen a világcsavargó megjelölésben is van, amit ez úton is szeretnék valahogy elhárítani magamtól. Nem vagyok világcsavargó. Csak inkább sodródom ide-oda, és ennyiben áll a véletlen. A kínai út végképp a legnagyobb véletlen, hisz' én soha nem gondoltam volna, hogy el fogok jutni Kínába, bár nem azért, mert nem érdekelt volna. Hanem azért, mert azt hittem, hogy innen nézve, ahol én létezem, Kína tulajdonképpen nem létezik. És az volt a különös, hogy mikor véletlenül eljutottam Kínába, akkor nemcsak hogy volt Kína, de úgy látszott, hogy onnan nézve mintha mi nem léteznénk. Egyszerűen hirtelen megfordult az egész. Akkor úgy éreztem, hogy semmi szükségem nincs arra, hogy bármit írjak még egyszer, minek írjam le, hogyha egyszer már valamilyen paradicsomi világosság uralta el az elmémet. Persze Magyarországon aztán elég volt egy hónap is ahhoz, hogy már ne érezzem magam abban a paradicsomi állapotban, és szépen lassan az egész út bemosódjon. De nagyon sokáig nem kívánta egyetlen porcikám se, hogy erről bármit írjak, mert valahogy megszejtelenítésnek éreztem volna, annyira finom, annyira gyöngéd volt az a kép, ami magamban utazásomkor kialakult, hogy egyáltalán nem éreztem szükségét annak, hogy kiadjam. De én nem is úgy indultam el, hogy bármit is vártam volna. Annyira érdektelen, hogy hogyan jutottam el odáig, hogy tényleg nem érdemes elmesélni, inkább az a fontos, hogy végül is mi volt ennek az egész Kínának az értelme, és mi volt ez valójában? Először is: bár én tényleg voltam Kínában, mégsem találkoztam a jelenkori Kínával. Egyáltalán nem láttam a kommunista Kínát. Én kizárólag egy birodalmat láttam, amely nem változott sok ezer éve. És nem azért, mert nem akartam látni, vagy mert mindenképpen olyan helyzetbe akartam volna hozni önmagam, hogy mindez valami nagy inspirációt jelentsen számomra. Nem a saját képzelgéseim eredménye volt ez a Kína. Egyáltalán nem. Iszonyatosan váratlanul ért. Először is az, hogy létezik, mégpedig minden porcikájában. Másodsor pedig az, hogy Kínában a valóság határai messzebb vannak meghúzva, mint amilyen távolságban itt

Európában megszoktuk. Ha túllépünk ezen a valóságon, akkor azt mondjuk: transzcendens élmény. Kínában nagyon sok olyan pont van, legalábbis a számomra, amit mondjuk Európából nézve igencsak transzcendens élménynek kellene neveznem, pedig ott még reális, valóságos. Ez engem teljesen fejbe csapott. Persze ha azt mondom, hogy ott találkoztam a transzcendenciával, akkor ez nem azt jelenti, hogy szembe jött velem Lao Ce. Én hajlamos vagyok akár meg is tapogatni egy szellemet, csak azért, mert annyira kételkedem a transzcendenciában. Ebben viszont sosem kételkedtem, talán azért tudott ennyire eltalálni engem.

Voltam például egyszer egy templomban, ahol lohanok ülnek. Ötszáz lohan. Ezek buddhista szentek, akik valóságos földi lények voltak, és eljutottak volna a Nirvánáig, de előtte egy picivel visszaléptek, hogy segítsenek az embereknek eljutni a hasonló tapasztalásokig. Mondjuk: szentté avatott emberek, akik transzcendens képességekkel vannak megáldva. A kirándulás hétköznapian indult. Pekingben föl kellett szállni egy buszra, akkor megtalálni, hogyan kell kimenni a nyári palotáig, a nyári palotától tovább egy másikra, s az egészben nem utalt semmi arra, hogy most itt egy nagy előkészület folyik, hogy itt különfajta nagy isteni erő kiittam melőznek, és nem ülnek békében a maguk paradicsomában, mert nekem csinálják az utat valami felé, ami nekem aztán döbbenetesen fontos lesz. Ezt egyáltalán nem lehetett tudni, sőt inkább félrevezető volt. Egyre valóságosabb lett az egész, és kicsit érdektelen. Kis falukon ment a busz, és nem lehetett tudni, hogy jó út-e ez vagy nem. Egyre inkább az volt az érzésem, hogy nem jó buszra szálltam.

Hogy erre biztos, hogy nem lesz semmi. A klasszikus tévedés minden kellékével meg volt fűszerezve ez az út. Nem sokáig tartott, mondjuk 20-30 percig talán, s hát volt is ott egy nagyon szép templom, de már láttam hasonlókat, és nem volt ott semmi különös, emberek sem nagyon, csak egy különös család. A templom egy mellékes épületénél látszott oldalt egy ajtó, s csak azért mentem oda, mert ott egy család fényképezkedett: egy kisgyerek, egy papa, egy mama. A gyereket odaállították a falhoz, felemeltették vele a két karját, pontosan úgy, ahogy nálunk Krisztussal tették a kereszten, aztán hátráltak, hogy kattanjon a gép, csak hát a gyerek addigra leeresztette, mert talán elfáradt, s kezdődött előlről az egész. Nem értettem semmit, de emiatt mentem be aztán az ajtón, nagy hajlongás közepette, hogy ki lépjen be előbb. Mert kiderült, hogy ők is oda készültek. És mikor bementem, ott volt ez az ötszáz lohan, tulajdonképpen faszobrok, legalábbis azt mondják róluk, de meg kell mondjam: ezek nem faszobrok, hanem valóságos lohanok. Elindul az ember ebben a labirintusban, ahol kétoldalt ülnek, magasabban, mint embermagasságban, és a mindentudás az emberi és az isteni természetéről ott sugárzik ezen az ötszáz arcon, de olyan megsemmisítő erővel, hogy az ember először tényleg úgy véli, itt magukkal a lohanokkal találkozott, másodsor viszont már biztos is ebben, nemcsak mondja. Én többször visszamentem, mert nem nagyon hittem el. Tapogattam ezeket a szobrokat, és egyszer... Szóval ez a transzcendencia magyarázata, és ez a kínai dolgok magyarázata részemről.

– *ÉS KÍVÁNKOZOL IS VISSZA KÍNÁBA?*

– Igen. Elég határozottan kíváncsi vagyok vissza, de azt nem tudom, hogy vissza tudok-e menni, mert azért ilyen véletlen alighanem csak egyszer adódik az életben. De úgy már nem igen mennék, hogy nagyon meg kellene dolgozni érte; másrészt olyan furcsa érzésem van, miközben tényleg vágyakozom Kínára, hogy el is veszítettem bizonyos értelemben az

ártatlanságomat. Egy ilyen útiélményt egy ennyire hétköznapi, vagy a hétköznapiságot ilyen módon demonizáló alkalmatnak, mint én vagyok, valószínűleg nem lehet megismételni. És azt meg nem kívánom semmiképpen, hogy valaha is azért menjek, hogy még egyszer megnézzem a lohanokat. Erről szó nincsen. Ez nem reprodukálható.

– *HA JÁTÉKBÓL IS, DE MEGKÉRDEZEM: ELKÉPZELHETŐNEK TARTANÁD, HOGY OTT ÉLJ FOLYAMATOSAN?*

– Erre nem tudok válaszolni. Én tulajdonképpen sehol sem tudnám elképzelni, hogy éljek, nekem az egész teljes képzeltség, hogy valahol tudnék élni. Nem. Nem, mert egy tartós ottlét nyilván azt is magával hozná, hogy biztos nem értenék egyet sok mindennel, mondjuk a kínzásai módoszerekkel. Tudom, hogy ez nem olyan válogatás, mint egy leves esetében: ez kell, ez nem kell, ezt szeretem, ezt nem szeretem; mert e téren nem lehet végül is válogatni; de mégsem tudom megmondani, hol tudnék élni. Kína nem ebből a szempontból volt számomra sorsdöntő. Az olyan létezés felé vezető kíváncsiság, amely, mondjuk, engem hajt, az nem helyekben vagy tárgyokban leli fel magát, s nem az a célja, hogy valahol otthonra leljen. Én tulajdonképpen Hermész megszállottja vagyok. Azé a Hermészé, aki az úton levők, a nem egészen világos, nem föltétlenül tiszta úton levők patrónusa volt. Azoké, akik tulajdonképpen soha nem lehetnek otthon, és nem is vágyakoznak haza, nem létezik bennük olyanfajta sóvárgás, hogy valahol otthon legyenek, rendet teremtsenek maguk körül és ezt a rendet fönntartsák, törvényeket szabjanak maguknak. Én mindig az átjárhatóság üzőttje voltam, az átjárhatóság vagy az áthaladásé, és ha nem is föltétlenül a napszak értelmében, de bizonyos fokig éjszakai ember vagyok. Hermészre figyelek, abban bízom, hogy ő még támogatja ezeket az úton levőket, és ilyen értelemben vagyok folytonos mozgásban.

– *HOGYAN VISZONYUL AKKOR EZ AZ ÁTJÁRTHATÓSÁG AHHOZ A HIHETETLENÜL FESZES SZERKESZTÉSMÓDHOZ, MELYEL MINDEGYIK MŰVEDET ALKOTOD?*

Nem látok köztük ellentmondást. Ezek az írások szándékaim szerint azért ilyenek és nem másilyenek, ezért van épp ilyen konstrukció alattuk és nem más milyen, mert minden írásban (és ez a mondatírási technikából is következik) az az egyetlen belső valami vezérel, irányít, hogy állandóan végtelen szöveget csináljak. Olyan szöveget, amely egész egyszerűen újra ugyanazt mondja, és soha nincs vége. Ezeknek az írásoknak a létrejöttében engem az segít, hogy azt képzelem: tevékenységem egyetlen értelme, hogy figyelmeztetek egy kimúlt rítusra, egy olyan rituális igényre, ami bennünket valahol állandóan figyelmeztet az örökkévalóságra. Én azt hiszem, és erről már több írásomban igyekeztem félmondatokban elrejtve beszélni, hogy az ismétlés (vagy más szóval: a monotónia), azaz egy dolog állandó visszatérése, egy folyamat állandó zajlása ugyanazon a tengelyen, voltaképp az egyetlen olyan érzéki képesség az emberek számára, amely összeköt bennünket az örökkévalósággal. A zenében és minden érzéki-művészi formában meg lehet találni az erre való hihetetlen érzékenységet és képességet: ebben a monotóniában észlelünk valamilyen lehetőséget az örökkévalóság felé. Engem semmi más, ennél kevesebb nem tudna ösztönözni, hogy ilyen formakereséssel töltssem az életemet. Ez viszont éppen eléggé. Tudniillik az örökkévalóság mint kérdés, vagy mint valamikori realitás, ez éppen eléggé képes egyszerűen rám borulni, mint egy árnyék, ami ugyan hogy létezni, mégis állandóan az árnyékában vagyok. Al-

landó kétségeim is az írással kapcsolatban arra vezethetők vissza, hogy mindig elbizonytalanodom: sikerül-e ezt a rítust beállítani. Erre a kétségre nyilván minden ok megvan. Mindenesetre mindig elhatározom, hogy nem csinálom, és mégis folytatom. Ez így az írásra vonatkozik, de voltaképpen az íráson keresztül ennek a rituálénak a keresésére is érvényes: hogy visszaállítható-e egyáltalán, s milyen eszközökkel. Új formát kell keresni. Olyat, amely legalább biztatna egy kicsit, és azt mondaná, azt sugallná, hogy igen, valami itt jó, igen, ez lesz az, vagy igen, mintha ez már közeledne valami olyan rituálé felé, amit úgy szeretnék újra fölidézni, s akkor nemcsak az örökkévalóság-viszonyra való ráébresztés volna a cél, mivel ott aztán megnyílna egy egész tágasság. Ahol más törvények az irányadók.

– HA ENNYIRE MÁS TÖRVÉNYEK SZERINT ÍRSZ, FELMÉRÜL A KÉRDÉS: KIKNEK? KIKET LÁTSZ ÍRÁSAID TÚLOLDALÁN?

– Kedves jóindulatú, értelmes embereket látok, akik semmilyen körülmények között nem hazudnának, sem maguknak, sem másoknak. Akik úgy érzik, hogy nem érné meg semmiféle evilági javadalom azt, hogy lemondjanak a világ talán 150 évvel ezelőtti konstrukciójáról. Talán még a szemük színet is meg tudnám mondani. Olyanok ők, akik – egy különleges szobrász szavaival élve – csak úgy élnek itt közöttünk, s mikor egymásra néznek, rögtön tudják, hogy ki a láthatatlan nép tagja; akik soha nem figyelmeztetik a többieket arra, hogy ők kik, de ha találkoznak, akkor fölismerik egymást.

Ezeket az embereket tulajdonképpen nagyon régi és ki-múlt értékek vezérlik, s nem kéri számon, hogy a valóságban már nem ezek az értékek működnek; mindezt olyan rejtélyes derűvel képesek elviselni, ami lehet, hogy mások számára, akik nem tartoznak közéjük, kétségbeesésnek látszik. Írok persze a lehető legegyszerűbben definiálható közönségnek, azaz annak a heroikus törpe kisebbségnek, amely egyáltalán még könyvet olvas. Könyveket: egy olyan igazán mulandó műfaj utolsó kisebb-nagyobb bajnokainak a műveit, akik maguk is mélyen érzik, hogy ez a műforma elért a saját végéig. Nem lehet azt állítani, hogy ezzel véget is ér; de hogy a szó eredeti értelmében és az emberi társadalomra való hatását tekintve az irodalom valahogy megszűnt az emberi szellem vezető formája lenni, vagy a vezető formák egyike lenni, abban sajnos nemcsak én vagyok biztos, hanem még az is, aki az ellenkezőjét állítja. Mert a társadalmi elismertségét és súlyát tökéletesen elvesztette már. Én azt hiszem, az irodalom ebben a században, vagy ebben az elmúlt 150 évben nem volt képes részt venni abban a szellemi folyamatban, amely meghatározta volna, hogy miben élünk, és micsoda is a valóság jelenkori, 20. századi arculata; másrészt nem tudott igazán olyan jóserővel bírni, vagy olyan jóseréjű kijelentéseket tenni, amelyek maguk után vonták volna a valóság olyan irányulását, amerre ezek a jóslatok eredetileg megindultak. Én nem elsíratom az irodalmat, bár éppen elég szomorú vagyok emiatt. Egyszerűen nem voltunk képesek arra (és nemcsak az irodalomról van szó), legalábbis mind ez ideig, hogy kortársaink számára legalább valamelyest is elfogadható kijelentéseket kínáljunk arról, hogy mi is az, amiben élnek. És ebből az is következik, hogy igazából nem is az irodalom az, amivel nagy baj van, hanem inkább azokkal a járatokkal, melyek sokkal fontosabbak, vagy sokkal inkább meghatározózzák, vagy kifejezik az emberi társadalmak működését. Azokban a járatokban nem folyik eleven áram, melynek a kifejezései az irodalomban, a zenében, a

képzőművészetekben találhatók meg. Ott alul, ahol az emberi társadalmak élete zajlik, azokban a járatokban valami egyszerűen halott, olyan, mint a megdermedt láva, nem működik.

– MÍLYENNEK LÁTOD VISZONYODAT A NYELVHEZ? MIT SZÓLSZ AHOZ, HOGY A SAJÁT MONDATAID ISMERTLEN NYELVEN LÁTOD VISZONT?

– Volt egy novellám egy svéd antológiában. Otthon végignéztem, és különleges élményt jelentett. Egy olyan nyelven látni önmagamot, melyen nem értek egy árva szót sem; és igazából az volt az izgalmas benne, hogy talán nem is fogom soha. De hogy pontosan mi volt az érzés mögött, azt most értettem meg Krétán, amikor először láttam a phaisztosi korongot. Ez a korong körülbelül 3600–3700 éves, Krétán, egy nagy palota romjai között találták meg, körülbelül 20 centiméter átmérőjű kerámia, olyan, mint egy diszkosz. Van vastagsága, talán 2 centiméter, és mind a két oldalán valamilyen nyelven egy szöveg van fölírva. Csigavonalban halad az egész, és még az írás előtti állapotot tükrözi: nagyon sok figura szerepel benne, s nem áll közel az egyiptomi íráshoz sem. Sokan próbálkoztak megfejteni, de teljesen lehetetlen, mert írás előtti állapotot tükröz. Nem lehet tudni, hogy micsoda. És mikor én ezt néztem az iraklioni múzeumban, néztem hosszasan, és gondolkodtam ezen a nyelven. Aztán kimentem a kikötőbe, és észrevettem, hogy mellettem egy roncs van a vízben. Egy hatalmas, vas hajótest volt, amely teljesen elrozsdásodott és belefordult a vízbe. Olyan volt, mint egy nagy tetem. Rögtön leültem az oldalán, s rögtön otthon éreztem magam, hisz megrendítően gyöngéd hulla volt ott a vízben; és tovább töprengtem ezen a különleges nyelven, és akkor hirtelen ötlettől hajtva arra gondoltam: ezen a nyelven kellene írnom valamit. Valami olyasmit, ami a rejtjelességnek és a lehetőségeknek pontosan azt a végtelenjét adja, amit a phaisztosi korong megfejtethetlensége. El is határoztam, hogy ezt a nyelvet fogom keresni. De aztán később, amikor lehiggadtam pár nap után a hegyekben, akkor azt gondoltam (anélkül, hogy visszavontam volna!), hogy talán ezt a nyelvet fogom keresni a magyarban. Hogy egy általam mélyen átélt nyelven találjam meg azt a rejtélyes nyelvet, amely nem a megfejtethetlenség egyszerűségénél fogva, hanem a számtalan lehetőség gazdagságánál fogva vezet el bennünket ehhez a már sokat emlegetett rituális föl szabadultsághoz.

– MOST UGYANENNEK A MÁSIK OLDALÁRA KÉRDEZEK RÁ. MŰVEIDBEN KÜLÖNLEGESEN ÉRDEKES, HOGY ABSZOLÚT GYALOGOS, MINDENNAPI ESEMÉNYEK, TÖRTÉNETEK HIRTELEN AZ EGÉSZ VILÁGOT JELENTŐ DÉMONIÁBA, MITIKUS SZERKEZETBE CSAPNAK ÁT. LÉPTEN-NYOMON, MINDEN MONDATODBAN FENYEGETI AZ EMBERT, HOGY A LEGMINDENNAPIBB DOLOGBÓL EGY PILLANAT ALATT ÁTCSÚSZIK A LEGÁLTALÁNOSABB SZINTRE. EZT HOGY CSINÁLOD?

– Nyilván a kettő nem válik el bennem egymástól. Tehát ha én megyek az utcán, és én látom azt, hogy mondjuk napközben egy ember odamegy a zöldségeshez, és azt mondja, kérek egy kiló paradicsomot. Tegyük fel: kis akcentussal mondja, és ez a zöldséges, egy hatalmas, 180 körüli drabális férfi, tők kopaszra lenyírt hajjal és valami sebhellyel a fülénél, tők csinál semmi mást, csak leteszi a kezében tartott jegyzetfüzetet; teátrálisan leteszi, félresöpri maga előtt az asztalt, rákönyököl, lehajol és merőn néz előre, vagy maga elé és kicsit előre, és utána egész lassan kísétál a zöldséges-

stand mögöl, megfogja ennek az idegen akcentussal, de megismétlem: magyarul jól beszélő embernek a vállát, és egészen barátságosan azt mondja neki, hogy menj innen. És egészen szelíden arrébb taszítja. Én ebben a jelenetben nem egy hétköznapi történetet látok, hanem az utcai agresszióknak és az egész, voltaképp időtlen démoniának az egybeesését. Érezhetően nem én találtam ki ezt a történetet, csak kicsit kiszíntem; mert mindig ennyit teszek tulajdonképpen csak a történettel: kicsit kiszínezem, s közben elmozdulnak a hangsúlyok. El tudnám mesélni holnap is egészen másképp, de mind a két alkalommal őszintén. A történet csak ennyi: a hétköznapi mindig, de különösen ebben a városban démonikusak, valahogy a levegő agresszív; már ahogy az ember kilép egy pesti utcára. Mert itt tényleg az az érzése a járókelőnek, hogy bármikor, bárki mindenfajta akadály nélkül megtámadhat bárkit, cél nélkül, csak az agresszió fönntartása kedvéért. Ezért én nem tudom, hogy tényleg az szoruló magyarázatra, ha az ember a hétköznapi eseményekben démoniát tapasztal, vagy pedig az, ha valaki nem látja. Hát miért volnának sötétek az én frásaim? Mert sötét, amiben megszülettem, meg amiben élek. Az tényleg nagyon sötét. Az a gesztus, hogy én ebben a világban egy világos vonallal, formakeresési megszállottságból, esztétikai kijelentést igyekszem tenni egy művel, az nem tudom, miért volna sötét? Aki azt állítaná, hogy a műveim sötétek, az teljesen más világban él, mint én. Mert én kifejezetten heroikusnak, és a heroizmusában szépnek tartom valamennyiünk tevékenységét, akik még frunk: aki még leír egy mondatot, az hőroza a kornak. Mégpedig kisebbségi hőroza, s ez még szebbé teszi. Ennél hőroseebb már nem nagyon lehet.

– ÉS MI A HELYZET A SÁTÁNTANGÓ TELEPÉNEK HÉTKÖZNAPIAIVAL? AZOKAT IS ÁTÉLTED?

Az a telep a Sántántangóban egy nem létező telep. Volt egy hasonló élményem egy hasonló telepen. De a Sántántangó mindenféle telep már – nem mondhatom azt, hogy csak kiszínezve közli azt a telepet, mert ahhoz képest túl nagy a különbség. Valóban voltam egy ehhez hasonló telepen, egy hónapig éjjeliőr egy nagy tehenészetben. Éjjel kb. 150–200 tehén között lenni – ez nem azt jelenti, hogy ülök egy szobában, hanem azt, hogy háromszor végig kell járni az istállókat, és ki kell almozni, és ahol vemhes tehén volt, ott figyelni az ellést, és esetleg segíteni; és ott, ahol fölpüfödt tehenet láttam, ott be kellett avatkozni (mert megdöglenek a tehenek, ha fölfúvódnak, és nem segít rajtuk az ember: van egy óriási fecskendő, azt beszúrod, s akkor távozni képes ezen keresztül, ami bent feszíti a gyomorfalat). Ilyenekkel töltöttem azokat a heteket, de az egész otlakásomnak csak egyetlen mozzanata hatott a Sántántangóra. Ez egy olyan anekdota, mely talán azok számára is érdekes, akik olvasták a Sántántangót, hisz azt mutatja, mennyire távol állhat az inspiratív forráshoz képest a mű. Jöttem haza egy reggel, és szokásom szerint magamon kívül voltam, mély, tragikus hangulatban lépdelttem; körülbelül 2–3 kilométert kellett gyalogosan megtennem ahhoz, hogy visszaérjek a tehenészetből a telepre. Ott azzal fogadtak a háziak, hogy segítenem kell, mert malacherélés lesz. Én egyáltalán nem vagyok parasztyerek, és az ilyesféléről semmifajta elképzelésem nem volt, úgyhogy nekem minden vadonatúj volt. És ettől persze megriadtam, mert fogalmam sem volt, hogy mi következik itt, és főként, hogy nekem mi lesz a dolgom. Az végképp kétségbeejtett, hogy nekem is lesz valami dolgom.

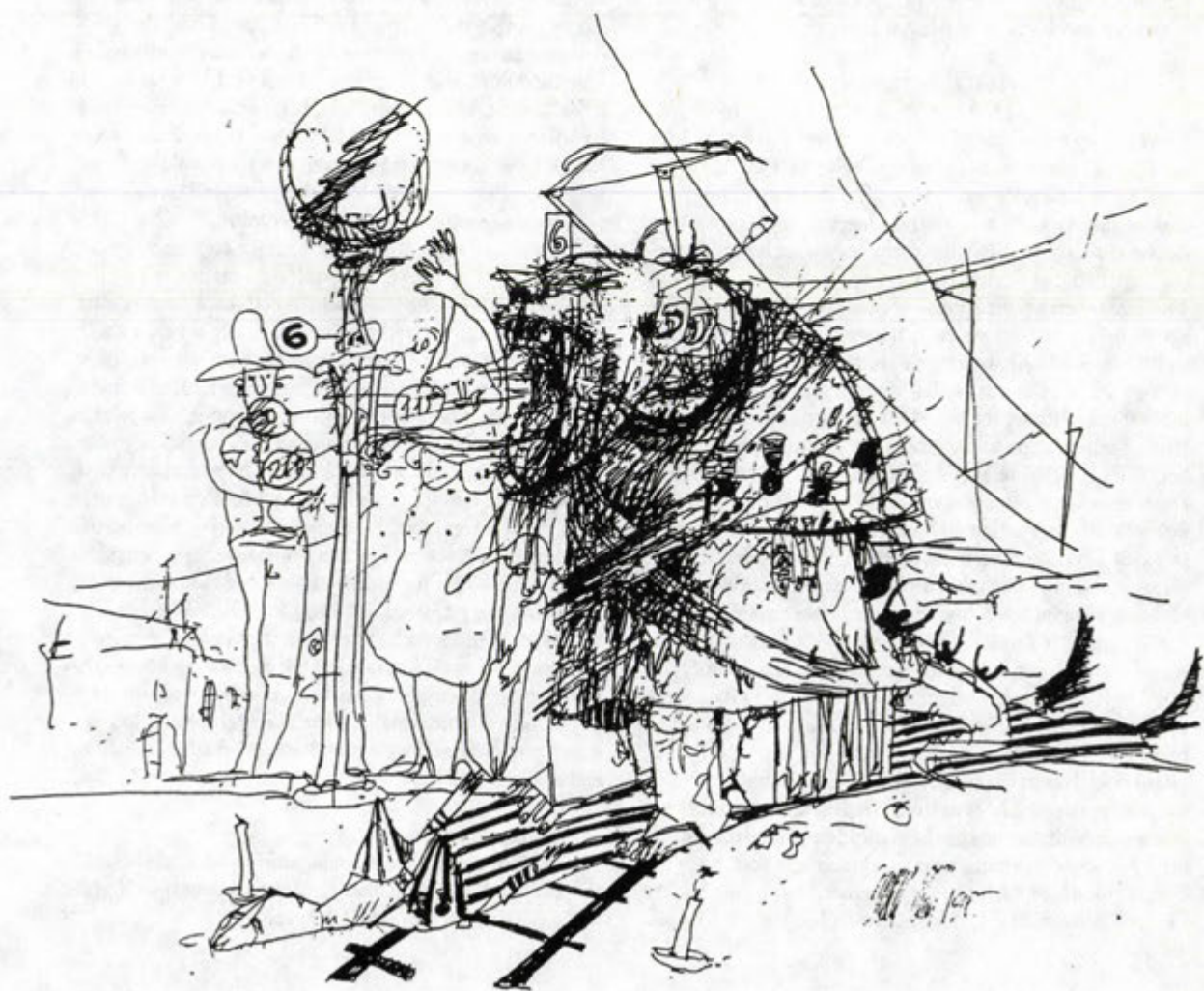
Kérdezni nem mertem semmit, mert ebben a világban ilyen kérdést feltenni... szóval annyira az első kérdést kellett volna feltennem, hogy nem értették volna. Majdnem ott kellett volna kezdeni, hogy mi az a malac. Sokáig ácsorogtam, hiszen egy át nem aludt éjszaka után már baromi fáradt voltam, aztán pedig ki kellett menni az udvarra, s a disznóólban át kellett irányítani a malacokat az egyik fából a másikba, hogy már ne ezzel teljen az idő, amikor majd megjön az, aki a malacherélést végzi.

Vártunk, és hamarosan megérkezett egy nagyon szikár, magas, vékony, nagy orrú ember, kalapban és hosszú kabátban. Semmi nem volt nála, csak a szakértelme: rögtön lehetett látni, hogy ez az ember egy dologhoz ért, a malacheréléshez, ahhoz viszont nagyon, hiszen nagyon komoly volt. Egy szalvétába, majd egy rongyba becsavart készsége volt összesen, ez volt a szakmája jelképe, egy szike. Nagyon óvatosan bontotta ki, de közben volt benne valami egész furcsa kegyetlen él, valahogy a tekintetében. Úgy bánt a háziakkal, meg velem is, mintha ennek a szakmának, ennek a majdnem művészi tevékenységnek a mélységét más soha meg sem közelíthetné. És elkezdődött a processzus. Az én dolgom az volt, hogy mivel ezek a szerencsétlen malacok menekültek volna, nekem a mellnél és a két mellső lábnaél kellett leszorítanom őket, míg az egyik házi a két hátsó lábukat kapta el; a hosszú ember meg anélkül, hogy levetette volna a hosszú kabátját, egyszerűen csak letérdelt, és nagyon szigorú arccal csak egy kicsi metszést csinált a szikével. Úgy ment, mint egy rítus, közben fölötte lassan jött föl a nap. És ezt az embert történetesen Irimiásnak hívták, román volt, akiről sok szörnyű dolgot tudtam meg később. S bár mindez ilyen módon nem szerepel a könyvben, de ha fel lehet tételezni, hogy volt kiindulópontja, akkor ez a jelenet az. Ekkor találtam ki a Sántántangót, ekkor találtam ki, hogy én irodalommal fogok foglalkozni, nem mintha kitaláltam volna magát a szöveget, meg az egész konstrukciót, hanem ekkor volt valami olyan megérintettségem az egész létezésből, amelyről biztosan tudtam, hogy szövegben fogom dokumentálni.

Vonzódtam ott az állatokhoz, igen jól éreztem magam közöttük, mert olyan békét tapasztaltam, amelyet sehol másutt nem sikerült eddig megtalálnom, de odakerülésem egyáltalán nem választás következménye volt, oda is csak sodródtam. Valahogy fönn kellett tartani annak a látszatát, hogy érek valamit a háziak szemében, mert egyszerűen nem viseltek el, hogy naphosszat nem csinállok semmit, csak fekszem az ágyon. Ez több volt mint fölháborító a számukra, és ők nagyon óvatosan, de arra ösztönöztek, hogy csináljak valamit, én pedig a fölkínált lehetőségek közül ezt választottam, mert ez állt a legtávolabb a rendes emberekre jellemző tevékenységhez, másrészt mégis annyira meg tudtam nyugtatni a háziakat, akik távoli rokonaik voltak, de nem vér szerinti rokonaik, hogy ez is valami, hogy az éjjeliőr is ember. De hát abban az időben elég sok ilyesmit csináltam, és nem azért, nem pályaválasztási ambíciók motiváltak közben, hanem mindig rákényszerültem, hogy csináljak valamit. Muszáj is volt valamit csinálni, mert könnyen belebotlott az ember rendőrökbe. Én ezt tulajdonképpen falból csináltam, ezeket a különböző....

– ÉS IGAZIBÓL?

– Igaziból ugyanazt csináltam, amit most, tehát készülődtem és állandó kontroll alatt tartottam önmagam, figyeltem a világot, ma sem csinállok egyebet.

Az értelmiség

LESZEK KOLAKOWSKI

Kell-e ez a fajta az Isten állatseregletébe? Mire való az értelmiség? Közvetítő vagy termelő? S ha termelő, mit termel? Szavakat? De a szavak mintha csak eszközei volnának a közvetítésnek. Akkor talán a közvetítőeszközök termelője? A munkamegosztás kezdetei óta a közvetítők alighanem hasznosak és szükségesek voltak: ők szállították innen oda a termékeket, s ennek fejében javadalmazásra tarthattak igényt. Kereskedők voltak tehát, a javak hordozói, e szó fizikai értelmében. Voltaképpen nem állítottak elő semmit, de nélkülözhetetlenek voltak a termékek térbeli elosztásában. Munkájuk mindazonáltal fizikai munka volt: termékeket továbbítottak. A kereskedelem történetében azután kibővült a munkamegosztás: a kereskedőnek már nem kellett utaznia, csak szervezte az üzletet, tehát csak ceruzával és szóval dolgozott. A vagonnak nem kellett fizikailag látható alakot öltenie; a pénz egyre megfoghatatlanabbá vált. Volt idő, amikor szarvasmarha volt, azután arany, majd bankjegyek és kötvények; mostanában pedig villamos impulzusokként van jelen vagyonunk valamely bank számítógépében, szinte testetlenül és felfoghatatlanul.

A villamos impulzusok megvehetőek és eladhatók, manipulálhatók, némelyeket tönkre-, másokat gazdaggá tehetnek – mindvégig a testetlen dolgok körén belül. Századok óta létezik egy viszonylag népes csoport, amelynek tagjai a korábbi fogalmak szerint már nem közvetítők, hanem magával a közvetítőeszközzel foglalkoznak: a pénzzel, amely manapság láthatatlan szubsztancia. Ezek az emberek a bankárok, az uzorások és a tőzsdeügynökök; s az árucserésközéből ez időre áru vált.

Ugyanez történt a szóval, vagyis a szellemi termékek cseréjének és közvetítésének eszközeivel. Azok mellett, akik hivatásszerűen közvetítették az ismereteket, elméleteket, parancsolatokat, hagyományokat és egyebeket – azaz a tanárok, próféták, írók, papok és hírvivők mellett – hamarosan kialakult az embereknek egy újabb osztálya, akik úgy bántak a szóval, mint a bankár a pénzzel. A szó önállósult a kezük alatt, megszűnt csupán közvetítőeszköz lenni; önálló értéké minősült át. Ezáltal a szó, a láthatatlan szubsztancia önálló helyet követelt magának a nap alatt, ahelyett hogy funkcionális összefüggésben maradt volna az ismeretek, az igazság vagy a hazugság, az érzések és vágyak közvetítésével.

A hatalom szférája, amely eredetileg talán a szükség-szerű katonai és szervezeti feladatokból bontakozott ki, még korábban elkülönült.

Ez a három kommunikációs és szervezeti segédeszköz kialakította a maga életterét és elveit; s attól kezdve, hogy a maguk lábára álltak, a modern civil társadalom a pénz, a hatalom és a szó e hármas pillérére épül. Mindegyik területen szakadatlanul folyt a terjeszkedés és az önteremtés, a megfelelő társadalmi rétegek pedig szerepet játszottak a három láthatatlan szubsztancia feldolgozásában: a pénzszerzők, a hatalomgyakorlók és a szó építései (más szóval az értelmiség) mind közreműködtek az önfeltöltődésnek ebben a csodálatos menetében. Az ő jóvoltukból a pénz még több pénzt termelt, a hatalom még több hatalmat, s a szó még több szót.

Szinte természetes, hogy azt a felfogást, mely szerint mindez voltaképpen termelés, újra meg újra támadások érték, legfőképpen a sikertelen „vissza a természethez” tanok felől, amelyek mint anarchista utópikus elgondolások tűntek fel az utóbbi másfél évszázadban. E tanok szerint a pénz, a hatalom és a szó világában valójában semmi sem termelődik; e három terület létezése csupán látszat, valóságosan nem léteznek, és egyikük sem több holmi kommunikációs eszköznél; hamis függetlenségük csupán nem termelő, tétlen társadalmi osztályok irracionális előjogainak fenntartására szolgál. A pénz csak arra való (ha egyáltalán való valamire), hogy az áruk viszonylagos értékét mérje és elősegítse az árucserét; ami ezen túl esik, az szintiszta uzsora. Ezenfelül egy egészséges társadalomnak a szervezési feladatok ellátásán túl nincs szüksége kormányzatra. Ami pedig az értelmiségieket illeti, mi egyebek lennének ők, mint üres szavak intellektuális haszonélvezői és gyártói, szószátyárok, élősdiak, akik folyamatosan kiaknazzák vélt felsőbbrendűségüket – amely csupán a szóforgatásban való jártasságból áll –, csak hogy megszilárdítsák vagy bővítsék előjogaik körét?

Az anarchista mozgalom egész történetét végigkíséri az értelmiségi iránti gyanú, sőt gyűlölet; erre számos változatot és példát találhatunk Proudhon, Bakunyin, Sorel és az orosz anarchisták írásaiban. Ez a burkolt vagy nyílt ellenszenv végső soron abból a meggyőződésből fakadt, hogy csak a termelés és az ahhoz szükséges dolgok fontosak az emberi életben; mintha Isten csak a földművelés és a házépítés képességével ajándékozta volna meg az embert, minden egyéb az ördögtől származnék.

Talán nem is kell megjegyeznünk, hogy mindezek az értelmiségellenes érzületek és támadások értelmiségiektől eredtek. Az értelmiség a mindennemű ideológiáktól mindenkor kifejezője – az értelmiségellenes ideológiákat sem kivéve. Hajlamosak lehetünk ezért az értelmiség hasznosságát

Az írás 1982-ben készült, *The Intellectuals* címmel. Mi a szerző *Modernity on Endless Trial* (The University of Chicago Press, 1990) című könyvéből vettük át. A kötet számára a szerző újra átnézte a szöveget.

firtató kérdést gyakorlati ellentmondásként felfogni: aki az értelmiség ellen mennydörög, az maga sem lehet más, mint értelmiségi. Csakugyan nincs még egy olyan foglalkozás, amelyhez ennyire eredendően közel állna a kétely tulajdon hivatása és létjogosultsága iránt. Nem szoktunk olyasmit kérdezni, mire jó az, ha valaki vízvezeték-szerelő vagy orvos; ám az, hogy mire jó az értelmiségi, nem szűnő kérdés, mióta ez a foglalkozás létezik. Persze időről időre felmerül, hogy mire jók a tábormokok vagy a kormány, vagy mi végre kellene bankárok, de ez a kérdés nem a tábormokokban, bankárokból vagy kormánytisztviselőkben fogalmazódik meg. A „mire jó az értelmiség?” kérdését viszont éppen értelmiségi teszik fel a leggyakrabban és a legnagyobb előszeretettel. Ez a kérdés magától értetődően sokszor bizonyos értelmiségi közösségekben bukkán fel: a filozófusok azt kérdezik: „Mire való a filozófia?”, a költők meg azt: „Mire való a költők?”. Ha sikerül is jobb-rosszabb indokot találni létezésükre, ez a fel-felelevenedő, gyakori önvizsgálat vagy rossz lelkiismeretre vall, vagy jó esetben is arra, hogy az értelmiség legitimitása nem áll biztos lábakon, vagy arra, hogy munkájuk társadalmi vagy erkölcsi alapjai nem elég világosak. És vajon miért? Miért éppen az értelmiség éri úgy, hogy védelmeznie kell létjogosultságát?

Nem nehéz erre választ adni, és a válasz láthatólag a nyelv természetében, következtetésképpen az emberi létezés körülményeiben gyökerezik. Ahogyan a pénznek tulajdonsága, hogy létrejötte után önálló árucikké válhatott, kamatlábat és uzsorát termelt, a szó későbbi önállósulása is kezdettől meglevő jellegzetességeiből fakadhatott, abból a képességből, hogy túllépjen csereeszköz mivoltán, és az önálló létezők szintjére emelkedjék.

Attól fogva, hogy Ádám nevet adott a tárgyknak, cselekedeteknek és tulajdonságoknak, a valóság, amely addig szavak nélkül is felfogható volt, nem maradhatott meg annak, ami annak előtte volt. A szó nemcsak helyettesíti a megnevezett tárgyat bizonyos körülmények között, és nem feltétlenül csak megjeleníti vagy pótolja azt: a szó közvetítésével a tárgyat szükségképpen felismerjük, azaz a szó jelentést kap a felismerés folyamatában. Következésképpen a szó nem egyszerűen csak kellék a valóság reprodukálásához, hanem egyben társalkótója is a valóságnak. A tárgy csak egy mindent felölelő nyelvi hálózatban, e hálózat részecskéjeként az, ami. Az ismert világ ennek a hálózatnak felel meg, s nem valamilyen szokások szerinti jelképrendszer szerint, hanem egymástól kölcsönösen meghatározva, mint egymással egyenlő felek. Ha nem akarunk ördögi körbe keveredni, aligha dönthetjük el, mi volt előbb: a dolog-e vagy a szó, hiszen a tárgynak már jelentése van a kérdés feltevésakor: ismeretes, és meg van nevezve. A világ nem egyszerűen újrateemtődik a nyelvben: csak nyelv formájában vehető birtokba.

Mert a nyelv produktív, nemcsak körülöleli a világot: megsejti a leghatékosabb és megvizsgálja a nem valóságost, sőt a lehetetlent is; van benne jövő idő, kérdő mód, *modus irrealis* múlt és jelen időben is, ilyenformán hajlamos mindent kérdésessé tenni, magát sem kivéve. A nyelvnek sajátossága, hogy nemcsak önállóvá vált, hanem önmaga tükrözőjévé is. Az önállósulásig a pénz is eljutott, de a pénz nem vonhatja kétségbe önmagát. A szó viszont igen. Az értelmiség tehát – azok a bizonyos szómágusok, -kiforgatók és -szelfidítők – a minden lehetséges világok alkotói, egy-

szersmind mindent megkérdőjelező, mindenben kétkedő forradalmárok. Bizonyos körülmények közepette a pénz is, a szó is kiközösítheti a világot; a pénz azonban, ha újra-termeli is magát, nincs önmaga tudatában, s nem lehet kifogása önmaga iránt. De mivel a nyelv mindent felölel, tulajdon magát is, alkotó és romboló ereje határtalan. „Facienda plures libros nullus est finis” – mondja a prédikátor: ...a sok könyvek írásának nincs vége (Préd. 12, 14). Más szóval, a szó teremtő – vagy ha úgy tetszik: pusztító – ereje, képessége a világfelfogás, következtetésképpen a világ megváltoztatására, s ennél fogva új világok teremtésére; vagy az, hogy tekintetbe veszi a lehetségest, sőt a lehetetlent, és kérdésessé teszi az általánosan elfogadottat: mindez a társadalom végtelenen ingatag elemévé teszi az értelmiséget.

E fejtegetések közben előzetesen elfogadtunk egyfajta értelmiségfelfogást, amely minden látszat szerint egybeesik a közmegegyezéssel. Az értelmiségről mint osztályról szólva nem soroltunk mindenkit az értelmiséghez, akinek a foglalkozása kapcsolatban áll a szóval, hanem csak azokat, akiknek a munkájában a szó, mondhatni, teremtő (vagy éppen pusztító) erővé válik; nem vettük tehát értelmiségi-nek azt, aki közvetítőként szavakat ad át, azokat viszont egytől egyig ide értettük, akik a szó eszközével ilyen vagy olyan világlátást kényszerítenek másokra, hogy ezáltal új világot teremtsenek.

A pap, jóllehet főként nyelvi eszközökkel végzi munkáját, e minőségében nem értelmiségi: az a feladata, hogy a szertartásban fenntartsa a vallási hagyomány szent igéjét, és a prédikációkban átadja híveinek az örökül maradt bölcsességet. És a tanár sem értelmiségi azonközben, hogy igyekszik átadni az ifjúságnak a felhalmozódott ismereteket és a gondolkodás módszerét. Sőt még a tudósok – nyelvészek, történészek vagy régészek – sem értelmiségi, amíg megkísérlik a talált vagy felfedezett anyaghoz tartani magukat, hogy *hű* leírást adhassanak róluk, vagy igyekeznek minél kevésbé beleavatkozni a dolgok folyásába. Másfelől az értelmiségi nem kutató, nem felfedező a szó szoros értelmében; ő ezeken túlmutató dolgokra tart igényt: a szót a maga világfelfogásának sugalmazására használja; nem átadni akarja az igazságot, hanem teremteni. Nem őrzője a szónak, hanem termelője.

Ilyeténképpen tehát már a definíció szerint hazug? Nem, legalábbis nem szükségképpen. A hazugságban a szót, mondhatnók, szabályszerűen használjuk. Ha hazudunk, megmaradunk a *tényleges* határain belül: csupán ellenkezőjére fordítjuk, elrejtjük vagy eltorzítjuk a tényeket ahhoz képest, amilyenek ismerjük őket. A hazugság természetes összetevője az emberi viselkedésnek katonai, köz- és magánügyekben, és nem kíván teremtetni erőket. A hazugság alapfunkciójában használja a szót, csereeszközként, s nem világok teremtőjeként. Hazugság közben hívek maradunk a szó természetéhez és a természetéhez magához is. Több érv szól amellett, hogy a hazugság az embernél korábbi viselkedésmódokból táplálkozik: a mimikrit a természet hazugságának is tekinthetjük.

Az értelmiségi nem hazugok, hanem csábítók. A hazugság persze alkalmanként megkönnyítheti a dolgukat, de ez nem elengedhetetlen. A szavak erejére támaszkodva olyan világlépet igyekeznek sugalmazni vagy másokra erőszakolni, amelyet a tények önmagukban – akár helyesen, akár hamisan bemutatva – sohasem rajzolhatnának ki.

Tényfelhalmozásból nem támad világgép; ahhoz – mert értelmezni, megítélni és rendezni kell a tényeket – szavak is szükségesek. Ezért a tények értelmének megfejtésén, vagyis létrehozásán igyekvő értelmiségről – például a filozófusokról, költőkről, regényírókról és politikai gondolkodókról – kiderül, hogy ideológusok. Azaz van valamiféle elgondolásuk arról, hogyan is kellene festenie a világnak, és ennek segítségével képet alkotnak a ténylegesen létező világról: nem úgy értve, hogy a létező és a kívánatos közelítene egymáshoz, hanem úgy, hogy egy kívánatosnak vélt vagy elképzelt világból leszámaztatják azokat a szabályokat, amelyek szerint a létező világ tényei értelmezendők – avagy azt, mik is a tények lényegük szerint.

De az értelmiség ura és parancsolója a szónak, s nem szolgája – legalábbis saját véleménye szerint. Emiatt azután rombolja a hagyományokat, még akkor is, ha a legjobb indulattól vezérelve éppen megőrizni szeretné őket, mert a hagyományt a magunk feje szerint megőrizni már nem egyéb, mint kérdésessé tenni. Platón ki akarta űzni a költőt a maga ideális államából. Meggyőződése volt, s jó okkal, hogy a költők azzal a móddal, ahogyan az isteneket lefestik, aláássák az erkölcsi örökséget. De mehetünk ennél tovább is: még a hagyományt tisztelő is veszélyes, ha értelmiségiként lép fel. Ha Platón követte volna tulajdon gondolatmenetét, rájött volna, hogy maga is áldozatává válna az általa hozott törvényeknek. Az ideologikus államnak – azaz Platón ideális köztársaságának éppúgy, mint a modern totalitárius államnak – nincs szüksége értelmiségre, értelmiségin olyan embert értve, aki szabadon kérdez és vélekedik; az ilyen államnak olyanok kellene, akik engedmények nélkül megőrzik azoknak a hagyományoknak az üzenetét, amelyekből a fennálló hatalom a maga legitimitását eredezteti. Másfelől az értelmiség mindig a stabilitás természetes ellenségévé teszi magát, vagy azzal, hogy önálló megfontolásokra támaszkodik, vagy azzal, hogy az ideologikus államtól független gondolatforrásokra hivatkozik, mint a szofisták Szókratész Athénjában, mint a kora középkori dialektikusok vagy a tizennyolcadik század filozófusai.

Mindez eléggé nyilvánvaló. Kevésbé nyilvánvaló az a nehézség, amelybe akkor ütközünk, ha világosan különbséget akarunk tenni a múlt és a jelen megállapodott ideológiáinak védelmezői és támadói között. Minden megállapodott ideológiának új körülményekkel és új veszélyekkel szemben kell időről időre hely állnia. Ha a meglevő és bevált eszközök már csődöt mondanak, az ideológia olyan embereket állít csatasorba, akiknek nagyobb a képzelőerjük, mint amekkoráival az ideológia átlagharcosai kovácsolják az újabb és újabb ideológiai fegyvereket; az ideológia értelmiségieket használ fel. Ezek az értelmiségiek igyekeznek saját fegyvereivel megverni az ellenséget, és magukévá teszik doktrínáinak bizonyos részeit, hogy ártalmatlanná tegyék őket a továbbviendő ideológián belül. A szó mindentől független ereje azonban szinte óhatatlanul túlrendíti őket azon, amit a védelem megkívánna, és hiába minden jó szándék, pusztítóivá válnak annak, aminek a védelmére törekedtek; s nemegyszer a sikervágy az ok, amiért képtelenek ezt elkerülni.

Ki oltalmazhatná hűségesebben az egyházi doktrínákat, mint Aquinói Szent Tamás tette az averróistákkal szemben, akik a világi gondolkodás teljes függetlenségét követelték? De őket támadva külön-

leges szabályokat állított fel arra nézve, hogyan választandó el a világi gondolkodás az igazságtól, és megvonta a világi gondolkodás viszonylagos függetlenségének határait. Ezzel a világos megkülönböztetéssel éppoly veszélynek tette ki az egyházi doktrínát, mint amilyentől védelmezni akarta: ellenfeleitől átvette a fogalmilag felismerhető kategóriát, melynek képviselői azután megerősödtek saját egyház- és tomizmusellenes jogaikban.

Vagy – a kereszténység épp ellenkező pólusáról – ki lehetne a világi gondolkodásnak, a dialektikának és a filozófiának kibékíthetlenebb ellensége Kálvinnál? Mégis, mély bibliai konzervativizmusát a skolasztikusok fennhíjjásával szembeállítva lerombolta a bizalmat az egyháznak mint a tanítás legfőbb értelmezőjének jogfolytonosságában. Mert az értelmezés kérdésében csak azt a nagyon is világi alapot hagyta a következő nemzedékekre, amelyet oly nagy hévvel állított pellengérré. Ilyenformán szándékaival ellentétben olyan szellemi környezetet teremtett, amely hamarosan kinevelte a természetes vallás és a deizmus szószólóit. Descartes a maga megcáfolhatatlan bizonyítékával Isten létezéséről, döntő lökést adott az európai ateizmus kifejlődéséhez, a legutolsó porcikájáig istenfélő Pierre Bayle pedig tanítójává vált a felvilágosodás valamennyi skeptikusának. Tudjuk is, hogy sohasem éles a határ a nagy tanítók és a nagy eretnekek között. Hogy mégis ki melyik kategóriába sorolódik végül, azt legnagyobb részét véletlenszerű körülmények döntik el.

Vagy ki lett volna hívebb hálótársa a kommunizmusnak Lukács Györgynél – hogy korunkbeli példát vegyünk? S lám, minden erőfeszítése és buzgalma ellenére soha életében nem sikerült megférnie a párttal, s a legkülönfélébb címen többször is rásütötték, hogy áruló. Értelmiségi szelleme nem érthette be a hívő szerepével; a kommunista doktrína javítására törekedett; erőteljesebben védte, mint a pártvezetők, s emiatt különféle hibákba esett. Jóllehet az értelmiségiek nem kis mértékben felelősek a kommunista világ terjeszkedéséért és megszilárdulásáért, talán nem indokolatlan azt gondolnunk, hogy jókora részük volt a romlásában is. Az engedelmisség előbb vagy utóbb elviselhetlenné válik, és összeférhetetlen az értelmiségi kívánalmakkal, és azok az értelmiségiek, akik nem adták fel teljesen az engedelmisséget, és nem kívülről támadták a doktrínát, hanem inkább arra törekedtek, hogy belülről megjavítsák, kivált kártékonyak voltak. Ma, amikor már nemigen maradt kommunista értelmiség, és az elvi kérdések javarészt a nehéz felfogású, megbízható párhivatalnokok kezébe kerültek, a kommunizmus esete megnyugtatóbbnak tetszik: ezzel a követelődző és mindig elégedetlen emberfajtával már nem lesz több baj. De ez csak fele az igazságnak: fontos az ideológiai biztonság, de szintúgy fontos választ találni az előálló új ideológiai körülményekre is, és a kényelmes biztonsággért ennek a képességnek az elvesztésével kell fizetni. Az a tény tehát, hogy a kommunizmusnak mint értelmiségi mozgalomnak és általában véve is, mint intellektuális ügynek, mondhatni, vége, az egyfelől pillanatnyilag, a kommunizmus dolgát tekintve hasznos lehet, másfelől látnivalóan a hanyatlás jele. Ha értelmiségiek nyernek teret egy ideológiai intézményben, abból csak örökös egyenetlenség származik. Ámde ez a helyzet egyszerűs mind arról is tanúskodik, hogy az intézmény él, és bizonyos mértékig hajlandó szembenézni az új intellektuális körülményekkel. Ebben az értelemben elmondhatjuk, hogy a kereszténység folyamatosan létezik, a kommunizmus viszont nem.

Az értelmiségiek úgynevezett felelősségének kérdése körül évtizedek óta folyik a vita. Az efféle vitákból nyilvánvaló okokból rendszerint semmi se sült ki. Mi okból lenne az értelmiség sajátosan felelős, másként, mint általában az emberek, és mi iránt? Kiválóságuk, gondolhatja valaki, a szóforgatásban való jártasságból fakad; és ha okkal ragasztottuk rájuk a csábító címkéjét, akkor magától értetődően vagy jóra, vagy rosszra csábíthatnak. De ami a jó és a rossz közötti különbségtételt illeti – akár erkölcsi, akár politikai ügyekben –, vajon biztosabb ítéletű, tévedhetetlenebb iránymutatók-e az értelmiségiek a többi embernél? Aligha. Akik a többségnél némileg többet tudnak mindennemű ítéletünk bizonytalanságáról, jobban ismerik számos csálóka remény történetét és ki tudja, hány kiváló, jó szándékú elgondolás kudarcát, akik tisztában vannak az emberi sors kétértelműségével, azoknak – gondolhatja megint csak valaki – körületekintőbbnek kellene lenniük politikai döntéseikben és választásaikban. De mint mindannyian tudjuk, ez mégis mindig így. Jól ismeretes, és többször is megíratott azoknak a rettenetes tévedéseknek a hosszú sora, amelyeket e században számos értelmiségi elkövetett politikai ítéleteiben, amint az is, mily harsányan vállaltak közösséget olykor a legkegyetlenebb erőszakkal is; mindez valószínűleg belejátszott abba, hogy az értelmiség politikai kérdésekben ma jóval kevésbé számít mértékadónak, mint korábban.

Az általában vett felelősségről értelmetlen és haszontalan eszmét cserélni, ami pedig a konkrét kérdéseket illeti, azokban az értelmiség nem kevésbé megosztott, és nem is feltétlenül nyomósabb okokból, mint a többi ember. Ha vitába keverednek, nem az általános értelemben vett „felelősség” forog a fejükben – tehát nem az, hogy politikai vagy erkölcsi viszályokban állást kell foglalni –, hanem az a kérdés, hogy támogassanak-e valamit, amivel rokonszenveznek a kérdéses pillanatban. A pusztán felelősségérzet formális erény, amelyből nem származik semmi sajátos kötelezettség; jó ügyért éppúgy érezhetünk felelősséget, mint rosszért. Aligha kétséges, hogy világunkban jó lelkiismerettel senki sem mondhatja magát mentnek a politikától, ebből azonban nem következik, hogy az embernek szükségképpen azonosulnia kellene valamely meglevő mozgalommal, nézetrendszerrel vagy párttal.

Ami az értelmiségieket illeti, ők hivatásuk szerint egyetlen sajátos ügyért tartoznak felelősséggel: a szavak helyes – azaz becsületes, legkevésbé sem megtévesztő – használatáért. Ez az igazság nem a betűje, hanem a szelleme, hiszen senki sem ígérheti meg, hogy sohasem fog tévedni; de ki-ki megőrizheti az igazság szellemét, ami annyit tesz, mint soha le nem mondani az éber bizalmatlanságról tulajdon szavaink és elköteleződésünk iránt, tudni, hogyan lépünk ki tévedéseinkből, és készen lenni önmagunk helyreigazítására. Ez emberileg mind lehetséges és el is várható az értelmiségtől, hiszen az értelmiség körében az olyasféle mindennapi emberi tulajdonság, mint a hiúság és a hataloméhség, nyilvánvalóan kivált ártalmas és veszedelmes következményekkel jár. Ha ez közhelyes zsémbelésnek tűnik, hát tünjék. Tekintetbe kell vennünk azonban, hogy nincs még egy hivatás (ha helyénvaló itt a hivatás szót használunk), amely nagyobb eséllyel vezetne neurózishoz, azaz természete szerint egyetlen más hivatás sem fakaszt ennyi egymással szembenálló

igényt. Az értelmiség gyakran szeretne próféta és az értelem hírnöke lenni; csakhogy ezek a szerepek nem egyeztetők össze. Alkalmanként büszkélkednek is vele, hogy szellemi függetlenséget akarnak maguknak, ám emiatt jobban vágnak az azonosulásra, mint mások, és az, amire olyan büszkék, az alsóbbrendűség kínzó érzését kelti fel bennük. Szabadságukat és függetlenségüket sokszor sivatagnak érzik, amely haszontalanná és elszigeteltté teszi őket. De a szellemi függetlenség és a teljes azonosulás közötti feszültség sohasem oldható fel, hacsak nem a függetlenség feladása árán. Az azonosulás vágya a kritikus gondolkodás hihetetlen mértékű leépülésébe torkollhat, mint azt a sztálinizmus, hitlerizmus, maoizmus és különféle fanatikus szekták oldalára állt híres értelmiségiek esete példázza. Megesik, hogy a környezetük iránti gyűlölet, ami kívülállóvá teszi őket, annyira elhatalmasodik rajtuk, hogy, mondhathatni, hisztériásan érzéketlenné válnak a valóság iránt, ahogyan az például Sartre-ral történt, újabban pedig Chomskyval.

Minden értelmiséginek érdeke a szólásszabadság – gondolhatjuk –, ha nem elvi, akkor közvetlen szakmai okokból. Legtöbbször így is van. Csakhogy valami másra éppígy vágnak: arra, hogy meghallgassák őket. Ehhez azonban csak egyetlen biztos út vezet: ha övek a szó monopóliuma. Az értelmiség önmagában nem alakíthat ki ilyesfajta monopóliumot; ezt csak egy zsarnoki hatalom teheti, de ennek rabszolgasors az ára. Okkal hihetjük, hogy az értelmiség az orosz forradalom első szakasza után maga is hozzájárult későbbi pusztulásához azzal, hogy különféle csoportjai megkíséreltek előjogokat, sőt monopóliumokat szerezni a vezetőktől. Nagyvezda Mandelstam emlékiratai – amelyek többféle okból is kötelező olvasmányai lehetnének minden értelmiséginek – adalékokkal szolgálhatnak az önmegsemmisítés e tragikus történetéhez. Ezenfelül persze a szó szabadságát illetően egyáltalán nincs általános egyetértés. Fegyelemre méltó, hogy Heidegger egy, a *Spiegel*-ben már a halála után közzétett interjújában fenntartotta azokat a bíráló észrevételeit az akadémikus szabadságról, amelyek még a nazi időkbe nyúltak vissza; ez, mint mondta, „negatív” szabadság (mintha bizony volna más szabadság is a „negatív” kívül). Eszünkbe juthatnak Marcuse ádáz támadásai is a türelem elve és gyakorlata ellen. Ezek az esetek mind az államilag szavatolt szómonopólium vágyalmából adódnak. Ez az ábránd persze az igazság monopóliumának követeléseként fogalmazódik meg; senki sem kételkedhet benne, hogy akik efféle követelésekkel állnak elő, azok az igazság egyedüli letéteményesei.

Lehet, hogy ezeknek az értelmiségieknek egyike-másika – bár ezt csupán gyanítom – hajlandó volna előjogokat élvező udvari filozófusként elszegődni felvilágosult zsarnokok szolgálatába. Csakhogy furcsa mód századunkban nincsenek felvilágosult zsarnokok, sem egyeduralmodók, ahogyan a tizenhatodik és a tizenhetedik században voltak, és támogatást adtak az értelmiségnek hízelgő ajánlások és időnkénti dicshimnuszok fejében, egyébként pedig meghagyták nekik az alkotás szabadságát. A mai zsarnokoknak akkor kellene az értelmiségiek, ha már nem értelmiségiek: azaz ha megvásárolható rabszolgák, és minden munkájukat uraiknak szentelik. A totalitarizmus századában nyoma sincs felvilágosult zsarnokoknak.

Ennél is érdekesebb jelenség az önmagában vett erő kultusza, amely rejtve, időként nyíltan is végigvonul az értelmiség történetén. Nietzsche, aki – már Torinóban, félig elborult elmével, a teljes szellemi összeomlás határán –

élesen támadta a kereszténységet (a betegség felmagasztalásának, sőt betegségnek bélyegezte), ennek nyilvánvaló példája. Ő, az egészség és az életerő komor profétája kétség-telenül a csábítás géniusza volt. De példája volt Nietzsche azoknak is, akik sohasem érik be a hatalom nélküli szógyáros szerepével.

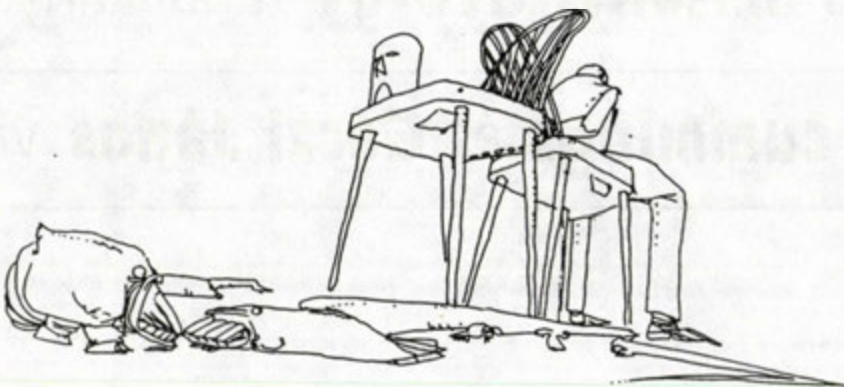
Vajon csupán a múltról beszélünk? Bizonyos tekintetben alighanem igen. Annyi borzasztó hiba és az elődök oly látványos levitélzése után az értelmiség egészében véve talán óvatosabbá vált politikai elkötelezettségeiben. A sztálinizmus egykori roppant divatjához képest mondjuk a maoizmus vonzereje – szerencsére már ez a kor is letűnt – jóval gyengébbnek bizonyult, még népszerűsége csúcán is. Jóval kisebb a hajlandóság a meglevő ideológiák feltétlen támogatására, és több jele van a távolságtartásnak a politikától, ennek folytán pedig a visszahúzódnak a biztonságosabb és szakosodottabb területek felé. Így azután bizonyára kevesebb befolyásos holdkóros és szélhámos járkal közöttünk, de kevesebb szellemi tanítómester is.

Mindazonáltal mindenütt jelen vannak azok a körülmények, amelyek gyógyíthatatlan nyugtalanságot keltenek az értelmiségben, és táplálják ellentmondásos érzéseit. Egyfelől az átlagember lebecsülése, másfelől az együttérzés a szegényekkel és elnyomottakkal. Ez utóbbi gyakran merőben az agyra korlátozódó azonosuláshoz vezet olyan eszmérendszerekkel, amelyek önmagukat a tömegek követeléseinek bajnokaként tartják számon. A közönséges ember iránti megvetésnek nem kis része volt az európai értelmiség Amerika-ellenes érzelmeiben, amit az Egyesült Államokba a háború előtt kivándorolt németek is szítottak. Ezek az érzelmeik gyakran felbukkantak a frankfurti iskola megnyilatkozásaiban. Szinte érezni a gyűlölettel elegy irigységet a középosztály amerikai kultúrája iránt – micsoda emberek ezek, akik bár roppant sikeresek a műszaki haladásban és a demokratikus intézmények kialakításában, nem olvasnak Kantot, nem hallgatnak Bachot, s a tetejébe nem adják meg az értelmiségieknek az emberfeletti helyzetben levőknek kijáró tiszteletet, hanem jó esetben is csak úgy bánnak velük, mint holmi közönséges munkással, rosszabb esetben pedig mint mihaszna naplopóval, sőt élősdivel.

Soha véget nem érő harc dúl az értelmiség lelkében. Ide-oda ingadoznak a felsőbbrendűség érzése – sajátos elhivatottságuk – és az azok iránti irigység között, akiknek a munkája kézzelfogható, kétségkívüli eredménnyel jár. A kritikának az irodalomnál előbbre való mivoltáról írva

Oscar Wilde azt a megállapítást tette, hogy általában könnyebb megtenni valamit, mint beszélni róla; könnyebb ágyat szerkeszteni, mint leírni, hogyan kell. Mickiewicz meg úgy tartja, hogy „nehezebb dolog egy napig is helyesen élni, mint egy hosszú könyvet megírni”. Nos, nem tudom, megpróbált-e Oscar Wilde valaha is ágyat fabrikálni, de Mickiewicz véleménye mindenképpen kíméletlenül túlzónak tetszik. Mindazonáltal az értelmiségnek „joga” van bizonytalanságot éreznie helyzete és munkájának értéke iránt. Milyen kézzelfogható eredményt ad egy értelmiségi munkája? Akad persze több példa is olyan értelmiségire, aki nagyon nagy hatással volt a maga korára, s így az egész történelem menetére. De hadd fűzzük ehhez először is azt a megjegyzést, hogy ezek a példák csak a „jéghegy csúcsai”: kis hányadát teszik ki a viszonylag nagy létszámú értelmiségnek; másodsor azt, hogy ez efféle hatás rendszerint csak hosszabb idő elteltével válik érzékelhetővé; harmadszor pedig azt – és ez a legnyugtalanítóbb a dologban –, hogy a tényleges eredmény mindig is támadható és bizonytalan marad. Ha visszatekintünk a tizenhatodik századig, addig a korig, amelyben a független szómunkások osztálya megjelent a színen, észrevehetünk néhány típust, amelyek később is felbukkannak: visszavonult tudósokat, harcos szabadgondolkodókat, a fennálló rend aktív védelmezőit, szkeptikusokat, bukott politikusokat, kíváncsi újdonságvádlásokat és polihistorokat. A modern történelem értelmiségijének eredeti modellje bizonyosan Rotterdami Erasmus volt: a békeszerető felforgató, filológus, gyakran habozó moralista; mélyen érintették korának fontos konfliktusai, mégis visszafogott és óvatos, szélsőségektől tartózkodó volt; a vallási életet megreformáló mozgalom egyik legnagyobb előrevívője, jóllehet soha nem csatlakozott a reformációhoz; nemeslelkű harcos, tudós és satíráíró. Történelmi szerepe egészében ma is vitatott: végül is megújítója vagy rombolója volt a kereszténységnek? Túlságosan sok, többé-kevésbé önkényes ismérvet kell tekintetbe venni ahhoz, hogy egyértelmű választ adhassunk erre a kérdésre. Ugyanilyen kérdések fogalmazhatók meg az európai szellem- és politikátörténetben szerephez jutott többi nagy értelmiségivel kapcsolatban is, és ismét csak a határozott válasz reménye nélkül. A Melanchtonhoz hasonló jellegzetes értelmiségi és a Luther-szerű népröplő között óhatatlanul ellentétek feszülnek, és ha az értelmiség a népszerű vezető vagy hivatásos politikus babérajaira tör, rendszerint meglehetősen lesújtó az eredmény: a szó vásártere minden veszélyével együtt is sokkal inkább való neki, mint a királyi udvar.

FORDÍTOTTA SERES IVÁN

A KalligraM

DECEMBERI SZÁMÁNAK TARTALMÁBÓL

Andrzej Stasiuk: Marie-ikon

André Breton: Oldható hal
(*Sarane Alexandrian* előszavával)

F. Scott Fitzgerald: Az utolsó cézár
(*Géher István* előszavával)

Szabó László: Ébredés

Nagy Atilla Kristóf,
Pályi András, Perecz László
és **Szitányi György** tanulmánya

---

e.e. cummings és **Géczi János** versei

Az „oroszkérdés” a 20. század vége felé

ALEKSZANDR SZOLZSENYICIN

Ha valamit jólesne – ma – olvasni, akkor csak rövidet. Minél rövidebbet, és – a máról. Csakhogy történelmünk minden pontja, a mai is, csupán egy pont a történelem tengelyén. Ha ki szeretnénk tapintani a jelenkori rettenetes katasztrófából kivezető lehetséges és helyes irányokat, nem téveszthetjük szem elől azokat a korábbi történelmi melléfogásokat, amelyeknek ugyancsak részük van a mostani állapot kialakulásában.

Belátom, cikkemből hiányoznak a sürgősen megteendő konkrét gyakorlati lépések, de nem is gondolom, hogy közeli hazatértem előtt jogom lenne ilyesmiket javasolni.

1994 márciusa

És ekkor Péter fergeteges förgősele rontott e sok megrázkódtatást átélt népre és e még csak lábadozó országra. Péter, mint „a haladás szolgája”, átlagos, ha ugyan nem barbár elme volt. Nem jutott el annak megértéséig, hogy nem lehet átvenni (Nyugatról) a civilizáció és a kultúra egyes eredményeit, figyelmen kívül hagyva azt a lelki klímát, amelyben ezek (ott) megérlelődtek. Persze, Oroszországnak technikailag utol kellett érnie a Nyugatot, ki kellett jutnia a tengerekhez, különösképp a Fekete-tengerhez (ahol Péter a legtehetségtelenebbnek bizonyult, majd pedig, hogy kiváltsa a Prutnál bekerített selegét, parancsot adott Safirovznak, ajándékozta el Pszkovot a törökök közvetítésével a svédeknek). Szükség volt erre – de nem azon az áron, hogy az ipar és a hadsereg gyorsított ütemű fejlesztése kedvéért (abszolút bolsevik módon és fölösleges túlkapásokkal) eltiporják a történelmi szellemet, a nép hitét, lelkét, hagyományait. (Az emberiség mai tapasztalataiból láthatjuk, hogy nincs az az anyagi vagy gazdasági „ugrás” amely a szellemi veszteségekért kárpótolhatna.) Péter megszüntette az Országos Gyűléseket [Zemszkij Szobor], „írmagjukat is kiirtotta” (Kljucsevszkij). Megzabolázta a pravoszláv egyházat, megroppantotta gerincét. Nőttek az adók, a terhek anélkül, hogy ezeket a lakosság anyagi eszközeihez mérték volna. A sorozásokkal egész vidékeket taroltak le, eltűntek a legkiválóbb mesterek és földművesek, a szántóföldek helyét vadon foglalta el, utakat nem építettek, a kisvárosok megdermedtek, az északi földek parlagon heverték – mezőgazdaságunk fejlődése jó időre megtorpant. Ez az uralkodó egyáltalán nem érzékelte, mi kell a parasztnak, akiket az 1649-es törvénykönyv ugyan röghöz kötött, de lehetett saját tulajdonuk,

ALEKSZANDR SZOLZSENYICIN „Russzkij vooproz” k koncu XX veka című esszéje eredetileg a *Novij mir* 1994. évi 7. számában jelent meg. Mi a szerző engedélyével a *Novoje vremjában* (1994. 30. szám) rövidítve közölt változatot adjuk közre.

örökölhettek, köthettek vagyoni szerződéseket, élvezhettek személyi szabadságjogokat, az egyedöröklésről szóló 1714-es rendelet azonban a nemesek közvetlen tulajdonává tette őket. Péter kétszáz évre előre megteremtette azt az uralkodóréteget, amely ha vér szerint nem is mindig, de világfelfogásában örökre idegen maradt a néptől. És aztán előállt azzal az őrült ötlettel, hogy a fővárost (amit pedig nem lehet gyökerestül kitépni és áttelepíteni) kettészakítsa, és átültesse egy kísértetmocsárba, hogy – Európa ámulatára – ott teremtsen „paradicsomot”, botútések árán, paloták, csatornák, dokkok észvesztő építkezésével halálos gyötrelembe kergetve a már amúgy is csak lélegzétvételnyi pihe-nésre vágyó népet. Csak 1719 és 1727 között majdnem egymillióval apadt Oroszország lakossága, azaz szinte minden tizedik ember meghalt vagy elmenekült. Péter uralkodását lázadások sora rázta meg, nem véletlenül alakult ki és tartotta magát makacsul az a legenda, hogy Péter trónbitorló és maga az antikrisztus. Minden nagy- és kisszerű tettét a nép vérenek és erejének felelőtlen pazarlásával hajtotta végre, így nehéz őt reformátornak nevezni – reformátor az, aki számol a múlttal, s a jövő előkészítésekor enyhíti az átmenet terhét. Kljucsevszkij szerint Péter közigazgatási reformjaiban „vallott leginkább kudarcot”, az utókorra örökölt kudarcai és hibái azonban „utóbb a nagy reformátor szent hagyatékaként nyertek elismerést”. Utolsó éveiben kiadott rendeleteit Kljucsevszkij egyenesen „homályos, szószátyár intelmeknek” minősíti, s közömböri cselekedeteiről megsemmisítő ítéletet mond. Péter nem reformátor volt, hanem *forradalmár* (többnyire anélkül, hogy erre szükség lett volna), s mindaz, amit nyomába zúdítva a 18. század még hozott, ugyanolyan mértéktelenül emészttette a nép erejét, s (szintén az ő bűne folytán) tovább szaggatta a folytonosság megtépett szálait.

Most végre sokak számára teljes nyomorúságában és borzalmában láthatóvá vált a szovjetunióbeli hetvenéves kommunista uralom története, az uralomé, mely megtörte a nép életének organikus folyamatát, az uralomé, melyet annyi önkéntes és megvásárolt dalnok énekelt meg. Ahogy sorra megnyílnak a levéltárak (ha megnyílnak egyáltalán, mivel sokat közülük idejekorán megsemmisítettek), kötetek sokaságát írják majd tele erről a hetven évről. E cikkben azonban ilyen áttekintésre nincs helyünk, csak a legáltalánosabb értékeléseket és fejtegetéseket idézzük.

A 17. századi zavaros idők óta eltelt háromszáz év veszteségeit össze sem lehet hasonlítani a kommunizmus hetven éve alatt hozott áldozatokkal és a népesség lélekszámának zuhanásával.

Az első helyen az emberek fizikai megsemmisítése áll. A statisztikusok közvetett adatokból kiszámították, hogy a Szovjetunió lakossága 45-50 millióval csökkent az állandó belső háború miatt, amelyet a szovjet kormány vívott saját népe ellen (Kurganov professzor 66 milliót adott megmutatott ki).^{*} Ráadásul e népirtás nem úgy történt, hogy lekasztoltak mindenkit, akit csak értek, még csak nem is területeként haladtak, hanem mindig *repräsentatív* módon: azt fejezték le, aki kiemelkedett a környezetéből – vagy tiltakozásával, ellenállásával, vagy kritikai gondolkodásával, vagy tehetségével, tekintélyével. E *kontrasztelekció* révén az erkölcsileg vagy szellemileg legértékesebbek pusztultak el, amitől a megmaradók átlagszintje helyrehozhatatlan zuhannásnak indult, a nép a maga egészében kezdett elszűrődni. A sztálini korszak végére már rá sem lehetett ismerni a forradalom előtti népre: más arcok, más szokások, más hagyományok, más fogalmak támadtak helyette.

Mert mi másnak lehetne nevezni, ha nem saját népünk fizikai megsemmisítésének azt, amikor a szovjet–német háborúban vak, tékozló, irgalmat nem ismerő módon Sztálin diadalútjait vöröskatonák holttestével kövezték ki? (És ennek még csak nem is az a legkezebb példája, amikor úgy „aknátlanítottak” aknamezőket, hogy a gyalogságot végighajtották rajta.) Sztálin „hétmilliója”, Hruscsov „húszmilliója” után most végre megjelent az orosz sajtóban a valódi adat is: 31 millió az áldozatok száma. Dermesztő adat – a lakosság egyötöde. Mikor, melyik nép áldozott ennyit egyetlen háborúban?

A sztálini diktatúra megszilárdult, a falvak meg teljesen elnéptelenedtek – ezt hozta a mi 1945-ös „győzelmünk”. Az ország meghalt, a magukra maradt asszonyok nem tudták továbbvinni a nép életét.

A kommunista hatalom azonban még a tömegmészárlás-

sal sem érte el tetőpontját. Aki elkerülte a pusztulást, évtizedekre megfertőzték a butító és lelket megrontó propagandával, mindenkitől az alázat újabb és újabb bizonyítékait követelték. (Az engedelmes értelmiségtől pedig azt, hogy még tovább tökéletesítsék e propaganda elemeit.) Ettől a csörtető, diadalittas ideológiától egyre mélyebbre süllyedt a nép erkölcsi és szellemi színvonal. (Csak e folytonos gyúrás nyomán emlegethetik a mai öregek és középkorúak ezt a időt a boldogság és a jótétemények koraként, amikor ugyan garasnyi fizetésért adták el munkájukat, de november 7-ére fél kiló, tarka szalaggal átkötött kekszet kaptak.)

A külpolitikában azonban – ó, ott aztán a kommunisták a cári diplomácia egyetlen baklövését sem követték el, egyetlen dilettáns lépését sem ismételték meg. A kommunista vezérek mindig biztosan tudták, mi kell nekik: minden lépésük pontosan kiszámítva, kellő cinizmussal és kiélemlenséggel, átlátva ellenfelük szándékán, és soha egyetlen felesleges, nagylelkű, önzetlen lépés! Az orosz diplomácia történetében a szovjet volt az első, amely leleményes, állhatatos, szívós és szemérmetlen volt – mindvégig megelőzte és kiütötte a nyugatit. (Ugyanezek a kommunisták kaparintották meg a Balkánt, ragadták magukhoz fél Európát, hatoltak be ellenállás nélkül Közép-Amerikába, Dél-Afrikába, Dél-Ázsiába.) És a szovjet diplomácia olyan vonzó ideológiai tollazattal ékeskedett, hogy menten elnyerte a nyugati *progresszió* lelkes rokonszenvét is. Ez pedig annyira csüggesztően hatott a nyugati diplomatakra, hogy minden érv a torkukon akadt. (De ne feledjük: a szovjet diplomácia nem a nép, hanem mindig a „világforradalom” érdekeit szolgálta.)

És ezek a fényes sikerek csak még jobban elbódították az amúgy is eltompult szovjet emberföket – az újsütetű, nemzet nélküli *szovjet patriotizmussal*. (Ebben nevelődtek azok, akik most a Nagy Szovjetunió kivénhedt, vakbuzgó drukkerai.)

Felesleges lenne megismételni

a Szovjetunió „termelési sikereinek” közismert jellemzőit: a gazdaság kimúlt, a torz termékszerkezet kereslet nélküli, rossz minőségű árukat ont, a hatalmas földterületek veszendőbe mentek, a természeti kincsekkel folyik a rablógazdálkodás.

És a szovjet rendszer még a lakosság életnedveit sem egyformán szívta el. A lenini gondolat masszív örökségét követve az elnyomás leginkább a nagy, erős, tehát a szláv köztársaságokra, különösképp a „nagyorosz salakra” (Lenin) nehezedett rá: őket kellett a leginkább megsarcolni, mégpedig eleinte a nemzeti kisebbségekre, a szövetségi és autonóm köztársaságokra támaszkodva. Ma persze már az sem újság, hogy a szovjet gazdasági rendszer terhe főként az Oroszországi Föderációra hárult, az oroszországi költségvetésből aránytalanul nagy hányadot vontak el, az oroszországi paraszt annak huszadrészéért árulta termékeit, amiért mondjuk a grúz paraszt a krumplit és a narancsot. Lenin egyik, nem is leplezett célja az volt, hogy épp az orosz népet rokkantsa meg, hogy épp az orosz nép erejét emésze fel. És ezt a politikát Sztálin is folytatta, még akkor is, amikor híres szentimentális tószját mondta „az orosz népről”.

A Brezsnyev-éra (amely a nyersolaj külföldi eladásából élésködvé tartotta fenn magát, míg csak teljesen el nem koptak az olajkitermelő berendezések) újabb baljós és jó-

^{*}Igor Kurganov emigráns lírátor *Tri cifri* (Három számadat) című publicisztikai írásának (in: *Poszev*, 1977. IV. szám, 85–90. o.) megsemmisítő kritikáját lásd Szergej Makszudov: *Potyeri naszelenyija v SZSZSZR v 1931–1938 gg.* című tanulmányában (in: *Vnutrennije protivorecsija*, New York, 1982. 5. szám, 176–186. o.). Kurganov – a népességszaporulat ütemét állandónak véve – megállapítja, hogy Oroszország, illetve a Szovjetunió teljes embervesztése 1917 és 1959 között 110,9 millió fő volt, majd néhány kivonási és összeadási művelettel levonja a következtetést, hogy ebből 44 millióan a második világháborúban pusztultak el, 66,7 millió ember pedig a forradalmi és békés időszak áldozata lett. Szolzenyicint Kurganov tételének helyességéről D. I. Mengyelejev orosz vegyész századfordulós demográfiai számításai győzték meg végképp: „Az 1917 előtti végzett számítások – a népszaporulat akkori mutatói alapján – azt az előrejelzést adták, hogy 1985-ben hazánknak 400 millió lakosa lesz majd, valójában pedig 266 millió lakosa van. Ez a különbség tehát az a veszteség, amely a kommunizmus számláját terheli.” (A. Szolzenyicint: *Kommunizizm k brezsnyevszkomu koncu*, in: *Poszev*, 1983. 1. szám, 3–9. o.) Ezzel kapcsolatban jegyzi meg Szergej Makszudov: „A nagy számok szerzői megfélekedeznek arról a körülményről, hogy 1926-ban az országban (figyelembe véve a később hozzácsatolt területek lélekszámát is) 167 millióan éltek, és ebből 85 millió még életben volt az 1959-es népszámláláskor. Tehát összesen 48 millió férfi és 34 millió nő nem érthette meg ezt az időpontot. Ez a veszteség azonban mindenkit magában foglal, azt is, aki a közben eltelt 32 esztendő alatt természetes halállal halt meg (köztük sok idős embert és gyereket is), meg azt is, aki a háború frontjain esett el, továbbá a hadifogságban elpusztultakat, emigrálókat és a német megszállás alatt legyilkolt polgári lakosságot, az éhínségek és betegségek következtében elhaltakat. Ez a számadat foglalja magában a sztálini rendszer éveiben légerekben és börtönökben elpusztult áldozatok teljes számát is.” (l. m. 110–111. o.) (A szerk.)

vátehetetlen lépéseket tett „a Központ megnyomorítása” és Közép-Oroszország tönkretétele érdekében: „perspektívátlan falvak” ezreit „zárták be”, haszonföldek, szántók, mezők sokaságát hagyták sorsukra. A még vonagló orosz falura mért utolsó, teljes összeomlást hozó csapás végképp eltorzította az orosz föld arculatát. És már jött volna az utolsó dőfés, az orosz folyók megfordítása, az elaggott SZKP KP utolsó bódult lázálma, ám ezt az utolsó stádiumban, az utolsó pillanatban, hál’ istennek, megakadályozta az orosz írók és tudósok kis, bátor csapata.

A kommunisták hatalomra jutásuk első heteitől, a Cseka fennállásának első napjaitól kezdve módszeresen és éberrel végeztek a „kontraszelekción” a lakosság minden rétegében. Ezzel már jó előre, körültekintően élet vették minden lehetséges népi ellenállásnak, ami ugyan az első években még teret nyerhetett – a kronstadti felkeléssel egy időben robbantak ki a pétervári proletártüntetések, a nyugat-szibériai és más parasztfelkelések, ezeket azonban olyan előrelátó alaposással fojtották vérbe, hogy többé nem lángolhattak fel. Amikor azonban a kis góccok is kifakadtak (mint az ivanovói szövösztájk 1930-ban), minden hangot gondosan elfojtottak: nemhogy a világ nem szerzett tudomást ezekről, de még maga a szovjet térség sem. Hogy milyen érzéseket táplált a nép valójában a hatalom iránt, csak a szovjet–német háború éveiben nyilvánulhatott meg igazán (s még hozzá milyen látványosan!): csak 1941-ben több mint hárommillióan választották inkább a hadifogságot, 1943–1944-ben polgári lakosok egész karavánokkal vonultak vissza önként a német csapatok mögött... A háború első éveiben a szovjethatalom könnyen össze is omlhatott volna, megszabadítva bennünket magától. De a hitleristák faji bányásága és gögje azt bizonyította halálra gyötört népünknek, hogy semmi jót nem várhatnak a német inváziótól – és Sztálin csak ezért tudott talpon maradni.

A posztsztálini korban volt még néhány fellobbanása az orosz ellenállási mozgalomnak – Muromban, Krasznodarban, különösen pedig Novocserkasszkban, de a fölülműhatatlan bolszevista hangtompítóknak köszönhetően évtizedekig tudomást sem szerzett róluk a világ.

A szovjet–német háború összes véráldozata után újra szárba szökött a sztálini diktatúra, a bebörtönzési hullám elérte mindenkit, aki csak valamennyire is érintkezett a háború alatt az európai lakossággal, majd jött a kegyetlen kolhoztorvény (a ledolgozandó munkanapok elszabotálásáért száműzetés járt). Úgy tűnt, ezzel vége az orosz népnek, vége azoknak a népeknek, akik osztoztak az oroszokkal a szovjet történelmen.

De nem. Még ez sem volt a vég.

... A kommunista Szovjetunió történelmileg volt kárhözraza ítélve, mivel hamis eszméken alapult: legfőképp arra a „gazdaságügyi bázisra” támaszkodott, amely épp vesztét okozta. A Szovjetuniót 70 éven át egy hallatlan diktatúra abraoncsa tartotta össze – ám amikor belülről elkorhad, már ez abraoncsok sem segíthettek.

Ma azonban nemcsak a kommunista eszmék megcsontosodott hívei, az egykori pártfejesek, hanem a lármás „szovjet patriotizmustól” elbolondított egyszerű emberek sokasága is őszintén sajnálja a Szovjetunió szétesését: mondván, „a Szovjetunió az orosz nagyság és dicsőség örököse volt”, „a szovjet történelem pedig nem zsákutca, hanem törvényszerű fejlődésmenet”...

Ami a „nagyságot és dicsőséget” illeti, áttekintésünkben láthattuk, milyen áron és miféle idegen célok miatt feszítettük túl gyakran minden erőnket az elmúlt háromszáz év alatt. És a szovjet történelem bizony zsákutca volt, nagyon is. S jöllehet a húszas, harmincas, hatvanas, hetvenes években nem a mi kezünkben volt az irányítás, az elkövetett gonosztettekért mégis ránk hárul a felelősség. Csakis ránk, és tegyük hozzá, ránk, oroszokra – s mert ez az arctalan, önző népség a fejünk felett azt csinált, amit csak akart, de legtöbbször a mi nevünkben, azért mi még csak tisztára sem moshatjuk magunkat, ahogyan azt más népek gyorsan megtették.

A háború utáni első években, a lágerben jutottam először arra a következtetésre, hogy a szovjet birodalom nemcsak hogy szükségtelen, de végzetes is számunkra. Vagyis rég így gondolom, már fél évszázada, nem tegnap óta. Ezt írtam a „a szovjet vezérekhez” címzett levelemben is: „A nagy birodalmi célok és a nép erkölcsi egészsége nem fér össze egymással. Ne merészeljünk internacionalista kötelezettségeket kitalálni magunknak, és ezekért fizetni, amíg népünk ilyen katasztrofális erkölcsi állapotban van.” A *Hogyan mentjük meg Oroszországot?*-ban pedig: „Egy nagy birodalmat fönntartani annyit jelent, mint lassú halálra ítélni tulajdon népünket. Mi szükség erre a tarka egyvelegre? Hogy az oroszok elveszítsék saját, egyéni arcukat? Nem arra kell törekednünk, hogy kiterjesszük a birodalmat, hanem arra, hogy ami maradt belőle, ott szellemünk kristálytisztá legyen.” Nem kell a világ békebírójának lennünk, nem kell nemzetközi vezető szerepért tülekednünk (úgyis akad erősebb önként jelentkező elég) – minden erőnket befelé kell fordítanunk, munkaszeretetet kívánó, belső fejlődésünkre. A Szovjetunió visszaállítása biztos út ahhoz, hogy egyszer s mindenkorra elhallgattassuk és megfojtsuk az orosz népet.

FORDÍTOTTA KISS ILONA

Ellenérvek mögül

GRIGORIJ POMERANC

Alekszandr Szolzsenyicin esszéje, minden ellenvetésem dacára, magával ragad. Nem értek egyet vele, amire mindjárt visszatérek, nyelvi ereje, energiája mégis hatalmába kerít. Nem öncélú műélvezet ez: egyáltalán nem szeretem az archaizmusokba süppedő szolzsenyicini stílust, de szavainak erejében akkor is van valami hitelesség, bár ez a hitelesség talán – bocsássá meg nekem az olvasó ezt a fura kifejezést – nem mindig jó irányba tart. Idestova fél évszázada nem megy ki a fejemből Leontyev egy mondata, mely oly fájdalmasan hasított belém 1939-ben: „Mindenkinek jobb sohasem lesz, egyiknek jobb, másoknak rosszabb lesz, ez a föld egyetlen lehetséges harmóniája.” Hideg, kegyetlen mondat. De az emlékezetbe vésődik, akár egy vers. Csak nemrég született meg a fejemben rá a válasz, ugyanabban a ritmusban: minden jobb sohasem lesz. Egyvalami jobb lesz, másvalami rosszabb. És ami romlásnak indul, azt csak erőfeszítések árán lehet ellensúlyozni. Erőfeszítés nélkül még állni sem lehet, menten elesik az ember...

Én a keménykezű Péter mellett vagyok

Szolzsenyicin esszéjében van ilyen erőfeszítés. Van benne ilyen energia. Kirobbanó energia az általános apátia kellős közepén. Van benne valami megismételhetetlenül személyes (tehát eredeti) – az elkent, sekélyes publicisztikai köz-helyek közepette. Szinte mindvégig ez az érzésem, amikor frását olvasom. Kivéve azokat a részeket, amelyek a szerző számára kiváltképp gyűlöletes történelmi személyiségekről szólnak. Szolzsenyicin szenvedélyes és elfogult ember, nemes szenvedélye felmagasztosítja, gyűlölet fűtötte elfogultságai elvakítják, s nem hagyják, hogy a gyűlölt dolgok árnyalatait észrevegye. De hát ez mindig így van nála. Esszéjének pátosza azonban másban van, amit én elfogadok, még ha egyben-másban ellenvéleményem van is.

Idegen tőlem az a gondolat, hogy Oroszország a 17. században boldogulhatott volna az „Európába vágott ablak” nélkül. Ha Péter ezt nem tette volna meg, szomszédai ugyanúgy felfalták volna Moszkva birodalmát, mint Tibetet. Péter után viszont, minden rettentő szélsősége ellenére, Oroszország mégiscsak nagyhatalommá, nagy kultúrává vált. Amelyben még az óhitűek is részt vettek a ma-

guk módján. Az üldözött és megvetett kisebbség mindennél – nálunk is – a gazdasági életben aktivizálódik, s így, bármennyire paradox is ez, az óhitűek nagyon sokat tettek Oroszország nyugatias, kapitalista úton történő fejlesztéséért, eleinte csak az ipar terén, később viszont festményeket is vásároltak. Ez a mecénásszellem még ma is él bennük. Közvetlenül is találkoztam ezzel, amikor előadást tartottam egy Moszkva melletti óhitű gyülekezetben. A mai óhitűeket nagyon kedvelem: ismerőseimben nyomát se láttam fanatizmusnak, csupán a szándékot, hogy megőrizték a világi hatalomnak ellenálló egyházi szellemet. De ha már végképp választani kell – Avvakum vagy Péter –, mégiscsak a visszatartóan kegyetlen Péter mellé állok. Ha nem térünk vissza Európába, amelytől Oroszországot a tatárok szakították el, nem lett volna sem Puskin, sem Tolsztoj, sem Dosztojevszkij. Az oroszok képesek arra, hogy meghaladják mestereiket: Rubljov az ikonfestészetben, Tolsztoj és Dosztojevszkij a regényben; de az ikonformát mégiscsak Bizánc fedezte fel, a regényformát mégiscsak Európa teremtetette meg. Az orosz kultúra akkor virágzik, amikor Oroszország tagja egy rajta kívüli középpontból mozgatott kulturális koalíciónak. Csak saját gyökereiből táplálkozva – miként (hosszú ideig) India vagy Kína – egyáltalán nem képes fejlődni, nem halmozott fel ehhez elegendő mintát a múltban, nem eléggé mélyek a gyökerei, nem hatolnak az idő évezredes mélységeibe, ama kezdetekig, amikor az egyetemes civilizáció alapjai létrejöttek. Csatlakozni kell valamelyik kulturális koalícióhoz, és persze az európai, a nyugati mégiscsak közelebb áll hozzánk, mint az iszlám vagy a távol-keleti. Közelebb áll Puskinhoz és az egész Puskin utáni kultúrához (még a nyugati romantikához oly szorosan kötődő szlavofilekhez is).

„A bugrisság kultúrája”

Meg vagyok róla győződve, hogy Oroszországban még a politikai szabadság sem szökkent volna szárba helyi gyökerekből – sem Moszkvában, sem Novgorodban. Sem Japán, sem Szingapúr, sem India nem boldogult nyugati minták nélkül a politikai intézmények és egyéb megteremtésében. Ezért is örülök a szevasztopoli vereségnek. Ha I. Miklós győzött volna, Szibériában senyvesztette volna Dosztojevszkijt, és sohasem ismerhettük volna meg a *Bűn és bűnhődés*t, a *A félkegyelműt*, a *Karamazov testvéreket*. Az impériatorni gyámkodás alól kiszabadult orosz irodalom szerintem nagyobb dicsőséget szerzett nekünk, mint az orosz fegyverek. Megjártam a háborút, tudom, mi a győzelem ára, de tíz Szevasztopolt odaadnék egyetlen *Bűn és bűnhődés*ért, sőt még az *Egy nevetséges ember álmáért* is. „Szeretem hazámat, de furcsa szeretettel...”

Teljesen egyetértek viszont Szolzsenyicinnel abban,

GRIGORIJ POMERANC orosz vallásfilozófus vitacikkének megjelenésével újult fel a két orosz író között évtizedek óta folyó, s egyre halkuló polémia. Pomeranc *Szon o szpravedlivom vozmezgyii* (Alom az igazságos megtorlásról) címmel 1978-ban szamizdatban, illetve a párizsi *Syntaxis* folyóiratban megjelent Szolzsenyicin-bírálatából néhány részlet magyarul is olvasható a *Tovább... Tovább... Tovább!* című szöveggyűjteményben (Szabad Tér, 1988. 136–147. o.).

hogy vissza kell térni az utópiából a történelemben, szellemi karakterünket, európai nemzeti arculatunkat építve, s nem elvesztve (Európában mindenkinek megvan a saját arca), nem válhatunk az Egyesült Államok hitvány utánzatává. Egy barátom, L. Nevler járt ott tavaly, és sorra kérdezte az amerikaiakat: „Mi az itt maguknál, ami a legalpáríbb?” Az amerikaiak meg csak csodálkoznak, miért kérdi. „Mert, szinte biztos, hogy épp az lesz az, amit mi átveszünk önöktől” – felelte *A bugrisság kultúrája* szerzője, és sajnos igaza lett. Mélyen megértem Szolzenyicint, amikor a manapság használatos divatszavak hallatán háborog. Van ebben valami szmergyakovi: hányinger környéke a *sex shopok*, *erotic show-k* láttán (de már e felesleges, szükségtelen szavak hallatán is).

Sötét, szmergyakovi tudatlanság, erkölcsi álság árad azoknak a mozgalmaknak a sokaságából is, amelyek pedig voltaképp az oroszországhoz, a nemzeti eszméhez akarnak visszatérni. Visszaállították a *Kitaj-gorod* elnevezést, de elfelejtették, hogyan kell ejteni (nem két szóban, hanem egyben, mint Zvenyigorod). Vannak, akik kozákoknak mondják, és idegen rendjelekkel tűzködik tele magukat. Nemrég meg valami loann nevű pap állt elő azzal a tévében, hogy az egész kozmosz az ördög hatalmában van (mit sem törődve azzal, hogy ez rég nem pravoszlávia, hanem színtiszta manicheizmus), és a patriarchátusnak még csak eszébe sem jutott eretnokség miatt rendre utasítani. Pedig hát az orosz kultúra újjáélesztéséhez nem elég egyre csak azt hajtogatni, hogy „orosz” ez, „orosz” az. A kultúra a történelmi emlékezet és a ma iránti fogékonyság találkozási pontján születik: a nemzeten belül és más nemzetekkel folytatott párbeszédben, melynek köre egyre tágul, s nem korlátozzák idegenellenes rendőri intézkedésekre. A jelenlegi szellemi zűrzavarból egymagában senki nem talál kiutat. Az első lépés a megváltás felé épp ez a dialógus: a párbeszéd elindítása még fontosabb, mint bármilyen egyedi törvény, legyen az akár egy földtörvény. A vitastílus, saját elménk korlátozottságának belátása, az igazság körüli közös kutakodásunk fontosabb, mint a vita még oly égetően fontosnak és perdöntőnek ítélt tárgya. A döntő ugyanis a teljesség szelleme.

Hol az anyaország?

Szolzenyicin sok igazságot ír az orosz történelemről szóló esszéjében: helyesen mutatja be a dinasztikus háborúkat, az imperatori vállalkozásokat, a világháborúkat sodró pánszláv tébolyt. Azt azonban nem gondolom, hogy a nemesi szabadságról szóló rendelet az ördög műve lenne. A szabadság mindenütt így bontakozott ki – fentről lefelé, a lordoktól a pórnépig haladva, nem pedig lentől fölfelé, Pugacsov-módra. Meggyőzően ír erről Fedotov, akit Szolzenyicin nem is cáfol. A nemesek testi fenyegetésének eltörlése nélkül nem lett volna Puskin, nem lett volna orosz ezüstkorszak. Mert el tudnánk-e képzelni egy Puskin, egy Tolsztojt, amint az uralkodó parancsára épp elverik őket? És ezt követte a paraszttal szembeni igazságosság érvényesítése. A szokásos történelmi késéssel persze.

Nem értem, miként lehet egyszerre tagadni a szabadkőműves–CIA összeesküvést s azt állítani, hogy a szovjet hatalom nem orosz eredetű, nem az orosz történelem fonákja, hanem a világkommunizmus gyarmaturalma. Hol az anyaország? Hogy az orosz népet a világbirodalom építésére

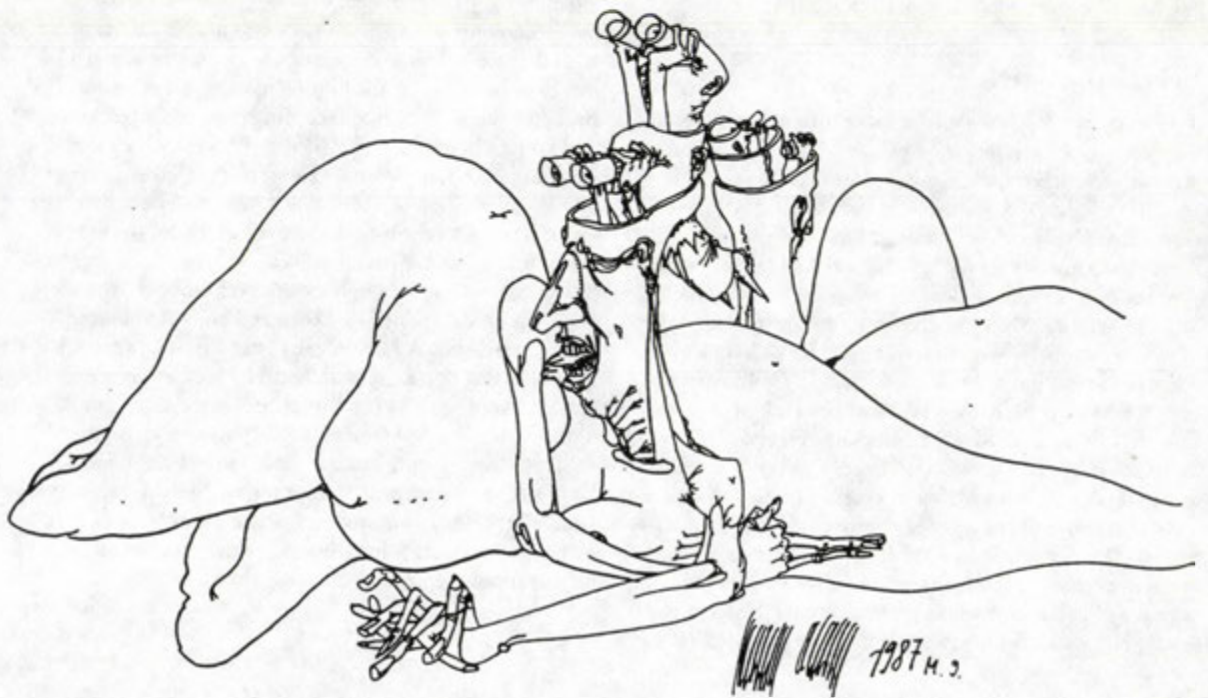
használják? Hogy tönkretessék az országot? Megalázzák az egyházat? De hát ezt mind Péter is művelte, utódai még rá is dupláztak, a pétervári korszak azonban ettől függetlenül is az orosz történelem része maradt. Na és az *opricsnyina* (Rettegett Iván rendőrruralmának terrorja)? Vagy ez is maroknyi nemzetközi kalandor diverziója?

KB helyett maffia

Ugrás az utópiába, letérés a történelmi útról a kigondolt ideál zsákutcájába – önmagában véve ez mind történelmi tény. Kínában is történt ilyesmi, Indiában viszont nem, ami szervezen következik a kínai és az indiai kultúra jellegéből. Az orosz történelemben sem véletlen az ugrás az *opricsnyinába*, a péteri új Hollandiába és a kommunizmusba. Nem véletlen „hivatali buzgalom”, hogy orosz író találta ki ezt a kifejezést: „hivatali buzgalom” (*adminisztratívnyij vosztorg*). Föl kell ismerni magunkban, hogy ne ismételjük meg...

Hosszan lehetne folytatni a vitát minderről. A legfontosabb azonban az, hogy a Szolzenyicin-esszé vége felé remek, magával ragadó jellemzést kapunk a jelenlegi helyzetről. Szolzenyicin túl sok mindent tulajdonít az emberi butaságnak és ügyetlenségnek, holott az alapvető ostobaság egyvalamiből következett elkerülhetetlenül: abból, hogy egyik pillanatról a másikra megszüntették a pártokráciát. Benne koncentráldott az államhatalomnak legalább egyharmada, a maradék pedig semmivel sem tudott boldogulni, még a régi feladatokkal sem, hát még az újjal: a jogállam megteremtésével. A régi, kulisszák mögötti hatalom (kerületi, területi pártbizottságok) helyét a maffia foglalta el. Nem szabadság született belőle, miként Németországban vagy Franciaországban, nem törvényes korlátok közt zajló élet, hanem korlátlan szabadság: a bandita ölhet, a tolvaj lophat, az értelmiség meg mondhatja, ami a lelkét nyomja. És sajnos nem volt kellő lelkiismeret ahhoz, hogy ellensúlyozzuk, túlkialtsuk ezt a káoszt. Össze kell szednünk szellemi-lelki erőinket – ebben Szolzenyicinnel nem ellenfelek vagyunk, hanem szövetségesek (én legalábbis úgy gondolom). Ha nem szedjük össze magunkat, ha nem szedjük össze lelkiismeretünket, elveszünk, mindent elnyel a káosz. És ez nemcsak az állami törvényeken múlik. A törvények nem képesek rögtön megváltoztatni az embereket. A döntő az, hogy a kisebbségben lévők képesek-e szembe szegülni az árral, a káosszal: akár az üzleti életben, akár az államhatalom kiépítésében, akár a bűnözés elleni harcban, s akár – természetesen – a kultúrában. Hosszú, sok évtizedes út lesz. Nem a gyors mentőben, hanem a lassú megmenekvésben hiszek, abban, hogy az egyes ember hosszú ideig képes kitartani a nehézségekkel szemben, és felül is tud rajtuk kerekedni. A nehézségek persze óriásiak, s jobb, ha nem kincstári optimizmussal, hanem kíméletlen őszinteséggel vesszük számba őket, mint Szolzenyicin. Nem annyira vitatkozni akarok vele (bár van miről), mint inkább csatlakozni mindenkihez szóló felhívásához: gondolkodj, te mit tudsz tenni? Miként teljesítheted kötelességed Isten előtt? Hogy az új szabadság kis szigetei (melyek már előbukkantak) terebélyesedjenek – s hogy az élet szelleme ne torpanjon meg a halál szelleme előtt.

FORDÍTOTTA KISS ILONA

Petri György

SZERELMEINK

Leginkább az ad hoc félrebaszások,
hézagkitöltés két unalom között,
egymás partnereinek elcsábítása
(csak hogy mégis legyen valami sava-borsa
a szexuális üzemi konyha főztjének).
Meg bennerekedés, ottfelejtődés
másfélévtizedes házasságokban,
szórakozottságból, lakásmizériából,
vagy a nagy édesmindegyből kifolyólag.
Egyszer, hogy múlassan valamivel időmet,
megpróbáltam összeszámolni: hány nőm volt.
Egy naptár névnapjegyzéke segítségével
beazonosítottam százötven-valahány nevet.
Ez ment. A névmemóriám még mindig kiváló.
Csak éppen arcokat nem tudtam hozzárendelni
a nevekhez, sőt helyet, időt, alkalmat sem.
Ez hát az én regiszteráriám, amit,
Leporellóm nem lévén, magam dallottam el,
snassz időszak adekvát donzsuánja.
Szerencsére ebből is kivénhedtem,
már csak a szívem, májam, prosztatám,
satöbbim állapotával foglalkozom:
az öngyűlölet is alábbhagyott.
(Ami melleleg a gög és becsvágy álorcája volt csak:
egyszerűen nem bírtam beletörődni,
hogy én sem vagyok különb, mint a többi szar.
Mint embertársaim.) Mindezen túlvagyok.
Már csak a már csak van:
a feleségem, a tökölődés vagy a töketlenkedés?
Ja, meg az írás.
S ha meggondoljuk, ez nem is kevés.

Garaczi László Teri

Ahogy evett, mind a két szája szélén futott a zsír, mondom neki, Tóni, mondom, muszáj neked úgy enni, ide figyelj, mondom, elsősorban neked a zsíros, mondom, nagyon jól tudod, hogy nem jó, másodsorban, mondom, igazán mondom, vendég van a háznál. Erre ő felállt, felvette a pálinkás-üveget, ami ott volt az öccse mellett, letörte neki a tetejét, és a törött üveggel jön felim, és aszongya nekem, aszongya, az a francos, kibaszott, vén, ráncos kurva, te nekem nem parancsolsz. Az még hogyha ketten lettünk volna is, egy rettenetesen sértő szó, mer' ugye, ő idősebb, mint én, és őrajta százszorta több ránc van, mint én, szóval, de ez nem számít. Jött felém, és mondom neki, mondom, Tóni, mondom, én ha neked lennék, hát, mondom, nem lépnek egy lépést se közelebb, mert, mondom, valamelyikőnk meg fogja járni. Erre feláll az öccse, de nagyon csúnyán káromkodva, olyan igazi magyarosan, aszongya, én mind a kettőtöket meg foglak ölteni. Mondom neki, ide figyelj, Laci, nem ölsz te meg itten senkit se. Itt ha valaki ölteni fog, az én leszek.

Aszongya nekem, én fogok hazamenni Magyarországra, és aszongya, bé fogom járni az egész Európát. Mondom neki, Tóni, mondom, hogyan számítod bójárni, mondom, gyalog vagy autóbuszon, mondom, vonaton vagy repülőn, de olyan viccesen, érdekesnek tűnt énnekem, hogy ő bójárja Európát, gondoltam magamban, szegény szerencsétlen.

Benéztem csütörtökön az orvoshoz, és mondom az orvosnak, szeretnék elmenni menogramra, mondom, olyan érdekes érzést érzek a hónom alatt. Hát, aszongya, egész nyugodtan, aszongya, se nem árt, se nem használ. Vettem mingyá menogramot, mikor megvolt, mondom a kisasszonynak, mi van, aszongya, majd megmondja magának holnap az orvos.

Rá se fütültem, gondoltam magamban, iccoké.

Másnap reggel már nyolc órakor telefonál az orvosi aszisztent, aszongya, jöjjön be a rendelőbe. Beme- gyek, és aszongya nekem az orvos, aszongya nekem, aszongya, mit szólsz hozzá, iszol velem egy csésze kávé?

Na, mondom, doktor Kemből, mit akarsz te tőlem kérni, mondom, hogy ilyen aranyos vagy, mert hogy régi klájtja voltunk, de engem soha nem kínált meg kávéval. Átfogja a derekamat, aszongya, és üljek le, aszongya, hogy na, aszongya, és ne féljek. Kicsit megdobbant a szívem, és gondoltam magamban, hóha. Aszongya nekem, aszongya, idadja a kávé a kezembe, aszongya, megint mondja, hogy ne féljek. Még bele se ittam a kávéba, csak a számhó vettem, na, de má akkó kezdtem egy kicsit ideges lenni, aszongya, van neked két csomó a melledbe.

Befutott az én drága férjem, hoz nekem egy félzsák hogyhívjákot, meg akar csókolni. Még akkor a mel- lem be volt kötözve, meg akar engem csókolni, mondom, ide figyelj, mondom, ha három hónapig nem volt szükség az én csókjaimra, akkor nekem sincsen a te csókjaidra szükségem. Ettől függetlenül letette a kré- met, mire ránéztem, én szégyelltem, mert tudtam, hogy gúnyból hozta nekem a krémet, mert elkezdtek ne- vetni az öccsivel, mikor mondta nekem, hogy francos, vén, ráncos kurva. És nézett rám gúnyos mosolygás- sal, azt mondja, nézd, itt vannak neked a sok finom magyar krémek, ezt te nagyon fogod szeretni.

Minden áldott nap feltette azt a lemezt, én nem nagyon szerettem a magyar nótákat, de attól függet- lenül minden áldott nap feltette ezt a lemezt, hogy várjatok még őszi rózsák, ne mondjatok búcsút a szép nyárnak, mondom neki, mondom, de megtetszett ez a nóta.

Egyszer aztán mondja nekem a telefonba a húgomnak a sógora, hogy aszongya, ide figyelj, aszongya, Teri, aszongya, hogy aszongya, történtek itten dolgok: Tóni, aszongya, megismerkedett egy kontyos nővel.

Másnap felhív az egyik ismerősöm egy kávézóból, Teri, aszongya, gyere le, aszongya, a férjed, aszongya, itt van, aszongya, már tíz órátul, aszongya, és itten az asztal tele van, aszongya, papírokkal, és ír.

A 2000 New York-pályázatán III. díjat nyert írás.

Lementem a kávéházba, ott van a postával szemben, egy nagyon drága kávéház, és ráadásnak úgy hívják, hogy New York Kávéház, és ő írta itt a levelet. Én is lementem oda, meglátom, ő engem nem látott, mert le volt ütve a feje, ahogy írt. Én lementem, és odamentem hozzája, mielőtt ő észretért volna, és én felvettem annak a nőnek a levelit.

Hát, aszongya.

Mondom, jóba vagy vele?

Aszongya, igen.

Nem is tagadta. Egyszerűen nézett a szemembe, és igen, aszongya, megcsináltam. Aszongya, megcsináltam, aszongya, mert te azt hitted, hogy én buzi vagyok. Aszongya, hogy azért van jóba ezzel a nővel, hogy ő énnekem prúvolja, hogy nem géj, nem buzi.

Aszongya, igen, és hogy vele fog élni.

Ette a Tóni a görögdinnyét, a nő nem volt ottan.

De olyan szutyokba volt a fürdőszoba, tele volt mocskos cuccokkal az egész apartman, szétdobálva, a konyha piszkosan, mint a cigánysátorba.

Erre engem megfog a derekamat, és megcsókol, aszongya, gyerünk innét.

Összepakolta hihetetlen gyorsasággal a cuccát, és elmentünk.

Nem tudom, hogy az ördögök akarták vagy az angyalok, hogy nem tudtam tőle megszabadulni, annyira le voltam vele foglalva, hogy nem volt normális eszem gondolkodni.

Kérdezte, hogy van-e még köztünk valami, hát, ugye, én asszem, hogy én köztem volt, ugye, mert én azért csak szerettem, nem tudom, miért, mert tényleg már eztet csak egy hülye csinálja, mert nálam hülyébbet én nem, ócskábbat Tóninál nem tudok, de nálam se hülyébb asszont, mint én.

Mondom neki, hogy mondom, gyere vissza, de mondom, mindenféle nemi betegség ellen, inklúding eic ellen vizsgáltasd meg magadat.

Hát, gondoltam magamban, mondom, ha én ötöle kérem, mondom, én is megvizsgáltatom magamat.

Elmegyek az orvosomhoz, megvizsgál engem, megvizsgál mellem, szemem, mindenem, és feküdtem még ott az asztalon, a rendelőbe ott volt a nőrsz is, és mondom neki olyan viccesen, mondom, doktor úr, néha nekem van olyan szorulásom. Hó, aszongya, mert nagyon jóba vagyok velük, aszongya, ó, Teri, aszongya, tele vagy te, bocsánat a kifejezésért, tele vagy te szarral, és nevetett.

De aztán letette a keziből azt az instrumentot, amivel alulról vizsgált, hogy megtapogassa a hasamat, nevetés volt addig, mert olyan vicces ő is, én is, és, én azt hittem, hogy, aszongya nekem, aszongya, mán akkó nem nevetett senkise, aszongya, hogy Teri, teneked van egy daganat a hasadba.

Beadták az intervénuszt, először be kellett venni egy tablettát, akkor utána betették a karomba, és az ment a három és fél napig. Minden áldott nap tizenegy órától tizenkettőig kaptam a kímót, azt likvidbe, hogy olyan folyadékba kaptam, de azt úgy kell elképzelni, minthogyha tüzes vasat tettek volna az egész testembe.

Aszongya, Teri, aszongya, megdöntöttem, aszongya, vegyünk egy házat, aszongya, és úgy csináljuk, aszongya, hogy ha ameddig te élsz, terajta van, aszongya, ameddig én élek, én, hogy aszongya, ha én halok meg előbb, őrá jut, ha ő hal meg, akkó meg én rám. Gondoltam mingyá, hogy van valami ennek a háttérbe, mer amilyen jó néz ki a Tóni, én ötöle, a világot én bejártam, mer én komorna voltam az angol királyi családba, én gonoszabb férfit, én a Tónitú nem ismerem, és hülyébb asszont, mint én, én nem találkoztam.

A kocsiban ültünk, és gondolta, hogy engem úgy megijeszt, mert a testvérem is ebbe a szívbetegségbe halt meg, úgy lement az útnak a szélire, különösen ahol szakadékok vótak, hogy néha még a hónom alatt is felállt a haj.

Má egy hónapja hívtam az öcsémet, nappal is, este is, mindenféleképpen, és nem kaptam tőle választ. Felhívom Zalaváron a barátnőméket, és nem a barátnőm vette fel a telefont, hanem a férje, a Zoli. Ahogy én beszéltem neki, úgy nagyon halkan ő megfordulhatott, és mondja a feleséginek, aszongya, mert én mondtam neki, hogy ide figyelj, Zolikám, mondom, menjetek már át a szomszédba, mert én az öcsémtű nem kapok egyáltalába semmiféle választ, amikor hívom, hogy nem-e valami problémája van. És ahogy én beszéltem, Zoli megfordulhatott, és olyan nagyon halkan mondta a feleséginek, te képzeld, aszongya, ez még nem tudja, hogy az öccse meghalt.

Másnap beleültem az autóba, és addig mentem körű, amíg nem láttam az ő autóját valamelyik motelnek a bfcen ottan a garázsába.

Nem akartak beengedni, mondtam a menidzsernek, hogy mi történt, mer ő meghagyta, hogy még véletlenségből engem ne engedjenek be hozzája. Nem azé, hogy én annyira tolakodtam, csak ugye mégis kellett valaki, a lányomnak telefonáltam, de kétezer kilométerről a könnyeket nem lássa, vagy egy, nem kap egy ölelést vagy egy biztató mozdulatot, vagy má azt se tudom, hogy tényleg mit beszél az ember.

Mondom neki, Tóni, mondom, képzeld el, mondom, hogy meghalt a Karcsi, mert ő nagyon jól ismerte Karcsit, nagyon sokat volt Karcsinál, az öcsémnél.

Azt mondja nekem, aszongya, igen, aszongya, mindenki meg fog halni.

Be kellett menni a kimoterapi orvoshoz, ugyanahhoz, aki a kimoterapiat adta azelőtt. Megvizsgálta hátamat, mellemet mindenfelé, és olyan nagyon óvatosan aszongya nekem, hogy, aszongya, bocsássak meg, aszongya, amit mondani akar, de aszongya, megint talált, aszongya, a bal oldalamon, aszongya, egy daganat. Az ultraszond is felpikapolt egy ilyen csomót a bal oldalon. Aszonták, nem adnak megint kimoterapiat, míg ebből a daganatból is nem vesznek megint egy bájopszit. Elküldtek egy nőgyógyászhoz, az is megállapította, hogy ez rák, hogy ez visszajött. Úgyhogy már ekkorra nékem négy orvosom volt. Egyik küldött a másikhó, másik az egyikhó, senki nem tudott igazat mondani, de mind a négy orvos énnekem nagyon kevés időt adott hátra.

Mondtam a kimoorvosnak, hogy én egyáltalában se megoperáltatni magamat még egyszer, se pedig a kimoterapián én még egyszer keresztül nem megyek, mondom, eddig, mondom, ti kezeltetek, most má, mondom, az angyalokra vagy az ördögökre szorulok, mondom, és, mondom, saját magamra. Mondtam, hogy, mondom, hogy mikor arra kerül a sor, mondom, hogy én a kórházba kerülök, a végzetre, mondom, én egyebet, mondom, mint a fájdalomcsillapítót, mondom, én egyáltalában nem akarom semmit, hogy énvelem csináljanak.

Szerztem ciánsót az üzemből, ahol azelőtt dolgoztam, de nem bírtam magamat megölni.

Elutaztam Magyarországra, a határon kicsit reszkettem, de nem nézték át a csomagomat. Bemutatkoztam Lillafüreden a hotelba, hogy én a Zsuhár Antaléknak, a Tóniéknak nagyon jó barátja vagyok. Zsuhár Antal, mondom, válik a feleségitől, és mondom, ő megismerkedett itten, mondom, egy fiatal, szőke nővel, nem tudtam én semmit, csak úgy randomra rámondtam. Küldött egy kis ajándékot, de mondom, a rokonok gyerekei úgy szétszedték a csomagomat, hogy elvesztettem a címét. Odamegyek a főnökasszonyhoz, mondom, szeretném, hogyha segítségemre lenne.

Aszongya, van itt, aszongya, egy ilyen recepcionista, Bernadett, aszongya, azzal volt nagyon jóba, azzal eljártak, ott aludt a Bernadettnél, aszongya, és virágot és mindenfélét vett neki.

Bemutat engem a Bernadettnak, aszongya, mingyá bemutatom, bemutat a Bernadettnak, mondom, ide figyelj, mondom, mondom, maga az a fiatal hölgy, mondom, aki a Zsuhár Antallal, mondom, megismerkedett?

Igen, aszongya.

Mondom, legyen szíves, de már akkor nekem annyira reszketett a kezem, aszongya, hogy mi baj van?

Ó, mondom, nekem van ez a reszketési betegségem, és mondom, nem tudok ellenállni.

Aszongya, hozzak magának valamit?

Hát, mondom, egy kávét elfogadnák.

Behoz nekem egy kávét, elkezdünk beszélni, és ugye mondta, hogy mi történt, elmondta ő, hogy jóba volt Tónival, és aszongya nekem, aszongya, tetszik tudni, aszongya, hogy aszongya, ő aszongya, hogy a Tóni bácsi, aszongya, nagyon aranyos volt, megígérte, hogy ütet viszi Kanadába, ő egyedülálló férfi, feleségül veszi őt, hogy őneki miket vett, és mit csinált, elváltak ők mindenhova.

Én sok szemét nővel találkoztam, de ez szemetebb, mint akármelikk, mert az én férjem az ég alatt semmit nem tud az ágyban csinálni, ővele ez a nő azt művelte, amit Amerikába háromszáz dollárt kell fizetni egy félórára, és őneki amit én nem voltam hajlandó megtenni, mert én gyerekkoromban minden áldott vasárnap áldoztam.

Mondom, ide figyelj, mondom, tudja maga igazolni, mondom, hogy tényleg, mondom, maga az a hölgy, mert, mondom, Tóni, mondom, magának küldött, mondom, egy kis csomagot, és, mondom, én nem tudom addig, mondom, azt odaadni magának, amíg nem igazolja nekem valami elfogadhatóval, hogy ez maga, mert, mondom, énnekem ezt meg kell mutatni, hogy én a rendes, annak adtam oda, akinek ő küldte.

Ó, aszongya, hogyne, mingyá kinyissa a fiókot, és kiveszi onnat azokat a leveleket, amit Józsi küldött nekije.

Na és akkor én elolvastam azokat a leveleket.

Mondom a főnöknőnek, én is akarnék egy nagyon szép pártit, mondom, mivel a Zsuhár Antal így kített magáé, mondom, én is akarnék valami pártit csinálni.

Meghívtam az egész személyzetet, kivettem egy szobát, még azt a szobát akarták adni, amiben Tóni volt. Mondom, ezt ne, kivettem a kerti szobát, és meghívtam mindenkit. Én vettem meg az italokat, először a szobámba hozattam a fiúval a rekeszeket.

Feltettem azt a téprikóderet, az a kis rekóder, ami van, és mindenki cigerettázott, mindenki nagyon jól érezte magát. Egy jó óra múlva, mikor láttam, hogy mindenki ivott a pezsgőből, akinek kellett, leállítottam

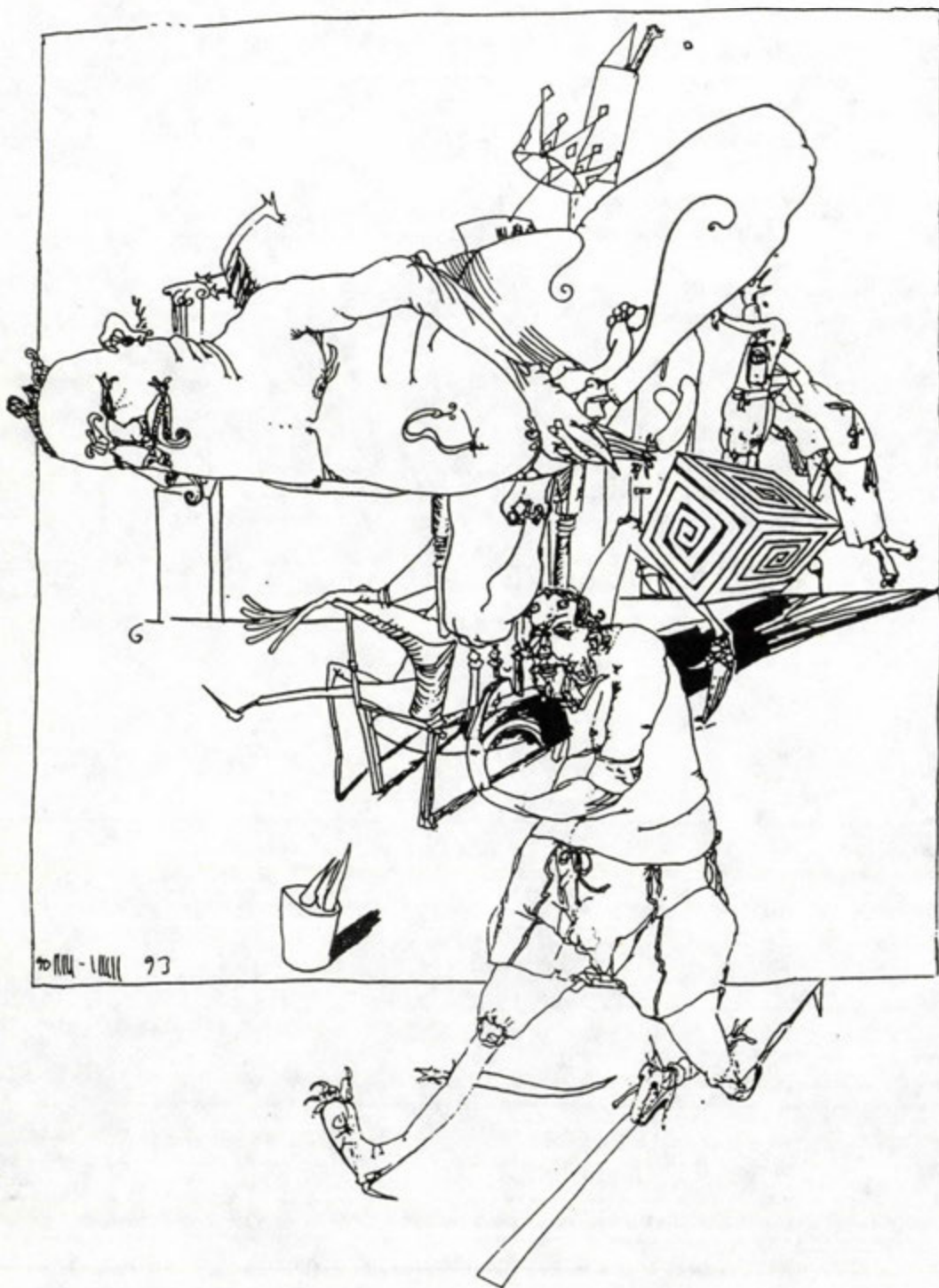
a zenét, mondom, hogy hölgyeim, mondom, bocsánatot kérek egy pillanatra, mondom, én szeretnék, mondom, valamit maguknak mondani. Nagyon csinosan voltam felöltözve, és kiálltam oda a szoba közepére, mint egy szónok. Egyszer fölnéztek, hogy amilyen borzalmas fájdalmat okozott nekem ez az egész, ugyanolyan érdekes is volt, hogy most mi lesz.

Már akkor elhallgattak, és, mondom, én, mondom, én Zsohár Antalné vagyok.

És hogy miért jöttem ide.

Mikor az atombombát ledobták Hirosimára, az nem csinált nagyobb csendet.

Aztán elkezdett mindegyik egyszerre sikítozni.

Ernst Jandl

ZSEBEK

ni, a zsebeim.
ebben képeslapok.

ebben órák, kettő.
az én időm, a te időd.

emebben egy kocka.
23 szem többet lát mint kettő.

sejtheted mi
szemüveget hurcolok.

*i love concrete
i love pottery
but i'm not
a concrete pot*

AZ ANGOL KÖVET

such

a

mess

at

my

age

what

a

message

ERNST JANDL (1925) osztrák költő; verseit a *der künstliche baum* (1970), valamint a *dingfest* (1973) című kötetéből válogattuk.

FLÓRIÁN SZÜLEI

fickó fickó flórián
fület hallunk rád komám
rád csókoljuk szájadat
rád nézzük pilácsodat
karoljuk oldaladat
táncban lábod kél talán
acskódon meg buzogán
fickó fickó flórián

renate és walter höllerernek

---

csak kurkászták a sírt
hol a tetem feküdt
az egykori tetem
nincsen is több ilyen

faggatták volna őt
az okos hím velőt
de nincsen már oszol
az idő hogy lohol

---

elfeküdni
becsinálni
és tisztába tétetni
és elfeküdni
becsinálni
és tisztába tétetni
és elfeküdni
és becsinálni
és tisztába tétetni
és elfeküdni
és megkapni az utolsó kenetet
és becsinálni
és tisztába tétetni
és elfeküdni
elfeküdni
és mennybe jutni

FORDÍTOTTA BÁTHORI CSABA

JAK-FÜZETEK

A 90-es évek új magyar irodalmának legfontosabb könyvsorozata
a József Attila Kör és a Pesti Szalon közös kiadásában,
a JAK szerkesztésében és menedzselésében:

1992 (sorozatszerkesztő: TAKÁTS JÓZSEF)

55. Solymosi Bálint: **A műnéger** (versek)
56. Szíjj Ferenc: **A futás napja** (kisprózák)
57. Beck András: **Nincs megoldás, mert nincs probléma** (tanulmányok)
58. Rugási Gyula: **Szent Orpheus arcképe** (Szentkuthy-kalauz)
59. Darvasi László: **A portugálok** (versek és kisprózák)

1993 (sorozatszerkesztők: ABODY RITA ÉS KÁROLYI CSABA)

60. Jónás Csaba: **Felderítés** (versek)
61. Térey János: **A természetes arrogancia** (versek)
62. Babics Imre: **Két lépés a függőhídon** (eposz és dráma)
63. Podmaniczky Szilárd: **Hagyjatok lótuszülésben** (kisregény és kisprózák)
64. Kemény István: **A koboldkórus** (versek)
65. Láng Zsolt: **Perényi szabadulása** (regény)
66. Kőrösi Zoltán: **Felrombolás** (magánirodalmi beszélgetések)
67. Bényei Tamás: **Esendő szörnyeink és más történetek** (világirodalmi tanulmányok)

1994 (sorozatszerkesztő: ABODY RITA ÉS KÁROLYI CSABA)

68. Galántai Zoltán: **Őszbirodalom** (novellák)
69. Wirth Imre: **Történetek az eszkimóháborúból** (regény)
70. Németh Gábor: **eleven hal** (11 próza)
71. Simon Balázs: **Nimród** (versek)
72. Szilasi László: **Miért engedjük át az ácsnak az építkezés örömét** (esszék, tanulmányok)
73. Peer Krisztián: **Belső Robinson** (versek)
74. Farkas Zsolt: **Mindentől ugyanannyira** (esszék)
75. **Üvegezés** (tanulmányok Márton László regényéről)

A könyveket EPERJESI ÁGNES tervezte

*A JAK-füzetek régebbi és újabb kiadványai megvásárolhatók a jobb könyvesboltokban.
Ha máshol nem találná, az Írók Boltjában (Budapest, VI. Andrásy út 45.) biztosan megvan
minden kötet.*

Tatár Sándor

NINCS ÚJ A NAP ALATT

Kikocsiztunk a vadsparkba;
mert volt – mondám – alattam mostan sokat is nyereg
– Arám az inassal van, higgye meg –
mondta a herceg, s én, hogy: Nem szabadna...

Karomra majd csimpaszkodik a Kurfürst –
Barátom, nekem sok nőm volt már, de Lili...
De hogy szememben az érdeklődést nem leli,
kedveszegetten kérdi, jó lesz-e, ha nyúlsült...

Este beköszön még a herceg: Ha netán
egy zsenge szolgálóleányra volna appetit...
El kell hárátsam – mondom – kedvességeit

-- Mert már tudom, hálósobámban az után
teát szürcsöl majd kócosan a comtesse. (!)
Aber – gut – aber woher kommt ez?

A LYUHÁSZ

A modora, az bizony úri nem volt,
de furulyában jó volt ő nagyon.
Indulhatott volna – ha lett vón – a „Ki mit tud?”-on.
Lehellete nem ismerte a mentholt,

mint ő sem ismert haj- és fogkeféket;
szőrös mellét patakvíz érte csak –
kalapját kackiásan félreapta:
láltán 'asszonyoknak buja vágyok ébredt.

Nem más volt ő, mint a király juhásza
(vegye még számításba ezt a képzelet!)
– míg pulija a bürgét hajkurászta,

ő elcsábult, kutatni míderek megett,
s míg a király hiába vágyott volna nászra,
a királynőnek ő [cenzúra él. vezet!]

A Corvina Kiadó

ajánlata nyelvtanulóknak és nyelvtanároknak!

KOVÁCS JÁNOS — LÁZÁR A. PÉTER — MARION MERRICK

A–Z Angol nyelvtan LEXIKON

A szerzők az Eötvös Loránd Tudományegyetem oktatói, ismert nyelvészek. Munkájuk a Magyarországon eddig megjelent legnagyobb és legteljesebb angol nyelvtani kézikönyv, amely lexikonszerű címszavakban, magyar nyelvű magyarázatokkal és bőséges angol nyelvű anyag segítségével az angol nyelvtan minden lényeges kérdését taglalja. Nélkülözhetetlen kézikönyv nyelvtanárok, közép- és haladósintű nyelvtanulók, valamint a nyelvet használó és nyelvtudásukat tökéletesíteni kívánó magyar olvasók számára.

A könyvet a Művelődési és Köznevelési Minisztérium tankönyvvé nyilvánította.

888 oldal, kötve, ára 1.480,-Ft

MAGYARICS PÉTER — MEDGYES PÉTER

Érettségi, felvételi tesztek ANGOL

A nagy sikert aratott „Érettségi témakörök, tételek” című sorozat legújabb kötetének szerzői a hazai angol nyelvtanítás közismert és megbecsült szakemberei.

Kötetünk válogatás a tanulmányi versenyeken, az érettségi és felvételi írásbeli vizsgákon leggyakrabban használt, legújabb teszt típusok kérdéseiből magyar nyelvű magyarázatokkal, útmutatókkal, és megoldási kulcsokkal kiegészítve.

Nemcsak „készülni”, hanem – miként sorozatunk többi kötetéből – tanulni is sokat lehet belőle.

96 oldal, fűzve, ára 480,-Ft

A Corvina Kiadó szakboltjai:

A CORVINA KIADÓ LICIAM KÖNYVESBOLTJA
4026 DEBRECEN, Kálvin tér 2/c

A CORVINA KIADÓ MŰVÉSZETI KÖNYVESBOLTJA,
IDEGEN NYELVŰ KÖNYV, ZENEMŰ- ÉS HANGLEMEZBOLT
7621 PÉCS, Széchenyi tér 8.

A Corvina Kiadó kiadványai a Téli Könyvvásár alkalmából kedvezményesen megvásárolhatók a Corvina Könyvklubban (1051 Budapest, Vörösmarty tér 1. II. em. 201.)

hétfőtől csütörtökig
pénteken

9 – 16,30 óra,
9 – 14 óra között.

Brian Friel Bűvészek

L'Estrange úr évi rendes látogatása iskolánkban március első hetében a tél végét és a tavasz beálltát jelezte. A zord vidék Beannafreaghan körül még nem tért magához a fagyhalálból, amikor megérkezett, és általában néhány héttel később sem, amikor már elment, de amint meghallottuk, hogy kerékpárja kormányja lehorzsolja iskolánk falát, és láttuk ütött-kopott cilinderét felvillanni osztályunk ablaka előtt, a tél rettenetes unalma, úgy tűnt, egyből elillant, és tudtuk, már a jó idő közeleg.

A beannafreaghani Elemi Iskolának, ahol édesapám alkotta a teljes tantestületet, nem volt túl sok látogatója. Havonta egyszer Shiels atya, az igazgató hajtott ki ide öt kanyargós mérföldet a városból, egy szuszra megkérdezte tőlünk, hogy jók voltunk-e, és a lelkünkre kötötte, hogy rendszeren imádkozunk, aztán keményen megrázta apa kezét, és elviharzott, mint akit üldöznek. Néha véletlenül egy-egy tanfelügyelő is eljött, és olyankor apa mindig megmutatta neki a szivárgó falakat, a repedt ablakokat meg a rothadó padlót, a tanfelügyelő pedig együttérzően morgott, és szomorúan tekergette jobbra-balra a fejét, és elment anélkül, hogy tőlünk bármit is kérdezett volna. Hébe-hóba érkezett egy könnyügynök. De soha senki nem hozott semmit. És egy reggel egy iskolákat látogató vándorszínész-társulat, egy hatalmas színes karaván tolatott ide egy terepjáró hátán, megállt a kapunknál, és egy szakállas, angolos kiejtésű férfi rontott be az osztályba. Tisztán hallottam, apa azt mondja neki, hogy sajnos aznap már nem lehetséges előadást tartani, ugyanis délutánra a BBC-től jönnek, hogy énekkari és versmondói felvételeket készítsenek az osztállyal. Természetesen kitalálás volt az egész, hiszen egy hangjegy, egy verssor nem sok, annyi sem lakozott egyikünk lelkében sem. Az volt az igazság, hogy apa huszonöt diákja nem tudott volna fejenként hat pennyt fizetni, huszonhatról nem is beszélve, azért, hogy megnézhesen egy világhírű színdarabot nemzetközi szereposztásban.

Sosem tudtam eldönteni, mit kedveltem jobban, azt-e, hogy ebédidőben az iskolaudvaron játsszam és hirtelen megpillantsam L'Estrange úr magas termetét, amint kerékpárján, kormányt elengedve vakmerően száguld lefelé a meredek domboldalon, amely elrejtette falunkat Omagh városa elől, vagy azt, hogy az osztályban legyek, ábrándozva bámuljak egy könyvbe, és aztán meghalljam, ahogy kerékpárjának kormányrúdja nekikoccan a falnak. Azt hiszem, annak örültem a leginkább, ha egyszer csak ott termett, csak úgy besétált az osztályunkba valamelyik óra kellős közepén, és láttam megnyílni az ajtót, hallottam megdörrenni mélyen zengő hangját, hogy: „Útjába állhatok a műveltség előrehaladásának?“, mert ilyenkor az élvezet annyira villámgyorsan érkezett, hogy nyitva felejtődött a száj, kimeredt a szem, repesett a szív, mert ő volt ott, L'Estrange úr, a Bűvész, visszatért, hogy ismét gyakorolja bűvészhatalmát rajtunk. Nekünk, falusi parasztyerekeknek, ő volt a világ legcsodálatraméltóbb embere.

Apa mereven udvarias volt az igazgatóhoz és túlzottan aggályos a felügyelővel, de L'Estrange urat melegen és lelkesen fogadta. Anya viszonyulása a bűvészhez legalább következetes volt – csendesen és óvatosan viselkedett vele szemben. De apa magatartását sehogyan sem értettem. Minden kétséget kizáróan nagy örömet lelte benne, hogy láthatta L'Estrange urat. Átölelte a vállát, hosszasan rázogatta a kezét, és szüntelenül minket nézett, várván, hogy lelkesedése átragadjon a mi arcunkra (néma csodálatunkat talán közömbösségnek hitte). De ahogy telt a délután, sziporkázó szóradata hamar elszállt, és megint ingerlékenyvé vált, és mikor L'Estrange úr távozni készült házunkból, hogy visszakarikázzon a városba – mindig késő este, mikorra apa és ő már jócskán felöntöttek a garatra –, akkor apa gúnyolni kezdte, hogy vendége bizony csak egy fél-nótás szemfényvesztő, nem különb egy közönséges csavargónál. Pedig amikor érkezett, először az ember azt hihette, hogy apa régen elvesztett bátyjára talált benne, ahogy felkiáltott, „Nézzétek, gyerekek, nézzétek, ki van itt! L'Estrange úr! Ismét visszatért!“ Mi szükség volt felszólítani bennünket, hogy odanézzünk? Hiszen

---

BRIAN FRIEL északír dráma- és prózaíró 1929-ben született. *Illusionists* című novelláját *The Diviner* című kötetéből vettük át (Dublin University Press, 1991).

abban a pillanatban, hogy megjelent az ajtóban, a mi eleven paraszti tekintetünk felfalta őt, a nyugodt arcot, és a vékony fehér kezét, és a hosszú, ezüstös haját, mely fénybe vonta zakója gallérját, és a fekete csíkos nadrágot, mely már kirojtosodott a végein, és a piszkos fehér sálát, és a csillogó gyűrűket. És akkor, jóval hamarabb, mintsem a bámulást befejezhettem volna, apa hazaszalajtott az iskolaudvaron keresztül, hogy szóljak anyának, készítsen vacsorát L'Estrange úrnak az előadás végére. Ez volt, amit utáltam. Anya sohasem osztózott az izgalomban – „Nehogy azzal gyere, hogy az a vén csaló van itt már megint!” –, és mire visszaértem az osztályba, az előadás éppen kezdődött. Sovány vigasz volt, hogy később, este, amikor a többi tanuló már eltűnt, ki-ki hazafele, akkor kizárólagosan az enyém maradt L'Estrange úr, otthonra. Változatlanul mindig lekéstem az osztálybéli előkészületeket, amikor apa elrámolta az asztalát, és L'Estrange úr felöltötte a fekete maszkját, amikor függőnyt akasztottak a tábla és a tűzhely közé, és a padokat hármassal oszlopokba rendezték. A legkisebb növésű gyermekek édes izgatottságtól zibbadtan ültek az első sorokban, a nagyobbcskák közepén, és a magasak hátul. Apa az ajtónál állt, és pipázott, arca kisimult az elégedettségtől.

Akkor L'Estrange úr elkezdte. Előbb megállt előttünk néhány percre, két kezét összekulcsolta a mellén, mintha csak imádkozna, ösztövére arcát mozdulatlanul magasra emelte, és csak nézett minket azzal a lágy, szomorú szemével. Mi megbűvölten néztünk vissza rá, torkunk kiszáradt a várakozásban, kacagásörvények törtek fel, majd haltak el nyomban a gyomrunkban. Hirtelen megroppantotta ujjait, és így szólt: „Lenne szíves valaki kinyitni ott hátul az ablakot?”, vagy: „Felcsavarná valaki a lámpát, kérem?” Meglepően csendes és behízelt hangon beszélt. Ösztönösen mindannyian egyszerre mozdultunk, hogy teljesítsük amit kért, annyira megkönnyebbültünk, ha végre megszólalt, akkora varázsereje volt felettünk. Ettől kezdve már mindannyiunkat a markában tartott.

Habár öt vagy hat évig minden évben újra láttam a trükkjeit, csak kettőre emlékszem belőlük. Egyikben odakötözött egy zsinórt az egyik hátulsó fogához, megrántotta, és már kinn is volt az odvas nagy zápfog, akkora, mint egy répa. A másik trükk, amelyre emlékszem, egy nyúllal történt. A nyuszinak olyan fakó, nyugtalan szeme volt, mint anyának. Kiállította a nyusztit apa katedrájára, körülbástyázta négy oldalról egy-egy kartonpapírral, letakarta egy fekete ronggyal, és akkor, nagy rémületünkre, a papírvár összedőlt hatalmas ökölcspásai alatt. A nyuszi persze, mint a kámfor, úgy eltűnt. Ekkor fáradt mosollyal előhúzta a zakója alól.

Mindig tudtuk, vége a mutatványoknak, amint L'Estrange úr odasétált apához, és kezénél fogva az osztály közepére vezette. Ott álltak ketten előttünk, mindketten mosolyogtak és meghajoltak (engem mindig nyugtalanított, hogy apa is hajlong, mintha a mulatsághoz ő is hozzátartozott volna), mi pedig tapsoltunk és ujjongtunk és füttyöltünk és dobogtunk a lábunkkal. Aztán apa köszönőbeszédet mondott, megköszönte L'Estrange úrnak, hogy a szerény Beannafreaghant is belevette agyonszűfolt turnéjába, emlékeztetett bennünket, hogy másnapra mindannyian hozzunk két pennyt. Saját zsebéből fizette ki a bűvészt, és utána hosszú heteken át zaklatta és gyözködte tanítványait, hogy fizessenek. Mindig elengedte a délutáni órákat. Ekkor következett az, amit a tanár gyermekének kijáró előnyként tartottam számon: minden évben nekem jutott a kitüntetés, hogy az iskolától hazáig toljam L'Estrange úr kerékpárját, az értékes kartonlapokkal, melyek közt a nyuszi eltűnt, az óriás zápfoggal, és egyéb szent tárgyakkal, melyek biztonságosan egy dobozba zárva a csomagtartóban feküdtek. Negyed mérföld volt hazáig az út, és végig volt kíséretem – egy tucatszínű vagy még annál is több amatőr bűvész fitogtatta tudását körülöttem, fogait ráncigálták, nyuszikat bűvöltek elő iskolatáskáikból, és felajánlották nekem a zsebükből lapuló összes kincsüket, ha megengedem nekik, hogy akár csak a sárhányót megérinthessék.

L'Estrange úr életem tizedik évének márciusában bekövetkezett utolsó látogatására emlékszem a legélesebben, mert megelőzőleg egy egész fájdalmas telet töltöttem az erre való várakozásban. Apa úgy határozott, hogy engem egy jezsuita iskolába küld Dublinba a soron következő szeptemberben (mint megannyi nagy terve, ez is megghiúsult, amikor eljött a szeptember; anya rimánkodott be a városba a Keresztény Testvérekhez bejáró diáknak), de én eldöntöttem, hogy kitekerek ez elől a végzetes sorsfordulat elől: ráveszem L'Estrange urat, amikor megjön, hogy vigyen magával bűvészinásnak. Gondoltam, egy olyan elfoglalt embernek, mint ő, jól jön egy kisinas, aki megszervezhetné a turnéit, lebonyolítaná a jegyelővételt, és gondot viselne a mester öltözetére. Tervem egyáltalán nem tűnt megvalósíthatatlannak: volt nekem is egy kicsi biciklim, és gondoltam, mesteremtől jól eltanulom majd a szakmát, hogy ha ő nyugdíjba vonul, folytathassam. Egész éven át minden zsebpénzemet félretettem egy kakaósdobozba, hogy mire inas-

életem kezdődik, meglegyen viszonylagos anyagi függetlenségem. Senkinek sem árultam el a tervem. És abban a márciusban, amint toltam L'Estrange úr kerékpárját az iskolától hazafele, emlékszem, figyeltem a többi gyereket, ahogy bohóckodtak körülöttem, és arra gondoltam, milyen ifjak és milyen ostobák. Mit sem sejtettek a rám váró nagyszerű jövőről.

Apa és L'Estrange úr úgy egy félóra múltán ögyelegtek haza. Ahogy apa jókedélye előre nem láthatóan megfogytakozott, a bűvésze úgy nőtt. Színpadiasan hajbókolt anya előtt, és Madame-nak szólította, és azt hiszem, már emelte volna szájához anya kezét is, ha anya el nem kapja, és nem szólal meg a tyrone-i kiejtésével, hogy:

– Gondolom, uram, farkaséhes, mint rendesen, ugye?

– Nem utasítanék vissza egy jó falatkát, asszonyom – mondta a bűvész egy csirkefogó mosolyával.

– Nem utasítanám vissza.

És ahhoz képest, hogy milyen fehér keze volt és milyen sovány és türelmes arca, hát ahhoz képest hatalmas étvágygal evett. Olyan mohón látott neki az evésnek, hogy végig csak apa beszélt, L'Estrange úr csak oda-odadörmögte, hogy „értem”, vagy hogy „igen”, meg „nahát”, úgy két nagy falat közben. Vacsora végeztével apa elővarázsolt egy üveg whiskyt, odahúzott két széket a tűzhöz, és akkor a bűvész meg ő elkezdtek beszélgetni és iszogatni a tűz előtt, ahogy minden évben szokták, mindaddig, míg beállt az éjszaka, és a whisky elfogyott.

Az a tél különösen szigorú volt. A dombokat még mindig hó borította, és a mezőket merev fekete fagypáncél vonta be, amikor L'Estrange úr megjött. Már öt hónapja nem hallottunk madárdalt. Ha nem látom a saját szememmel a bűvészt a konyhánkban apámmal cseverészni, el sem hiszem, hogy már közel a tavasz. Beszélgetésük a szokásos módon haladt. Először arról a lelki megelégedésről beszéltek, amely a kis falusi iskolában való tanítóskodással jár, a „szikra csiholásáról, mely tűzvést okozhat”, ahogy a bűvész fogalmazott, és arról a hasonlóan nemes érzésről, amely a körbeutazott vidék „készséges gyermekszíveinek megvidámításából” származik, ahogy apa fejezte ki magát. Megegyeztek abban is, hogy a kétféle hivatásnak külön-külön megvan a maga sajátos jutalma. Aztán arról kezdtek beszélni, hogy az utóbbi évek miféle változásokat hoztak: csak a valóban elkötelezett tanítók tanítottak még a hanyatló, bomladozó iskolákban, és csak a mélységesen altruista társulatok szórakoztatták továbbra is a diákokat. Aztán visszafordultak ismét a múlt időkhez, és onnan kezdve már egyáltalán nem folytattak párbeszédet, csak két egyidejű magánbeszéd csordogált közöttük, mindkét férfi a maga külön bejáratú emlékeit idézte fel, és sorolta elő hangosan. Végül, amint az üveg kézen-közön kiürült, apa elkezdett gúnyolódni.

Anya megtagadta a részvételt kettejük beszélgetésében. L'Estrange úr megpróbálta belevonni őt, de anya egy-kettőre kivonta magát: „Ostoba fecsegők!” Egész délután és este meg nem állt a munkában, kenyeret sütött, ruhát mosott a zománcos lavórban, csalánt forrázott a csirkének, tejet forralt, felaprította a zöldséget a másnapi ebédhez, végig ott sürgölődött a konyhában köztem és a két férfi között, és akkora nagy zajt csapott vödreivel és tálaival, hogy a beszélgetésből nem sokat értettem. Nem mintha különösebben bántott volna, hogy apa visszaemlékezéseit elmulasztottam, hiszen annyiszor hallottam már, hogy hátulról előre is el tudtam volna mondani, viszont úgy éreztem, hogy akkor, egy új élet küszöbén, L'Estrange úr minden egyes szava, melyet pályája korai szakaszáról ejtett, hatalmas jelentőséggel bír. S nem volt elég, hogy fültépő lármát csapott, anya ráadásul beszélgetni próbált velem: „Nincs semmi házi feladatod? Történt-e valami mókás ma az iskolában? Mért nem mész biciklizni egy kört? Elvihetnéd sétálni a kutyát” – és amikor fukar szótagokat válaszoltam neki, kitalált nekem néhány elvégzendő munkát: megetetni a borjút, behordani a fát, vizet hozni a kútról, becsukni a kerti kaput. Így aztán végül is az egymás mellett elszavalt két szövegből alig értettem valamit, és veszekedésüknek is csak az utolsó részénél tanúskodhattam, amikor L'Estrange úr apát besavanyodott vén csödtömegnek nevezte, és apa L'Estrange urat lerongyolódott szélhámosnak, megfenyegetvén, hogy soha többé be ne tegye a lábát Beannafreaghanba.

– Azon a nyáron, amikor végeztem – mormogta bele apám a poharába, miközben én a tűzhely elé szórtam a reggeli tűzhöz a fát –, én lettem a legjobb egész Írországbán. És nem volt olyan iskolaigazgató egyetlen egy sem, aki nem adta volna oda értem a jobb karját. A jobb karját, érti, uram?!

– Franciaország, az az igazi ország – szólta L'Estrange úr, kényelmesen forgatva gyűrűit. – Ott értékelik az embert. Százezer frank egy órára. *La belle France*.

– Dublin, Cork, Galway: mind engem akart, értem kiáltott. Egy öreg falusi plébános felutazott egészen Kerryből, háromszázötven mérföldet, hogy személyesen kérjen meg, vállaljak el egy iskolát Killarneyban. Nagy megtiszteltetés érne bennünket, ha elfogadná, Boyle úr, mondta a plébános.

– London szalonjai a korai húszas években! Urak és hölgyek és az ország színe-java. Lloyd George egyszer kezet fogott velem, és azt mondta, nagy öröme szolgált, hogy láthatott engem a színpadon.

– De hát hogy mentem volna? Dehogyan mentem! Majd Beannafreaghanban, mondtam magamban. Az való nekem, Beannafreaghan. Mert Beannafreaghannak szüksége volt egy olyan tanítóra, aki képes valamivel többet adni, csak éppen azzal a kicsivel adni többet, mint más.

– Öröme szolgált engem látni a színpadon. 1920-ban. Londonderry House, London. A világ fővárosa.

– Én mondom, ha nem fogadom el a kihívást azon a nyáron, a piszkos kis Beannafreaghan elemi iskoláját bezárják, és felnőhet az összes szarházi gyerek analfabétának.

– Felemelt helyárák Leedsben és Manchesterben és Glasgow-ban és Brightonban.

– Piszkos analfabéták, az is túl jó nekik.

– L'Estrange úr, az Okkultizmus Hercege.

– Tizenöt éve maga tisztelendő John Shiels falusi plébános úr jött ide el hozzám, és ült ide le a konyhába, és kért engem, a rohadt életbe, könyörgött nekem, hogy vegyem át az új iskolát a városban. Nem volt egyetlenegy arra alkalmas ember egész Tyrone vármegyében, abba az iskolába.

– Saját kocsim volt, a legjobb szállodákban laktam, és úgy válogattam meg a szerződéseket, ahogy nekem tetszett. Akkoriban tisztelték a bűvészt, kijárt neki a csodálat s a megbecsülés.

– És akkor mi történik, kérdeztem én fehéren feketén, mi lesz akkor Beannafreaghannal?

– Ott voltam, és ínycenc vacsorákat rendeltem az egész társulatnak, és borraivalónak egész fontokat adtam a pincéreknél.

– Hogy erre nem is gondolt. Hát persze hogy nem! De én annál inkább. Igaz, hogy parasztyerekek, mondtam neki, és igaz, hogy nem a legmodernebb az iskolaépületük, de istenemre, megérdemlik az ország legeslegjobb tanítóját, mert az osztályom élén végeztem, és istenemre mondom, nekik jár a legeslegjobb tanító az országban! Nem fogom őket ott hagyni, mondtam neki.

– Uraim, hölgyeim és nemesuraim, a dolgok nem olyanok, amilyenek látszanak. A kéz sebessége megcsalja a szemet. A most következő szám titkát Mysore szultánja bízta rám...

– És nem hagytam el őket. És azóta piszkos jól megvagyok itt, vagy nem? Az összes ajánlat ellenére. Százával kaptam meghívásokat. Csak tizenöt éve ide jöttek értem, ide, ebbe a konyhába...

–...fehér márvány kastélyában a domboldalon, ahol a nap egész nap ragyog...

–...és még mindig itt vagyok! A puding próbája, hogy megeszik!

– Minden a szellemből jön. A szellem hatalma túlnő a megértésen.

Ekkor anya kirendelt a tehénistállóba maga mellé megfejni a tehenet. Én a viharlámpát tartottam, ő fejt. Képes volt akár öt perc alatt végezni, ha úgy akarta, de azon az estén mintha órákig tartott volna a fejés.

– Siess már, siess már! – mondogattam, mert attól féltem, hogy L'Estrange úr hamarabb távozik, hogysem mi visszaérnénk a házba.

– Mi a csudát akarsz hallgatni két részeg ember handabandázásán? – kérdezte anyám. – Egyáltalán nem értem, minek jár ide ez a szélhámos, hogy mindenkit felzaklasson. – Homlokát nekitámasztotta a vörös tehén horpaszának, és úgy húzgálta a tehén tőgyét, mintha soha nem akarná befejezni a fejést.

Míg kint voltunk, azalatt kezdődött a civakodás. A fagyos, néma éjszakában kihallatszott hozzánk a dühös hangjuk, miközben zártuk be az istálló ajtaját. Beszélgetésük minden évben azzal végződött, hogy apa gúnyosan letorkolta a bűvészt. De L'Estrange úr azelőtt soha nem feleselt vissza, csak vette kalapját a konyhaajtó mögül, és egyetlen szó nélkül elment, bele a sötét éjszakába. Most azonban, amikor pedig az egész jövőm tőle függött, ő maga is kijött a béketűrésből.

– Úristen! – fakadt ki anya. – Még megölik egymást! – És szaladtunk be a házba.

L'Estrange úr már az utcán volt, apa meg a küszöbön állt, és kiabáltak egymásra. Apa az ajtófélfának támaszkodott, a bűvész pedig ide-oda himbálózott, és mutatójával vádlón megfenyegette apát. Mindketetjük arcát eltorzította a düh.

– Eredj haza a viskódba, ha van egyáltalán! – üvöltötte apa. – Piszkos csavargó!

– Beannafreaghan a neked való hely! – ordította vissza L'Estrange úr. – Az isten háta mögött!

– És hol szedted össze az idegen nevet, mi? Tudom ám, hogy ki vagy te, Elidegenedett Ábrándkergető Úr! Az igazi neved Barney O'Reilly, mert téged is csak egy vályogviskóban ellettek és terelgettek Galway vármegyében!

– Nem adnának neked állást városban, még ha te volnál az egyetlen tanító az egész országban, akkor se!

– Sohasem jártál Londonban vagy Párizsban, soha életedben! És a te ócska, olcsó trükkjeid nem tévesztenek meg egy vak gebét se!

– Itt ragadtál, és itt is maradsz haláloed napjáig!

– Mr. Barney O'Reilly tehetségtelen hamiskártyás!

– Besavanyodott vén csődtömeg!

– Be ne tedd még egyszer a lábad Beannafreaghanba, mert rád uszítjuk a kuttyákat!

– Ne félj, Boyle. Engem nem látsz többet.

Anya mint a rugó köztük. Behúzta apát a házba, aztán a bűvészt igazította el.

– Tűnjön el innen! – vágta hozzá olyan nyomatékkal, amilyennel azelőtt nem hallottam soha beszélni. – Tűnjön el innen egyszer s mindenkorra, soha még egyszer el ne sötétítse a bejáratot, maga sarlatán, maga csaló!

Akkor észrevett engem, ahogy ott álltam kezemben a viharlámpával.

– Befele azonnal! – kiabált. – Már aludnod kellene.

Nem merészeltem ellenkezni vele, amilyen mérges volt. Ahogy elmentem mellette befele a házba, durván taszított egyet rajtam hátulról, és bevágta mögöttem az ajtót.

Apa bizonytalanul ácsorgott a konyha közepén. Igyekezett dölyfösen nézni anyára.

– Egy-kettő, tűnj el az ágyadba! – mondta anya élesen. – És szégyelld magad, ilyen jelenetet csinálni a gyerek előtt.

– Megmondtam neki egy-két alapigazságot. Tudtára adtam, hogy mit gondolok...

– Elhallgass! Nem mondtál már eleget egy éjszakára? Menj, és aludj már valamit, különben hogy fogsz holnap dolgozni menni.

Ahogy az ajtó felé támolygott, megpróbált felém kacsintani, de mindkét szeme egyszerre becsukódott.

– Itt felejtette a szépséges kalapját! – kuncogta, és felemelte az elnyűtt fejedőt az ajtó mögüli szegről.

– Szaladj vele utána – szólt anyám. – Nem akarom, hogy visszajöjjön érte. Szaladj, gyerek, szaladj.

Ez lehetett volna a nagy alkalom. Összeavart és rémületbe ejtett a kiabálás és a gyűlölet, és betegnek éreztem magam apám és L'Estrange úr egymást vérig sértő csatározása láttán, de értelmem egy része még józan volt, és váltig azt súgta, hogy: „Most, most, most”. Láttam a kakaósdobozomat a kandalló párkányán, tudtam, hogy a biciklim kifényesítve, megolajozva, felfújt gumikkal ott áll a fészerben, eszembe jutott a dublini iskola is. De egyszerre az álom, melyet egész télen át dajkáltam magamban, elvesztette minden sürgető erejét, és valami olyan erőfeszítést és határozottságot kívánt volna tőlem, amilyennel nem rendelkezttem. Ha valami csoda folytán édesanyám azt mondta volna: „Menj el L'Estrange úrral, kislányom, járd be vele a világot”, vagy hogyha L'Estrange úr visszajött volna, és behézelgő hangján előadta volna, hogy „a maguk fia és én elterveztük, hogy bejárjuk egész Írországot és Angliát, sőt egész Európát”, akkor repültem volna vele, és együtt szálltunk volna boldogan egyik színházról a másikig, egyik országból a másikba. Most azonban ott álltam és reszkettem, és elszibbasztott, megbénított a bizonytalanság.

– Siess már! Még az iskoláig sem juthatott talán – szólt anya.

Feltéptem az ajtót, és kirohantam az elnémult éjszakába.

Ott találtam L'Estrange urat négykézláb az úton a tehénistálló mellett. Kúszott a kerékpárja felé, amely karnyújtásnyira hevert előtte felborulva. A biciklinek forgott a kereke. L'Estrange úr részegen vi-gyorgott fel rám.

– Úgy tűnik, barátom, hogy az én megbízható paripám és én megváltunk egymás társaságától.

A holdfény halottsápadt fényt szórt arcába. Hosszú, vékony ujjai úgy meredtek elé, mint a boszorkány ujjai a Jancsi és Juliskában.

– Nálunk felejtette a kalapját.

– Volnál olyan kedves, és felemelnéd a kerékpáromat? Ha egyszer felülök rá, akkor már nem ismerek semmilyen akadályt. Az a baj... – Csuklott és dűnnyögött. – Megbocsáss, de nehézségeim vannak a felülés-sel, érted, ugye?

Letettem mellé a kalapot, és elindultam, hogy felállítsam a biciklit.

Először is megtaláltam az óriás zápfogat elhullajtva az úton. Mellette a fekete rongyot. Ott volt a kartondoboz és a maszk, meg a csomag léggömb. Mindent felszedtem, és odavittem a kerékpárhoz. Akkor vettem észre, hogy a csomagtartón a doboz nyitva van és üres. A nyúl! A nyúl elmenekült! Kiáltani akartam,

kiáltani L'Estrange úrnak, hogy a nyuszija elveszett, mikor megpillantottam. Az első kerék mellett lapított. Lábujjhegyen odalopakodtam, de nem volt szükség csendre és óvatosságra, mert meg sem mozdult. Gyengéd- den karjaimba vettem, és belenézttem az arcába. Fakó, aggodalmas szeme, az anya szeme nézett vissza rám és látott keresztül rajtam. Ha nem éreztem volna, ahogy vert a szíve ujjaim alatt, azt gondoltam volna, halott. Visszatettem a dobozába, rá a fekete rongyot, és becsuktam a fedelét.

Addigra L'Estrange úr mellettem volt.

– Minden rendben? – kérdezte. – Még egyszer sorompóba állunk, édes barátaim, még egyszer.

Fején volt már a cilindere, hetykén, az egyik oldalon kissé lekonyult.

– Amint mondtam – folytatta –, ha egyszer felülök, nem ismerek semmi akadályt széles e világon. – Egyik kezét a vállamra tette, hogy visszanyerje az egyensúlyát. – Ami téged illet, kedves barátom, fogadd el ezt a kis emléket L'Estrange úrtól, az Okkultizmus Hercegétől..

Egy érmét csúsztatott a markomba. Aztán belekapaszkodott a kormányrúdba, nekifeszült, és megtolta a kerékpárját, és ezt mondta a kietlen pusztában messzire zengő hangján: „*Au revoir!*”

És elindult. Még visszanezét, hogy lássa, nézek-e utána (azt hiszem, megpróbált felülni a kerékpárra). De amikor látta, hogy még nézem, integetni kezdett, és tovább ment gyalogosan. Egy kanyarban eltűnt a szemem elől.

Akonyha fényében láttam, hogy egy pennyt adott nekem. Beledobtam a kaka- ósdobozba. Apa már ágyban volt, anya az esti zabkását merete ki egy tányérba.

– Elment végre? – fordult hozzám.

– El – feleltem.

– Ül le, és edd meg a vacsorádat – mondta. – Megéhezhetél ebben a hidegben.

– Adott egy félkoronást – szóltam el magam, mert már úgy éreztem, sírva fakadok.

– Igen? – felelt anyám, és rám nézett kissé ravasz-kásan.

– És azt mondta, hogy majd eljön meglátogatni a dublini iskolába. – Most már nem tudtam uralkodni magamon. – És azt is mondta, hogy ha felnővök, majd elvisz magával, és megtanít az összes fortélyára, és el- jutunk a hét tengerhez, és meglátogatunk nagy palotákat, és arany meg vörös papagájokat fogunk hordozni a vállunkon, és keresztül-kasul fogunk száguldozni a világban óriási autókban, és nagyszerű szállodákban fo- gunk lakni, és – és – és...

Aztán már a könnyek jöttek, záporoztak belőlem, és anya átölelt, és én a karjai közé rejtettem arco- mat, és teljes szívemből zokogtam.

– És, és olyan részeg volt, hogy leesett a biciklijéről, és járni alig tudott. És ha nem vagyok ott, elve- szíti a nyulát és az óriás fogat és...

– Na, na, na – mondta anya, és ringatott, és simogatta a fejemet. – Most vége már, vége van már, vége, vége. Reggelre elfelejtjük. És mielőtt rájönnénk, hol is vagyunk, már itt a tavasz, és te majd elmégy a Tracey traktorjával a lápra páfrányt vágni, és visszatérnek a madarak, és fészket raknak...

– Hazudtam neked! Csak egy pennyt adott!

– ...és felvisszük a méhkast a hegyekbe a hangamezőkhöz – folytatta anyám, mintha nem hallotta volna, mit mondtam. – És kimeszeljük a tehénistállót fényesre, emlékszel milyen jó is volt a tavaly? És mi- előtt észbe kapnánk, nyár lesz, és kiterítjük a szőnyeget a rétre, és lefekszünk az árnyékba a gesztenyefa alá, és hallgatjuk, ahogy a tehén legeli a lucernát, és viszünk magunkkal egy csomag kekszet és egy köcsög aludttejet, és versenyezni fogunk, ki tudja meginni hamarabb, emlékszel, ahogy tavaly!, és a nyár legfor- róbb napján, ó, annyira forró lesz, hogy halálra nevetjük majd magunkat! Kimerjük a kút vizét, és mezítláb belemászunk majd, és kisikáljuk a fenekét, és kurjantunk egyet-egyed egymásnak odalenn, emlékszel? em- lékszel? és addig nevetünk, amíg belefáradunk, és, ó, istenem, milyen jól mulatunk majd, ó édes istenem, csodálatosan jó lesz, amikor beáll a jó idő.

Abbahagytam a sírást, és mosolyogva fúrtam a fejem keble közé, mert minden szava, amit kiejtett, igaz volt. De nem azért hittem neki, mert emlékeztem rá, hogy minden úgy volt, ahogy mondta, hanem azért, mert ő maga hitte, mert az ő bizonyossága győzött meg engem.

FORDÍTOTTA KISS ZSUZSÁNNA

Péntekkel a Zöld Lótusz Orom kávéházban

KÍNAI NAPLÓ

BALOGH B. MÁRTON

Tokió

Valóban pénteki napon ismertem meg, de e ténynek csak hetek múlva, második találkozásunkkor kezdtünk némi tréfás jelentőséget tulajdonítani, miután megkérdezte, mit jelent számomra Tokió.

Már kezdtem megszokni a stílusát: ahogy váratlanul, látszólag a beszélgetésünktől függetlenül szegez nekem egy kérdést, vagy kiemel egy szót és részletesen tisztáznom kell a jelentését. Láttam, hogy ez a csöndes főiskolás lány – szüleitől a Csöndes Éj nevet kapta – egyedülállóan szokott, szünetlenül gondolkodik magában, s már nem is bosszantott a szerény halkság, mellyel csak a végeredményeit osztja meg velem.

– Tokió? Robinson-sziget – feleltem. – Úgy élek itt, mint egy lakatlan szigeten. Mint Robinson, mielőtt találkozott volna Péntekkel.

Szinte kapcsolatok nélkül, egyedül tartottam fenn magam; arctalan emberek közt utaztam naponta a metróon, akik egy rezzenéssel sem árulták el, hogy észrevettek: létezem, itt vagyok közöttük. Leszoktam hát róla, hogy megkülönböztessen őket a metró plakátjaitól, a tárgyaktól s az élettelen szolgáltatásoktól, melyeket ez a tizenkétfélmillió város, az én szigetem nyújtott: pálmakunyhó helyett apró, tatamis szobát a forgalmas autópálya mellett egy fa-beton épületben, melyet nem nekem kellett megépítenem; készen vett ételeket a szemközti éjjel-nappal nyitva tartó üzletből, aztán csillogó, ellenállhatatlan CD-lemezeket és videofilmeket, tucatnyi csatornán televízióadást... olyan nyelven, amely mintha maga is mindenáron az emberek közötti szabályozott távolságtartást lenne hivatva szolgálni.

Jól tudtam persze, hogy a magányba nem hajótörés vett, hanem magamat sodortam bele valamiféle egyensúly és szabadság kergetése közben, s most már többnyire otthonosan jövök-megyek benne.

November elején jártunk, a legszebb évszakban; pirosba váltottak a falevelek az erdőben, amelybe már nemcsak a művészeti főiskola ékelődött bele itt, a dombok alatt, Tokió egyre kijebb tolódó nyugati peremén; a Nyolc Királyfi nevű városrészben. Csöndes Éj főiskolájuk kultúra-napi fesztiválját hívott el megnézni. Sorra jártuk a szinte összes tantermet megtöltő rajzokat és festményeket; komolyan-játszva egymáshoz próbáltuk ízlésünket. Hosszasan bön-gésztem egy sor színes ceruzával rajzolt képeslapot: valaki a barátainak szánt levelezőlapjait állította ki: mesterkéltent-sután fölvezet, gátlásos figurákat, kinagyított, szorongás-keltően szokatlan perspektívába emelt testrészleteket, s mindezeket szálkás kalligráfiájú japán mondataival kísérte a képregények modorában: „Képes lennél-e rá... lenyírni a körmét valakinek, akibe szerelmes vagy?”

Aztán már egy másik épület lépcsőjén lépdeltünk föl-felé, meg-megállva. „A művészet – jegyezte meg Csöndes Éj – természetes szükséglet: olyan, mint amikor az ember szükségét végzi, pisil. Nem szeretem, hogy nagy ügyet csinálnak belőle. Itt akarom hagyni ezt a főiskolát.”

A lépcsőfordulóban két barátnője koncertet adott: – szenttelen, pattanásos diáklányok, akik különböző méretű talpas poharak peremén futtatták körbe ujjbegyüket, s a súrlódás keltette csengő-bongó hangok ismert klasszikus dallamokká álltak össze.

Aznap együtt vacsoráztunk, s Csöndes Éj Robinsonnak szólított. Azzal váltunk el, hogy majd még találkozunk.

Talán egy hét múlva kaptam tőle levelet. Részletes leírást küldött a heti időbeosztásáról címekekkel és telefonszámokkal, még bájos kis térképeket is rajzolt, melyek a sűrűn rótt írásjelekkel finom horgolásokra emlékeztettek; segítségükkel, ha kedvem lesz, meg tudom őt keresni. Miután lezárta és megcímezte a borítékot, még valami eszébe jutott: a feladóhoz a japán írásjelek mellé angolul ezt is odaírta: „your Friday”.

Karácsony tájára már Pénteknek is kialakult fél ruháspolca a szekrényemben. Rekesze lett a könyvespolcomon, ahol a vázlatfüzetei, rojtosodó kiállításkatalógusai gyűltek. A környék mindkét videokölcsönzőjéből saját tagsági kártyával hozott haza esténként filmeket.

Kedvet kaptunk, hogy egymás szemével újra, apróra fölfedezzük a város egy-egy negyedét. Elalvás előtt is sétálni indultunk; a lakásomtól nem messze, Gotanda állomás környékének vén, itt felejtett sikátoraiban, vagy a kawasaki országúttól beljebb eső gazdag kertek csöndes kőfalai között. Magamtól sohasem vettem észre, hogy a közeli iskola udvarán kitárt szárnyú, fehér hattyúszobor áll. Újév napjaiban Shinjuku felhőkarcolóinak tetejéről, Péntek meditációs helyéről néztük a holdas éjszakai Tokiót.

Aztán itt volt a verőfényes február: a virágzó japánszilvafák; kabátunkat leterítve rajzolgattunk a Shinjuku-parkban. Tavaszra már kínai utazást terveztünk.

Én reggeltől estig nyelvórákra szalagáltam, hogy pénzt keressék. Péntek halasztott a főiskolán és csak heti két-három estét kötötte le egy hippik látogatta kis étteremben való főzés és felszolgálás. Napközben ő járta helyettem is az utazási irodákat. Prospektusokat és Kínáról szóló könyveket gyűjtött, jegyzetelt és telefonált, s – kettőnknek, elalvás előttre – egy hatalmas, vajszerű vázlatfüzetbe térképeket és szemléletes folyamatábrákat rajzolt a lehetséges útvonalokról, árákról és néznivalókról.

Elvetettük a gondolatot, hogy Hongkong vagy Tajvan érintésével, repülővel utazunk. Lassúsága ellenére a legol-

csőbb megoldást választottuk, a hajót. Yokohamától Sanghaj három nap az út; ezalatt kipihenjük az utolsó tokiói heteinket, végre bővében leszünk az időnek. Heverünk majd a fedélzeten egy-egy regénnyel, vázlatfüzettel, és látunk majd legalább jó sok tengert... – nem igazán kalkuláltuk be a tengeribetegséget; hogy az örök szédítő, émelyítő himbálózásban a második naptól kezdve háborgó gyomorral nyúsítunk majd a fekhelyünkön, képtelenül még olvasni is. Nem tudtuk, hogy emlékezetes leckét kapunk majd arról, mit jelenthetett a tengeri út a régi szerzeteseknek, akik a kínai kultúrát Japánba hozták – mit is jelent szigetországnak lenni.

Hazafelé már csak két napig fog tartani a hajózás: Sanghajtól Dél-Nyugat-Japánig, Kóbéig jövünk, onnan pedig majd autóstoppal tesszük meg a maradék hatszáz kilométert Tokióig.

Korábban azt hittem, csak külföldiek stoppolnak Japánban, ám kiderült, hogy volt köztünk egy japán is: Péntek. Tavaly nyáron egy kóbei kamionos annyira meghatódott a bátorságától, hogy megígértette vele, ha ezentúl stopos útra indul, felhívja őt a szállítótársaságnál, hátha éppen jó irányba indul egy fuvarjuk. Bemutatta Pénteket a többieknek is: a szabad, kamionos cowboyoknak. Szinte befogadták a nagy családba, ahol a férfit egymás között Arcsú Rimbaud-nak, azaz Alkoholista Rimbaud-nak nevezik, mert munkaidőn túl a két gyengéje: a sör és a versírás. Péntek most rajzos-fényképes levélben beszámolt rólam s a tervünkről: jó előre tudatta Arcsú Rimbaud-val, hogy majd hetek múlva melyik nap és hány órákor ér vissza a hajónk Sanghajból Kóbéba, hogy ha lehet, hazahozzon bennünket Tokióba.

Rajzolásához egy-egy gyönyörű, kedvescsináló vázlatfüzetet vettünk és képeslapnak való, üresen hagyott kemény lapokból álló noteszeket, tussal feltöltött, ecsetben végződő tollakat; és regényeket is válogattunk az útra, melyeket aztán szerencsére el sem vittünk magunkkal.

Évek óta életem ennek az irdatlan kiterjedésű, sok évezredes kultúrájú országnak a közelében, de mindvégig kisebb, jelentéktelenebb helyet foglalt el a képzeletemben, mint Japán; még azután is, hogy Tokushimában kínaiakkal kerültem barátságba és megsejtettem, hogy szeretni fogom ezt a népet. Ímmel-ámmal olvastam az útikönyvet. Két nappal az indulás előtt sikerült ráébredni, hogy valóban utazunk, s ekkor Kína váratlanul hatalmas lett. Vonzó, ismeretlen, hihetetlenül tágas. Péntekkel fel-felujjongtunk, hogy eljuthatunk Kínába; pillanatról pillanatra változott róla a képünk, pedig éppen csak vonatra szálltunk Yokohama, a kikötő felé, ahova így izgalmunkban a kelletténél jó másfél órával korábban sikerült megérkezni.

Úton voltunk. Almás pitét vettünk és fagyaltot. Fociztunk egy teli Fanta Grape-konzervvel a műanyag padlós felső teraszon, ahol a Nahodka felé induló szovjet hajó utasainak szoktak integetni, színes papírcsigákat dobálni a hozzátartozók. Főleg kínai családok gyülekeztek, hosszú munkavállalás vagy kiküldetés után, japán áruval, kartonládák tornyaival súlyosan felpakolva. Egy kislány a szülei vel végig el nem mozdult a család kincse, egy csillogó fekete kismotor mellől. Hajónk lassan nyelte a konténereket.

Elindult végre a lassú hajó Kínába, benne étterem, könyvesbolt és japán fürdő; lila ruhás, karesú kínai kisaszonnyokból álló személyzet; a gépház állandó morajával, habos vízcsíkot vonva maga után.

A japán típusú, szőnyegpadlós-futonos közös hálólhelyen

egy elkülönített kuckót találtunk magunknak, ahová fészket lehetett rakni három éjszakára; napközben pedig a könyvtárszoba foteleiben tanyáztunk, széles kilátással a mindig változó tengerre.

Sanghaj

A harmadik éjszakát követő reggel a fedélzetre sietve boldogan ébredtünk, nyújtózkodtunk Péntekkel: már a tengerszéles Jangce-torkolatban járt hajónk, rozsdásszürke vízen, ahol végre megszűnt az örök himbálózás. Március tizenötödike reggele volt, így hát itt, Kína kapujában kitűntem egy kokárdát, úgy fényképezkedtünk a fedélzeti korlátnál.

Anyámra gondoltam: néhány óra múlva, miközben mi először sétálunk Sanghaj utcáin, egy debreceni gimnáziumban elkezdődik az ünnepi műsor az 1848-as forradalom emlékére. Utolsó levelében arra panaszkodott, hogy az idén is neki, az irodalomtanárnak kell összeállítania. Vajon milyen verseket választott? Olyan országba érkezünk, ahol jól ismerik Petőfi nevét. Az iskolában tanítják a *Szabadság, szerelem!* kezdetű költeményt, mesélték Tokushimában kínai barátaim, sőt 1989-ben, a végül tankokkal legázolt Tienanmen téri diáktüntetéseknek ez a vers lett az egyik fő jelszava... Wang barátom fejből le is írta nekem akkor kínaiul, azaz szinte lerajzolta: az öt-öt gyönyörű írásjelet négy sorban, hisz véletlenül éppen beleillik egy ősi, húsz jelből álló szimmetrikus versformába.

Komor Kínát pillantottunk meg. Szitáló eső mosta kopott dokkok, rozott dzsunkák között lassan araszol-kúszik fölfelé hajónk a város felé. Sanghaj. Rozsdás, és van gyárak küszködnek-köhögnek zajjal, füsttel, gőzzel, szénporral. A gyárfalak tövében, a betonkerítés szegélyezte fátlan, kopár rakparti úton kék munkásruhás biciklizők serege. Följebb a folyón feltűnik a város: agyagos sárszínben a magasházak, a század eleji Sanghaj csipkés tornyú, barna szállodái, bankházai.

A békebeli Pu-csang Hotelben szálltunk meg. Ablakából kilátni a hajókra a folyón, a hidegen permetező esőben azó magas épületekre, sőtét raktárházakra, egy reménytelenül lassúnak tűnő építkezésre, s a hídra, melynek felbontott járdáján a járókelők talán már évek óta ugyanazokat a földkupacokat és kötörmeléseket kerülgetik. E pusztuló, tágas épület mélybarna faburkolatú, hideg folyosói aulához vezetnek olyan kerengővel, amilyen a régi börtönöké.

Az emeletügyeletes nő polcos asztalka mögött ül, melybe kis neonlámpát is beépítettek. Kacagva, szeretettel simította ki a bankjegyet, amelyet a szobakulcsért letétben hagyunk nála. *Ef-í-szi-t* (FEC) használtunk, a közönséges „népi” júannál értékebb, külföldieknek fenntartott pénzt.

A közös hálóban télire öltözött japán egyetemisták heverték, fagyoskodtak a hideg cigarettafüstben; filteres teákat meregetve és minden meleg holmit magukra húzva. Mintha már napok óta nem látnák érdemesnek kimozdulni ebbe az esős, dermesztő és idegen városba: csak darálták egymásnak otthoni, füledt diáktörténeteiket. Egyikük, egy pattanásos, langaléta 19 éves a nap bármelyik szakában lélegzetvétel nélkül mesélt, véleményt mondott, mintha a beszéd melegen. Másnapra elcsendesedett, utolérte és beléfojtotta a szót a megfázás; szenvedő arccal lapult a paplana alatt, amit megdupláztunk Péntek takarójával.

Első sétánkon egy piacon találtuk magunkat – hiába ke-

restük az egykori francia negyedet, mely állítólag a harmincas évek Párizsát idézi. Aranyhal- és kőárusok között jártunk, törpefák és galambketrecek között; rozsdaszín falakkal szegélyezett, sötétkék ruhás emberektől nyüzsgő, zsúfolt utcácskában. Bádogos cinkelt lyukas fazekat háziasszonyok karéjában, tífidioptriás szemüvegével simult neki egy férfi az akvárium üvegének, hogy önfeledten, meghitt közelségből bámulhassa az aranyhalakat. Úgy tűnt, Kínában mindenki leplezetlenül mutatja egyéni arcát. Kiabáltak, nevettek és könnyedén verődtek csoportokba a látnivalóknál az emberek.

Hokedli előtt ült egy kikiáltó, s megállás nélkül sorolta csodálatos cipőragasztójának az előnyeit. E csodaszor halomnyi egyforma, csíkos tubusban állt előtte, egyiket kapta föl a másik után; leudvarolta egy-egy nézelődő szandálját, cipőjét, hogy már ragassza is, majd pedig erős húzigálást imitálva bemutatthassa, hogy bizony, lássunk csodát, a két felület elválaszthatatlanul összetapadt.

Csoport duzzadt fel körülötte, különösen miután mi is odaálltunk, s anélkül, hogy lenézett volna a cipőmre – nem is láthatta az előttem állóktól –, felajánlotta, hogy megragasztja. Valóban, ebben a világban magától értetődőnek tűnt, hogy csak és kizárólag hibás cipő létezik, ezért egy csodaragasztó mindenkit közvetlen közletről érint; hisz elképzelhetetlen olyan cipő, amelyre ne férne rá legalább egy picike megragasztás.

Vadonatúj bakancsban álltam előtte. Puha és könnyű, világos bőrből készült, ugyanakkor erős – vagyis olyan haragóan, szégyenletesen tökéletes, amelyet ő még talán nem is láthatott. Igyekeztem hát elrejtőzni a többi láb mögött. A férfi megsejtette vonakodásom okát, nevetett, de ügyesen továbbra is reklámnak használta kettőnk jelenlétét. Csak mosolyogtunk Péntekkel, és még jó darabig maradtunk; mutogatással és a vázlatfüzetünkbe rajzolt frásjelekkel elbeszélgettünk a kis tömegben nézelődőkkel.

Bal kezében vázlatfüzet, jobbában a tollecset – ez maradt Kínában Péntek jellegzetes társalgásra kész testtársa. A városban sétálva csak akkor változtatott ezen, s szabadította fel kezeit, ha a fényképezéshez szüksége lett rájuk. Gyorsan megtanulta olvasni a japán jelkészletből hiányzó, vagy kínaias elnagyoltsággal firkantott jeleket is, így Pénteknek köszönhetően kínaiul tudtunk rendelni az éttermekben, érdeklődni útirányokról, ismerkedni.

Később szűk hátsó utcák barna homályában jártunk. A megérkezésünk utáni első órákat éltük, azokat a varázsos pillanatokat, amikor egy idegen, számunkra még oly különös városban sűrűn az arcokból a hitelesség, a helybeliek minden mozdulatából érezzük, hogy ami körülveszi őket, azt a világ legmagátólértehetőbb dolgának tudják; akár rossz, akár jó, ez a dolgok rendje, természetesen ilyen a világ.

Szállingóztak haza a főút sűrű biciklis áradatából kiszakadt férfiak. A széles út házai mögött rejtőző utcákban nézelődünk, melyeket nem idegen szemeknek szántak; ahol nem járnak, csak osonnak haza a munkásemberek. Apró, sötét szoba-konyhák nyeltek el őket. Szép, egyenes, ősz hajukat hátrafésült asszonyok – mint mesekönyv vakondokillusztrációi – kék vászonruhában sűrűgtek kőkorszaki egyszerűségű széntüzhelyeiknél. Vaskos köteg esti újság koppant levélszekrényeiken; koccantak odabenn a vacsoraedények.

Esténként a Pu Csang Hotelben a közös háló hatalmas, ovális asztalánál összeterelődtek a cserzett világutazók is, a magányos csavargók – kiugrott svéd matróz, ausztrál vilánszerelő –, akik szigorú beosztással, számos országban azonosan megismételt mozdulatokkal fogyasztják konzerveiket, kekszeiket, s kavarnak maguknak egy pohár neszkávét. Aztán elindul az értékes hírek börzéje: hogyan lehet ügyesen bejutni az Akrobata Színház előadására, hol lehet Kantonban hamisított „Foreign Expert”-igazolványt venni, amelynek birtokosa egész Kína területén félfáron utazhat; s hogyan lehet Thaiföldről szinte szigetről szigetre, olcsó hajókkal lecsordogálni Ausztráliába...

Csó úr a folyóparti korzón ismerkedett meg velünk, a nagy szállodák, bankok század eleji épületsorával szemben, ahol a keskeny park járdáján egységes még így kora délelőtt is kecses, lassú *taj-csi-t* tornáznak. A turistahivatal felé tartottunk, arcokat filmeztünk, s közben, mint mindig többen is szóba elegyedtek Péntekkel. Finom és érzékeny, középkorú férfi volt Csó úr, fekete bőrkabátkája bizonyos jómódra utalt; tiszta és gondozott külsejében csak sokat mosott fehér vászon tornacipője figyelmeztetett a tényre, hogy rendes cipőre azért már mégsem telik neki. Gyengécskén, alig érthetően ugyan, de kotyogott japánul, továbbstélt velünk, s már együtt néztük a szürke férfitakós munkásnőt, aki egy emlékmű talapzatán – vajon miért? – bájosan mackós táncát járta.

Hamar óvatosságra szoktunk a hozzájuk csapódó ismerkedőkkel szemben; hisz beszélni nem tudtunk velük, többnyire csak pénzt akartak váltani, s már első sanghaji délutánunkon is csak Péntek álinaiv lélekjelenlétének köszönhetjük, hogy nem fosztottak ki bennünket egy sötét bárban, ahová kávézni csalt egy alkalmi cimborá.

Csó úr más volt. Megértettük, hogy barátokozik, s tetszik neki, hogy magyart lát japánnal. „Petőfi” – jelentette ki nyomatékkal, ám e megnevezésnél sajnos képtelenek voltunk mélyebbre ásni. Elkísért bennünket a turistairódahoz, melynek kapujában már nem volt mit kezdenünk vele. Kölcsonösen lefényképeztük egymást, címet cseréltünk és elbúcsúztunk.

Ki hitte volna, hogy másnap, vasárnap délelőtt is összetalálkozunk vele a város egy másik negyedében. Nem messze jártunk egy új lakóteleptől, sanghaji rozsdaszínű, hagyományos, régi házak közt, turisták által elkerült környéken, lenyűgözően hiteles kínai hangulatban. Megigézve, szinte a súlytalanság állapotában lebegve szívtuk magunkba a látványt. Ekkor bukkant fel Csó úr. Mellénk szegődött, s mi néhány suta mondat után búcsúzásképpen útbá igazítottuk magunkat a legközelebbi piacra. Igen ám, de el is kísért. Terhünkre lett, nyilván csupa jó szándékból, hisz maga sem tudta, hogyan is viselkedjen; és nem voltak szavaink, hogy ügyesen megoldjuk a helyzetet.

A piac sarkán egy jól öltözött férfi eleven teknőst vett éppen, a teknős, miközben a súlyát akarták lemérni, lemászott a karos mérlegről; nagyot koppant a földön. Az eladó fölkapta, visszadobta a mérleg serpenyőjébe, majd egy szemvillanás múlva újságpapírra csavarta és átnyújtotta a vevőnek. Csó úr rámutatott a teknősre, és a japán szavakat kínosan keresgélve kibökte: teknős. A műanyag lavórban csapkodó halakról elmondta, hogy halak, a kígyóról pedig, hogy kígyó.

Nekem most is könnyebb volt a dolgom: filmezgetve

csak azon igyekezni, nehogy elveszítsem őket. Péntekre maradt a társalkodás munkája. Holott a piac minden négyzetdecimétere külön izgalmat adott; ácsorogtunk volna, mint a gyerekek. Még azt sem tudhattuk egyáltalán, nem szégyenkezik-e miattunk Csó úr, s nem kellemetlen-e neki, hogy két fényképező-filmező külföldivel kell feltűnősködni.

Összesültünk, hogy udvariasan megválunk tőle. Péntek szóban, majd frásjelekkel is azt magyarázta neki, hogy nászúton vagyunk, ezért szeretnénk kettesben maradni... „Persze” – bólogatott Csó úr szeretettel, s mint mindig, most is kis tömeg gyűlt körénk, akik egymás vállá fölé nyújtogatták a nyakukat a vázlatfüzet felé, értelmezték egymás közt a látott frásjeleket. Aztán egyszer csak a segítségükkel Csó úr megértette. „Szóval, hogy őnélküle?” – „Igen.” Minden mosoly eltűnt az arcáról és hirtelen súlyos szomorúság szakadt rá; villámgyorsan elbúcsúzott tőlünk és megalázottan elietett, hogy már utána sem tudtunk szólni. Eltűnt. Már hiába kerestük volna. A csoportosulás feloszlott körülöttünk.

A jelenet bennünket ugyanannyira megdöbbentett, mint őt; csak álltunk leforrázva. A gyenge nyelvtudásunk kínja. Hát mit tehattunk volna, hogy ne bántsuk meg? Hogyan tisztázhattuk volna, hogy ki mit szeretne?

Kik vagyunk, milyen szerepet játszunk itt valójában? Hisz bármennyire szeretnénk csak megfigyelők maradni, láthatatlanná válni képtelenség; íme, megaláztunk valakit. Hogy mehetünk most tovább a piaci árusok között, joviális ábrázattal filmezgetve?

Csapdosó galambokat méricskéltek előttünk a levegőbe fél kézzel kitarított karos mérlegen. A szemben álló lány olajban fürdő, gusztusos süteményeket árult, és feltűnően hasonlított egy tokiói barátnőnkre. Lefényképeztük és vásároltunk tőle. Mellettünk egy férfi villámgyors mozdulatokkal elvágta egy csirke nyakát, tízezerszer begyakorolt biztos fogásokkal forrázta, kopasztotta, bontotta, s csodálatos méltósággal vette semmibe a veszekedést, amit a vevője, egy elegáns asszonyság – ki tudja, miért – a nyakába zúdított.

Harminchat órás vonatozásra vállalkoztunk. Azzal, hogy megváltottuk a hálókocsijegyet Guilinbe, Dél-Kína felé, a tusfestményekről oly jól ismert cukorsüveg-hegyek vidékére.

Az esti indulásig még vagy négy órán keresztül kellett fagyoskodnunk és sürgelnünk az időt a sanghaji pályaudvar esztelenül tágas márvány várótermében: dideregve, kávézva, nassolva, walkmant hallgatva, rajzolgatva és szóba elegyedve – mégis úgy esett, hogy csak az utolsó percben tudtunk felugrani a vonatra. A vágányokhoz vezető mozgólépcső előtt ugyanis, mit ad isten, egy tokushimai ismerősbe botlottam.

Ká úr volt, ösztöndíjas mérnök, a japán kisváros pár tucat kínaiból álló kolóniájának tagja, a nemzetközi vacsorák és focizások fő szervezője. Japánban el sem tudtuk képzelni örökös bőrdzsekije nélkül, ám most csukazöld öltönyben esetlenkedik: nőszülni látogatott haza. Összesen talán húsz kínait ismertem addig: akikkel Tokushimában találkoztam vagy barátokoztam össze. Péntekre sandítottam, vajon mennyit nőhettem a szemében, hogy ebben az egymilliórdos országban is képes vagyok régi ismerősökkel összeletni?

Földbáltuk a hátizsákjainkat és már indult is a vonat. Amikor a foglalt helyünk mellett szelíden rést próbáltunk túrni a csomagjainknak, egy fiatalasszony fúriaként vetette magát Péntekre és visítva, megállíthatatlanul szidalmazta. Megdermedtünk. Aztán megértettük, hogy újdadag liba, aki védekezésből támad, mert őt ember csomagjainak való helyet foglaltak le a férjével, aki már el is kezdett kettőjük helyett szégyenkezni. Nyilván kínainak nézték a megszólalásig kínai Pénteket, mint annyian mások az utcán is, ha egymást átkarolva sétáltunk – e különleges pár. Olykor folyékonyan beszélni is kezdtek hozzánk, vagy csak az arcunkba bámultak olyan közvetlenséggel, mintha a nyelvükön lenne a kérdés: hol csíphette fel ez a csibe – a mi lányunk – a külföldi pasit?

A legelső priccse, Péntekkel szemben egy asszony sebesen kötött egy rózsaszín, alumíniumpitykés kardigánt. Dróthuzalgyár üzletkötője, hazatérőben a családjához. Pénteket megható melegséggel, ripsz-ropsz barátnőjévé fogadta: egy napon és egy éjszakán át beszélgettek gesztusokkal és a nagy vázlatfüzetbe írott jelek segítségével. Péntek a tájat, az utasokat rajzolgatta, ő pedig, ha újabb gondolata támadt, ölébe ejtette a kötést, kivette Péntek kezéből a füzetet, egyetlen mozdulattal a megfelelő helyre lapozott, hogy leírja.

Egy pótülésen hatvan év körüli férfi kucorgott silány kék ruhában és olcsó szandálban, a szokásos kék Mao-sapkát viselte, s erős, fekete keretes szemüveget, durva, fekete körmű, vasúti pályamunkás kezeiben regényt tartott. Olyan beleéléssel olvasta, amilyen talán csak indiánregényt faló kislányoknál látni. Megfeledkezett a környezetéről, szorosan fogta a könyvet, és erős borostája közt szája folyamatosan formálta a szavakat. Olyannak tűnt, mint aki az frottákat mind elhiszi, és különleges ünnep számára, hogy nyugodtan olvashat. Szinte láttam őt, amikor majd mindent elmeséli az unokájának. Felriadt néha és az ablakra pillantott megnézni, melyik állomáson járunk – erősen vágott szeme tiszta volt és fiatal –; aztán jólesően, teljes lényével visszahuppant az olvasásba.

Odakinn téglavörös, rozsdavörös örök sárban áztak a zárt, sűrű kőfalú házakból szorosan összezúfolt falvak utcái. Nem nőtt rajtuk egyetlen fa sem; a lakott területek élesen különváltak a földektől; a szélső ház magas, ablaklan fala után rögtön a vetések következtek; a tavaszi üde-zöld, virágos táj.

A fapados hálókocsi legfelső priccse heverek az éjszakában, nyitott szemmel. Péntek az alsón már elaludt. Boldogan mereng a sötétbe; Dél-Kína felé száguldunk hegyek, teraszos földek, ismeretlen, csöndes falvak között. Walkmanemből régi Pink Floyd-zenét hallgatok – üzenet egy másik világból: bezárt, reménytelennek tűnő ábrándozással töltött ifjúságomból.

Yangshuo

Guilinben a járdán poros, aszottra vénült kígyók bóbiskoltak dróthálóba zárva. A kis kiföldék elé helyi szokás szerint kipakolták az élő étlapot: azokat az állatokat, amelyeket a vendég kiválaszthat és megfőzethet ebédre. A kígyók fásultan várták, hogy valaki végre rájuk szánja a borsos összeget és megrendelje őket. Műanyag lavórban fáradt halak rándultak egyet-egyet, mellettük teknősök, galambok, egy-egy megermett, rab patkány.

Csüggedt, bájtalan városnak láttuk Guilint, a rosszul összeütött, újonnan is omlófélben lévő bérházak szomorú

árnyat vetettek még a híres cukorsüveg-hegyekre is. Úgy terveztük, egy hetet utazás és gondok nélkül töltünk egy távoli, nyugodt kisvárosban. Sietünk hát tovább kiválasztott pihenőhelyünkre, Yangshuóba, fönny, úgy nyolcvan kilométernyire a Li folyó mentén.

Virágmintás kövezetű yangshuói szállodaszobánkban, az ajtóval szemközti fal teljes hosszában ablak nyílik az alattunk lévő kis térre. A süvegforma hegyek alatt, kopott házak és banánfák tövében békanyálas tavacsokra látunk, melynek partján reggeltől alkonyatig árulják a környék legnépszerűbb terményét, a hatalmas, körte formájú, citromsárga gyümölcsöt. Hiába reméltük, íze sajnos nem hasonlít a grapefruitéra. Reggel hétkor, amikor ébredünk, az első árusok már elkezdik gúlakba rakni maguk előtt. Hamarosan be is töltik a tópartot, hogy aztán egész nap látzólag ne fogyatkozzanak a sárga kupacok, s ők elpletykálkodjanak a vásárlási szándékot mimelő arra járókkal, akik egy-egy gyümölcsöt jobb és bal kezükbe véve méricskélnek – talán ezen a különös módon élnek társadalmi életet.

Rózsaszín egyenmelegítőt, piros úttörőnyakkendőt öltött iskoláslányok állnak meg reggel a nyitott kifőzdénél, s tanítás előtt behabzsolnak egy forró levest.

Mellettük a piacra igyekvők serege, félbe vágott disznó keresztlövetve a bicikli-csomagtartón; hosszúkás, bambuszról font hüvelyekbe zárt élő malacok. Apró bambuszketrecbe szorított csirkék, kacsák.

Kölcsönzött bicikkel kijárunk a környék virágzó vetései, falvai, hegyei közé.

Kora este. Az eső elől tóparti, terebélyes fa alá húzódunk. A kék süveghegyek alatt mint zöld, puha tollseprűköteg, szellőzik a fiatal bambuszliget. Előtte a tó, s a hídjához vezető töltésen a permetező esőben bivalytehnek ballagnak haza. Kék inges, kék sapkás gazdáik bambuszpálcákkal terelik őket a zöldesszürke esőfátyol alatt; vonulnak libasorban: három tehén... majd egy... majd megint három. Bambuszrúdon kosarat egyensúlyoz egy parasztony, széles, kúp alakú szalmakalap-esernyője alatt a hídon túli falu felé szaporázza lépteit. Az eső suhogó, hangtalan hangja.

Aztán virgonc kacsák lép a tóra kevélyen, lármásan, szinte világít fehér tollazata. Le-fel úszik, le-lekap a víz alá, élvezkedik, övé a világ.

„Milyen büszke! – sóhajt Péntek. – Milyen szabad! Mennyivel jobb dolguk van itt az állatoknak, mint Japánban...”

Péntek az egyik hajnalban megszólalt álmában: „Il-ka-aa!” A szót, ami japánul delfint jelent, olyan földöntúli boldogsággal lehelte ki, amelyet talán csak akkor hallani, ha egy gyerek a karácsonyfa alatt megpillantja áhított játékát. Visszatérő álma, hogy kislány korában úszóedzésekre járt, s a tenger alatti fantáziavilágáról festett gyönyörű olajképeket. Hatalmas, mélykék víztömbben úszik, egyenletesen halad előre, ám mintha nem akarna vége szakadni sehol a tengernek. A víz nem világosodik. Egyszer csak delfin tűnik fel mellette, mintegy segítségként, ő pedig belé is kapaszkodik, sebesen, boldogan úszik vele előre.

Már másodszor indultunk neki az országútnak a híres hegy felé, melyet félhold alakú óriás barlang lyukasított át:

Hold-hegy. Ráértünk, most sem törődünk vele, hogy oda-érünk-e. Az országutat egyetlen helyiségből álló, az út felé nyitott kis üzletek szegélyezik, egyben lakások az egész család számára. Aztán felváltják őket a mezők: a teraszos földcsékek: rizs, repce, zöldségek. A vörös földdel szegélyezett országúton e sokféle hordalékot sodró folyón biciklisek bő áradása jött velünk szembe: parasztok a vízhez kötött kapával, jobbról-balról egy-egy bambuszketrecbe szorított malaccal. Házilag tákolt járművek: a fűnyírógép, az oldal-kocsis motorkerékpár és a szenesláda tragikomikus ötvözei. Aztán rongyos, vidám gyerekbandák, akik mikor meglátták a kezünkben a kamerát, mintegy vezényszóra hátat fordítottak, szemérmesen, rák módra lépdelték tovább; durva óriás teherautók dübörögtek el mellettünk, és százéves, bottal ballagó tündéranycák előztünk, aki meg is állt egy szusszanásra, hogy ránk mosolyoghasson.

Helyenként egy szekérszerű trágyát borítottak az országút aszfaltjára. Meztelű lány hordta dupla kosaranként, bambuszrúdon egyensúlyozva a tocsogós, elárasztott földre. Szabályos elrendezésben kiborította kis halmokba, majd kigázolt a sárból, fölkapaszkodott az országútra újabb rakományért.

Megálltunk filmezni, s ő végezte tovább a munkáját: rakodott, cipelt, kiborította a billenő lapát formájú bambuszkosárkakat, dagasztotta a sarat. Aztán megpihent kicsit előttünk, hogy kölcsönösen szemügyre vehessük egymást. Okos szemekkel, olyan természetesen vett tudomásul bennünket, ahogy egy fát néz az ember. Tárnyilagosan beszélt hozzánk, és mi válaszoltunk a saját nyelvünkön, mintha értenék egymást. Vastag gyapjúpulóverben, dzsekiben és bakancsban álltunk vele szemben a csípős, hideg szélben, ő pedig meztelű, lábszárközépig vizesen, egyszerű kék vászoningben dolgozott.

A születés szeszélye így rendezte: nem mi vagyunk az ő helyében, és ő valamelyikőnkében. Ő ott, mi itt. Találkozunk pár percre, mert mi utazhatunk. Ő nem fog soha.

A Zöld Lótusz Orom kávéház

Yangshuóban az utazók közt ücsörögtünk, az éttermeknek a nyugtató főutcára kicsorduló teraszain, többnyire a *Zöld Lótusz Orom kávéház* egyik, utcára helyezett asztalánál. Törzshelyül választottuk fűzőld cégtáblája és kényelmes asztalai, okkersárga abroszai miatt – talán amiatt is, mert az angol nyelvű útikönyvem írójának is kedvenc helye? –, de legfőképpen azért, mert innen esett a legtágasabb kilátás az utcasarok forgalmára, a sétálókra, a hegyekre... Jól lehet majd innen rajzolgatni, gondoltuk.

Csupa külföldi ült itt körülöttünk – hisz a helybelieknek megfizethetetlen –, európaiak, amerikaiak, csak véletlenül csöppent közénk ázsiai; s japánságával már Péntek is különlegesnek számított. Egy hét alatt egyetlen honfitársával sem találkoztunk itt, s kajánul előre sejtettük is, hogy így lesz, hiszen a japánok útikönyve meg sem említi ezt a városkát. Eltűnődünk, mennyire formálja a választott könyv egy országról való benyomásainkat, hisz az enyém – ausztrál-angol kalauz – térképestül, részletesen tárgyalja Yangshuót, s szerinte, ha létezik valahol csendes szemlélődésre alkalmas, félreeső kínai városka, akkor ez az.

A magyar útikönyv, melyet nosztalgiából fogadtam el egy üzletembertől a Pucsang Hotelben, s úgy kukkantottam bele, bevallotta a gyalázatos igazságot: első sorban a karosszékükben ülve, képzeletben utazók számára íródott, hisz olvasóinak többsége sohasem fog eljutni Kínába. Ezért

aztán a szerző múlt századi utazók tájleírásaival és költészettel dúsitotta fel a sovány és alig használható gyakorlati tudnivalókat, s a szerencsésebb nemzetek fróihoz képest szívszorító gátlásossággal toporgott ebben az országban. Megmutattam Pénteknek ezt a sárga borítójú képtelenséget. Egyre idegesebben kellett magyaráznom, mert nem értette, nem akaródzott megértenie, mi az és miért fáj, hogy az én hazámban a fotelben ülőknek készülnek az útikönyvek. A „Fapados” nevű büfé teraszáról befogható látványokat már az első délelőtti elfogyasztottuk; a meredek kucsmahegyek alatt a buszpályaudvar határátkelőhely-szerű, sorompós bejáratát az apró, hullámos tetejű, fehér épülettel; előtte a bódét, melyben főként azokat a nélkülözhetetlen apróságokat árulta egy vénséges vénasszony, amelyekre a külföldieknek oly nagy a szükségük, a helybeliek pedig többnyire nem is tudják megfizetni: véccépapírt, üdítőket, kekszeket és nyugati cigarettákat.

Az első éjszaka vetődöttünk el a kis bazárhoz, miután lepakoltunk és pihentünk, fűrdtünk egyet a szállodaszob-

bánkban, és elindultunk késő esti sétánkra a kisvárosban. A vénasszony kiszolgált bennünket másfél literes Sprite üdítővel, a pótolhatatlan, számos funkcióra alkalmas véccépapírral. Ef-í-szf-vel fizettünk, a külföldiek számára fenn tartott pénzzel, s erre megmozdult mellette valaki: a homályban ücsörgő barátnöje, akire eddig föl sem figyeltünk. Szinte fogatlan arcán értő, csibészes mosollyal elének csúsztatott a pulton száz népi jüant, nyilvánvalóan azzal a kéreccsel, hogy váltanánk neki át ezt is. A mozdulatban annyi báj, gézengúz humor ragyogott fel, hogy nevetnünk kellett, s az elkövetkező napokban ismerősökként, cinkosan üdvözöltük egymást.

Ezen a délutánon a Zöld Lótusz Orom kávéház teraszáról is láttuk a Gézengúzt. Libegő járással, keresztbe font karral portyázott a majdhogynem korzó főutcán, egy-egy mosolyt hintve az étteremben ülők felé. Dörzsölgette kezét szürke zakójában; ócska szoknyája alatt az itteni szokásnak megfelelően melegítőnadrágot is viselt, homlokán sapka, s arra még kendőt is kerített; hajlott hátából nyakát mint-

Ö V A L A T T

Hol van Csehország?

KOCSIS PÉTER

„Az ember egyéb természeti lényektől nem abban különbözik, hogy önző, hanem abban, hogy szubjektív.”

Hamvas Béla

...mert a csapda, amelynek neve fanatizmus, pártosság, szubjektívizmus, valójában elkerülhetetlen. De hol van az megírva, hogy a huszadik század alkonyán, a tudomány és technika korának agóniáját – bevallom, nem kevés kárörvendéssel – figyelve fejet kell hajtanom az „ismeretlen objektivitás” szobra előtt? Hiszen az egész csak játék. Amiképpen minden az: a tudomány, a technika, és az egész történelem...

...mert a játék, amelynek számtalan formája létezik, lehet veszélyes is, különösen, ha hozzá nem értők művelik: például olyan felnőttek, akik ártatlanságukat és derűjüket veszítve kísérelnek meg az egykor lehetségest. De játszani mégis kell, és jöhetnek a statisztika és a tények tisztelete szűkebbre torlaszolta a szellem igazi játszóterének bejáratát, azért engedjék meg nekem, hogy besurranjak egy rövid időre a pályára, két félidő között, tévéreklám és újságszólás helyett...

...mert amikor elolvassunk egy könyvet, legtöbbször egyetlen szó vagy mondat marad meg bennünk, ám ez az egyetlen szó vagy mondat nem kereshető vissza az oldalakról. Amikor történik velünk valami, egyetlen emlékérvessé sűrűsödik össze az idő távlatában, de ez az emlék utólag sohasem illeszthető bele az események valódi „menetébe”. Amikor megismerkedünk egy-egy várossal, országgal és az ottlakókkal, jó vagy rossz tapasztalatainkat sohasem igazolják a statisztikák, de sokszor maguk a helybeliek sem. Az azonban mégsem lehet, hogy a könyvet rosszul olvastuk, hogy emlékezetünk folyton-folyvást cserbenhagy, vagy hogy az illető városban, országban nem is jártunk: de akkor miféle káprázat ez az egész?

...mert ez az a különös emberi tulajdonság, amelynek segítségével a dolgokból mindig képesek vagyunk megragadni azt a

pillanatot, melyben talán az örökkévalóság rejtőzik, és jobb kifejezés híján ezt nevezem én szubjektív fanatizmusnak, mindkét szót a lehető legnemesebb értelmében használva ki, ez az a szűrő, amelyik az élmények sorozatából egy-egy érzést raktároz csak el végérvényesen, talán éppen a látszat és a valóság metszéspontját, a létezés kvintesszenciáját, ami nélkül a világ mit sem érne...

...mert kézenfekvő lenne az összehasonlítás, Magyarország és Csehország, Budapest és Prága, hálás téma, különösen annak, aki mindkét helyen már-már otthon érzi magát, ha hagyják, olyannyira kézenfekvő, hogy az ember lehetőleg minél gyorsabban el is hessegeti a kínálkozó lehetőséget, talán végleg feledné is, mint agg kutya az elásott csontot, ha egy prágai kocsmában föl nem hajolna egy sertől illatozó, borostás figura, és bele nem akadozna fülembe:

– Hol van... hol van Csehország, uram, mondja... meg... nekem, hol?

Nyilván egy rövid és csattanós „itt” lenne a helyes válasz, ha egyáltalán létezik ilyen, esetleg egy villámgyors földrajzi meghatározás szélességi és hosszúsági fokokkal, de érzem, hogy ezzel aligha nyugtatnám meg az öregget, széttárom hát kezem, „nem tudom, igazán nem tudom”, majd kisvártatva hozzáteszem:

– Megmondaná viszont, hol van Magyarország?

Mire az öreg visszahököl, megráborodva leül söréhez, és szemmel láthatóan tanácstalan...

...mert kérdésre kérdéssel felelni nem szép dolog, ezt tudjuk mindannyian, de én most érzem csak igazán, mennyire nem az, és egy biccentéssel próbálom jelezni, hogy lám, most egyik lettünk – a tanácstalanságban. Belekortyolunk az aranylő folyadékba, hátha, és akkor eszembe jut, hogy egy 1592-ben készült térkép, melyet a strahovi kolostor könyvtárában láttam, és amely Európát szűzként ábrázolja, nos, ezen a térképen Csehország, azaz Bohemia Európa kisasszony medalionja, és Magyarország ugyanezen a szimbolikus ábrázoláson valahol a köldök és a szeméremdomb között húzódik, ami, valljuk meg, egy szűz esetében mégiscsak illetlenség, jöllehet rendkívül izgalmas gondolatokat ébreszthet a szemlélőben...

...mert ez is egyfajta válasz lehet mindkettőnknek a távoli múltból, egy medalion, mely Európa nyugtalan szívében liheg,

egy kíváncsi-ravaszdin előrebökte, mosolygott. Egy hátizsákos, vidám fiatalokból álló kis társasággal kezdett enyvelgni a tér túloldalán: rövid nadrágos, edzőcipős, megtermett amerikai fiúkkal és lányokkal – szinte fölétornyosultak a férfizakós, apró vénasszonyoknak.

Nem és nem sikerült rajzolnom a Zöld Lótusz Orom teraszán. A figurák aránytalanok lettek és lecsúsztak a lapról, mozdulataikat nem tudtam elkapni. A házak unalmas nyüggé váltak, és a háttérben púposodó hegy is elvesztette minden temperamentumát. Fejfájást kaptam, míg sikerült valamivel kitöltenem azt a felületet, melybe két skandináv lány feje lógott bele.

Egyre csak egy szakállas, kissé hízott, hatalmas termetű férfira siklott a pillantásom. Gusztussal és magától értetődően simította ki az étlapot, lapozgatott benne, aztán úgy fogadta megakott tányérját a pincérlánytól, mint akinek ez jár, éppen így; a formák s az étkezés illemszabályai a véreben vannak, s nyilvánvalóan fogalma sincsen a közeli mellékutcák és kapualjak valódi kínai kifőzdéinek ősmocs-

káról, gőzéről, a billegő sámliról behabzsolható zsíros levelekről. A kacsás-zöldecsés tálat jóízűen, oktatni valóan pedáns kés-villa kezeléssel fogyasztotta, s pillantása egy-egy nyeléskor öntudatlanul megpihent gyöngyöző, hideg sörén az okkersárga abroszon.

Őt kezdtem rajzolni hátulról, negyedprofilból; most végre gyors, találó vonalak futottak ki a ceruzából és élő figura született a papíron. A valóságosnál kissé fitosabb orrúra sikerült feleségével társalog. Fejük fölött vázlatosan látszik a térré szélesedett utca, a bambuszrúdon súlyos kosarakkal cipekedő, ringó-roskadó ritmusban siető kopott kis emberek, a szemközti kapu előtt ücsörgő kókadt, szegény árusok, s a hazafelé bicikliző kék vászonruhások áradata.

Rólam volt szó, persze. Arról, hogy a gazdag és szerencsés töredékéhez tartozom én is az emberiségnek. Összerendeztem, hogy ezen jár az eszem már rég, s így nem csoda, hogy képtelen vagyok kiküszöbölni a rajzaimból, vagy ha mégis, azok a rajzok nem sikerülhetnek.

éppen karnyújtásnyira a kisasszony szemérmétől. Lám, hiába vagyunk – most éppen – majdnem szomszédok, ezért mégsem lehet véletlen a két nép és ország közötti különbség, elvégre hosszú az út a medaliontól a szeméremdombig, különösen, ha egy szűzről van szó...

... mert innen, a szubjektív fanatizmus játszótéréről az is bizonyosnak látszik már, hogy a két népnek más-más isteneik voltak egykoron, amit nem csupán Nemzeti Dalunk idevágó szövegrésze tanúsít egyoldalúan, de sokkal inkább az, hogy emitt a bort, amott a sört – kaptuk? loptuk? – tőlük. Hogy ez mit jelent egy nemzet karakterológiájában, az egy külön játék tárgya lehetne, aminthogy az is, ha az ember végigutazik – képzeletben vagy a valóságban, e kettő most kivételesen fedi egymást – Csehországon, az az érzése támad, hogy a Jóisten (immár az új, a közös) a történet során mindig jókedvű lehetett, amikor Bohemia felett járt, és hogy ebben az Ő fékezhetetlen jókedvében mindenütt elpotyogtatott valami szép: várakat, kastélyokat, főtereket vagy egész kisvárosokat, és persze mindhez tartozik egy-két különös legenda, de legalábbis egy valamirevaló kísértet. Magyarország – és legfőképpen Budapest – mára valahogy legendák nélkül maradt. Hogy mi ennek az oka, azt csak találgatni lehet, úgy eltűntek az idő sodrában, mint közel hetven villamosvonalának több mint fele, ámbár az összefüggések nehezen bizonyíthatók...

...mert bizonyítani valamit, az veszélyes dolog, egyesek szerint nem más, mint maga a cáfolat. De akadnak azért bizonyítékok, mégpedig cáfolhatatlanok a két nép sorsának hasonlóságára is. Itt van mindjárt két szereplő a huszadik századból. Mindketten hetyke, szép szál legények voltak, és mindketten reneszánszukat élék – éltek – a mi kis forradalmaink óta. Az egyik fehér lovon érkezett, a másik a korabeli fotográfia tanúsága szerint inkább a fekete paripákat kedvelte, de mindketten oly népet vezettek, amelyet többször is lóvá tett már addig s azóta is a történelem. Az egyik ország ekkortájt lett kisebb, a másik meg hírtelen megnövekedett. Azután a másik lett kisebb, míg az egyik... de lám, testvérnépek vagyunk hát igazán, ennyi hasonlóság és párhuzam nem lehet a véletlen műve, mindkettőnek tengere volt egykoron és közös uralkodója, sörisszák vagy borisszák, néha kísérettel, néha anélkül, de mindig figyelő szemek keresztüztében, vajon most melyikük lovagol be

előbb Európába? Mi már megtettük annak idején, és már akkor sem örültek igazán, de hiába, nem tanulunk kudarcainkból, hát így valahogy van ez a lóval és a néppel...

...mert mondhatnám akár azt is az öregnek, aki időközben szintén vigaszt meríthetett valahonnét, hiszen ábrázata egészen kisimult, hogy ugyebár Csehország itt van a sörben, meg amott a történelemben is, nem beszélve az ilyen kiskocsmákról, meg hogy ott vannak azok az ő huszadik századi íróik, amiképpen nekünk meg ezek a huszadrangúak, ennyi elég kell legyen létének bizonyosságához, s ha mégsem, hát fine, ő köszönt és Európa visszainteget, kell-e ennél ékebb tanújel? Hiszen itt van, látják, ahogyan látnak minket is, hiszen mi is ott vagyunk a borban és a történelemben, és integetnek mifelénk is, hiába voltak egykoron kalandozásaink, lám, szép dolog a megbocsátás, hiszen ami történt, rég volt, tán igaz sem, legutóbb huszonhat esztendeje ruccantunk ki egy kicsit észak felé, hiába no, lovas nemzet vagyunk, lételemünk a kalandozás, csakhogy még a történelemben sem a tett számít igazán, hanem az érzés, ami utána megmarad tettesben és áldozatban, az érzés, amely utólag sohasem illeszthető bele a dolgok valódi „menetébe”...

...mert akármit mondanak is manapság, azért ez a földi lét mégiscsak a szereteten és a megbocsátáson múlik, és szeretni vagy megbocsátani nem lehet „objektíven”, szeretni és megbocsátani nem képes soha semmilyen párt vagy hatalom, mert erre egész egyszerűen nincsen sem alapja, sem joga, sem lehetősége, erre csakis az egyes ember képes, ez az öregúr itt a sörével meg én, és mindenki, aki itt ül körülöttünk a füstben, és odakint, a kocsmán kívül, mert ami itt történik ebben a percben, ugyanaz zajlik a világban már évezredek óta, mert egy fűszálban benne van a világ és a világ egyetlen fűszál csupán, és összekoccintjuk az öreggel korsóinkat, fittyet hányva a történelemre, mert lám, megoldódott a kérdés anélkül, hogy válaszoltunk volna rá, nem kellene ehhez konferenciák és békeltető tárgyalások, mert Csehország itt van énbennem, és Magyarország ott van őbenne és megfordítva, és az már igazán csak a véletlen műve, hogy én, aki Európa szeméremdombján születtem, szívesebben bámulom a szép szűz medalionját, vége hát a szünetnek, kiosonunk a szubjektív fanatizmus játszótéréről, Önök pedig, ha kedvük tartja, üljenek vissza a kápernyő elé, hiszen nemsokára kezdődik a második felidő...

Péntekkel mi kettős életet élünk: ha nem akartunk hosszán, nyugodtan üldögelni, valamelyik valódi kínai éteremben ebédtünk, ahol a piaci árusok és vásárlók bekapkaptak egy forró levest, kenyérszerű tészta göngyölt húsos-gyömbéres gombócot. Az egyik csak ötven méterre áll a Zöld Lótusz Oromtól. Más arányok. Kifröcsögött levestől zsíros, rossz márványutánzat asztalok egy tágas, sötét kapualjban, melynek a fény felöli végében, az utcánál egyetlen madárcontú kis női lény meri ki sebesen levesünket, hinti meg fűszerrel s adja kezünkbe. Benn, a kapualj homályán túl, a háborítatlanul pihenő szeméten, limlomon, ledölt oszlopokon, kósza gerendákon túl a sötét belső tér aránytalanul tágas, mint filmekben a tépett tetejű, lebombázott székesegyház, vagy mint vén bérházak beszakadt, poros padlása: messze benn orvul behasító fénypásmák világánál gyúrnak a tészta, s távolabb egy másik hasadékból gőz száll fel: fő a gőz.

Reggelizőhelyünknek egy közepes méretű fa adta az alapját a piacon, ehhez és a mellette lévő kőfalhoz bambuszbotok tartotta ponyvát erősítettek, mely maszatos feketére füstölődött. Alatta egyetlen nagy gyalulatlan faasztal és lócák, s két nevetős lány szabad tűzhelyen főzte a leveses gőzát és az apró sümájjombóckákat, melyeket ott gyúrtak meg az asztalunkon, szinte a közreműködésünkkel, családiasan, kicsit félretúrva bennünket a tányérjainkkal. Gyümölcsöket árultak mellettünk, s kicsit távolabb valaki az utca kövén újságpapírra teregette ki áruját: levágott, erős patkányfarkak csokrait, meg néhány mozdulatlan, szürke állatot is egészben, farkával együtt.

Egy német fiú unatkozott mellettünk a Zöld Lótusz Orom teraszán, egész meggörnyedt az önmegvetéstől; maga tudta legjobban, milyen reménytelenül próbál udvarolni egy norvég lánynak. A lány – igen szőke, igen magabiztos orvostanhallgató – az utcának, a világnak háttal fordítva ült egy kemény kötésű Dosztojevskij-kötettel. Oly mértékben gyönyörű itt a táj, hogy szentségtörés hozzáfogni lerajzolni – intézett el bennünket is.

A német fiú visszavonulásként, s hogy az időt mégis múlassa, velem kezdett beszélgetni. Mi honnan jöttünk?

„Tokióban lakunk – feleltem. – A barátnőm japán, én magyar vagyok.”

Meglepődtem, milyen különösen jólesett kimondani: tokiói vagyok. Itt, ebből a kínai kisvárosból nézve Tokió egyszerűen nem tűnt lakatlan szigetnek, megint a távoli és vágyott világvárossá vált, aminek gyerekkoromban tudtam látni. A fiú felcsillanó érdeklődéssel viszonyult Tokióhoz, de sajnos ugyanolyan színvonalon, mint amikor elriasztotta magától a norvég lányt, hisz butaságokat fecsegett a volt NDK-beli nyugodt és jómódú életéről. Kiléptem a beszélgetésből.

A Zöld Lótusz Orom véceje közvetlenül a konyha mellett nyílik, és éppolyan mellbevágóan és orrszagatóan elhanyagolt, koszos lyuk, mint bármelyik másik Kínában. Nem ér persze a közvécek nyomába, amilyen a yangshuói is: a piac melletti tágas, egyemeletes betonerdőtér, melynek az illata megkötött a környék levegőjében, s egy röpke látogatás azt a csodát teszi a megfáradt betérővel, hogy a szabadba kitörve újra örülni kezd az életnek.

Mire visszajöttem, egy távolabbi asztaltól átült Péntekhez tereferélni egy vidám szemű, talányos nemzetiségű nő.

Öltözéke még ebben a hidegben is alig több, mint egy farmernadrág s az indiai kendő, amit magára terített; valami cigányos és felszabadult hangulatot árasztott; gyorsan összebarátkozott Péntekkel. Úgy érezte, hogy nagy biztonság sugárzik kettőnkől: így kell egy teraszon ülni, színes ceruzák csokrával rajzolgatva; így kell utazni, ahogy mi tesszük; és így kell felöltözni: gyapjúpulóverbe és farmerdzsekibe, s akkor nem árt meg ez az örök párálló eső, mely szinte már létállapot. Pont ilyet szeretne, mutatott a bankancsomra. Átintett férjének és két és fél éves kislányuknak. Londoni építészek voltak, akik a kislányuk születésekor úgy határoztak, hogy a gyerek egész napos törődést igényel, s ha már ügyis mellette kell lenniük, jobb lesz egyben ezt az időt utazással tölteni. Kiugorhattak hát az építész-kerekvágásból is: bejártattak iroda, műterem, megrendelések és tárgyalások egy irányba kényszerítő sodrából egy nagy vakációra. Másfél év alatt bejárták Euráziát, fél évet töltöttek Indiában, most Kína után Japánba, majd az Egyesült Államokba készültek. Meséljünk nekik Japánról, kérték. Megállapodtunk, hogy este együtt fogunk vacsorázni a Lisa's Caféban, a hátizsákosok állítólag legfontosabb találkahelyén.

Amikor elindultunk Péntekkel a vacsora előtti fürdésünkre (naponta csak egy órán át folyt meleg víz a szállodában), már besötétedett, szitált a mindent csendesen átmedvesítő esőpára, gyenge villanykörték fénye melengette a főutcát, s a durva lócákkal zsúfolt két barakkból, e tömött, zöld ajtó, videós mozikból harsogtak a honkongi erőszakos filmek sikolyai, kemény férfiszavak, autós üldözés csikorgása; a nyitott ajtóhoz tapadó kukucsálók hullámzó libasora kilógott az úttestig, ahol biciklisek is fennakadnak, megállnak egy percre, hogy ingyen belessenek a filmre, aztán elvegyülnek a gyalogosokkal és az utcai éttermek apró sámlikon ülő vendégeivel.

Egy fa alól, melynél valamelyik barátnője bicikliket kölcsönzött, előlépett vén barátnénk, Gézengúz. Hozánk sündörgött, s egy szégyenlős kislány félrehajtott fejű, hízkelődős mosolyával mutatta a kezében melengedett friss szerzeményét: egy ropogós százdolláros. Öreg markában zölden fölfényllett a pénz a szürke, ázott estében.

Egyszerre tört ki belőlünk a nevetés, hogy így befogadott a bizalmába. Félreérthetetlenül afelől is meg szeretett volna nyugodni, hogy a pénze valódi, s noha erről mi sem tudhattunk biztosat, föltettük, hogy a délutáni ártatlan rövid nadrágosoktól származik, ezért kétségek nélkül megerősítettük: „kitűnő”, mutattuk felfelé bökött hüvelykujjal, s megsimogattuk a lapockáját.

Mégis valami homályos rossz érzés maradt vissza bennem. Már utáltam magam, hogy minden egyes fizetéskor jót cselekszem, alamizsnát osztok: értékes pénzt, amihez az ország lealázott népe csak külföldieken keresztül juthat hozzá, s így folyamatosan hálásak nekem. *Olcsó vakáció más nép nyomorában.* Rádadásul – éreztem egyre erősebben – nem is más nép. Túlságosan is hasonlít Magyarországra: *énrám*, s mintha a nyugati turista álruhájában járnék a saját hazámban: túlságosan jól ismertem ezt a fajta kiszolgáltatottságot. Én kevésbé áltathattam magam, mint nemrég egy amerikai barátom, aki a jó keresztény és a gazdag fiú boldog fölényével lebegett végig Kínán, mint afféle jótévő *ef-l-sz-király*. Feszélyeztetten a lehető legkisebbre szerettem volna összehúzni magam.

Este a Lisa's Café valóban megtelt külföldi asztaltársaságokkal. A hosszúkás helyiség igazi vonzerejét minden bizonytalansággal jellegzetes pincérük adta, egy hórihorgas, kék munkaruhás úr. Hosszú nyakán erős inak tartotta, csapott állú apró fejével, különös arcán a kedves, lófogú vigyorával fűgén siklott Csintao sörökkel, kacás tálakkal a lármásan ismerkedő arcok, rózsaszín és lila trikók, szalmaszöke fűrtök között.

A vacsoránk felénél tarthatunk, amikor két fiú lépett az asztalunkhoz, szöke és barna: tejképzű Szöke királyfi és pacalképzű Barna királyfi, hogy angolul megkérdezzék, van-e köztünk egy magyar, mert úgy hallották itt valakitől...

„Már hogy a fenébe ne lenne?! – szaladt ki a számon oly régóta az első mondat anyanyelvemen. – Ti hogy kerültök ide?”

Pillanatok leforgása alatt az asztaluknál találtuk magunkat Péntekkel, s angoljaink már csak az utcáról integettek vissza: holnap úgyis találkozunk...

Tejképzű és Pacalképzű már jócskán előrehaladt a sörben. Két hedonista brit suhancsal tanyáztak egy sarokasztalnál, meg azzal a helybeli kínai férfival, aki minden estéjét itt töltötte külföldiekkel – nyilván a rendőrség megbíztotta –, tolakodóan barátkozott, holott mindenki hamar ráunt szűk repertoárjára.

Magyarok közt ülök hát egy isten háta mögötti kínai kisváros kocsmájában.

Tokióban élünk, mondtam. Most éreztem meg, miért találta Péntek kezdettől fogva érdekesnek, hogy én Japánból, vagyis eleve külföldről utazom külföldre. Ám csak Tejképzű érkezett igazán frissen otthonról. Meglátogatni jött Pacalképzűt, aki Kantonban az egyetemen valamiféle mezőgazdasági tudományt tanul, s akivel öt éves koruk óta barátok.

Fölkapott az anyanyelv euforikus forgószéle.

Péntek szívében öröm és féltékenység viaskodott, mint valahányszor, ha magyarokkal beszéltem: saját, titkos világgal érintkezem ilyenkor, mely számára oly reménytelenül hozzáférhetetlen, s csak akkor pillanthat be egy-egy részen, ha a száguldó beszélgetést lefékezve fordítok neki, vagy eszünkbe jut, hogy átmenetileg mindannyian egyetlen angolra váltsunk.

„Miért jöttél el hazulról?” – kérdezte Pacalképzű.

„El akartam húzni nagyon messzire.” Nem vettem elő az ilyen esetekre bevált magyarázataim egyikét sem: hogy annak idején még csábított a buddhizmus; hogy szerelmi csatlódás elől menekültem.

Megütözött. „Hát nem jó Magyarország? – szinte megbántva meredt rám. – Mert szerintem kutya jó ország...”

„Ó, persze, persze, szerintem is; én is szeretem, csak utazni akartam, érted? Kicsit világot látni..., megnézni végre, hogy mi lehet az üveghegyeken túl.”

Ő is valahogy így lehetett vele. Elindult szerencsét próbálni, s itt találta magát Kínában, hónapszámra csak egyetlen emberrel tudott az anyanyelvén beszélni: egy másik diákkal, a humortalan Gyík úrral, aki megfeszített késtenlétben ül Kantonban a kollégiumi szobájában, s egyre csak Hongkongot és az üzletet lesi.

De most más. Most nyaral, mert itt a gyerekkori cimborája; s el is hozta ide, Yangshuóba, a Li folyó vidékére, amit a világ legszebb tájának tartanak. Ő is ezt hinné, mellesleg, mert tényleg elképesztő ez a táj – magyarázta megható komolysággal –, ha sohasem látta volna a Szigligeti-

öblöt, otthon, Keszthely mellett. Így viszont tudja, hogy Yangshuo csak a második a világon.

Holnap reggel vissza kell indulniuk Kantonba az egyetem miatt. „Gyertek velünk” – kérelt Pacalképzű. Amikor belátta, hogy ez lehetetlen, arról kezdett ábrándozni, hogy nyáron, ha hazlátogatunk Magyarországra, meghív bennünket a keszthelyi Pávilon-sorra, ahol nem tud úgy végig-sétálni, hogy ne találkozná cimborákkal; s majd ott folytathatjuk a ma esti sörözést. A Pávilon-soron, igen, mert az az igazi, meg fogjuk látni, vagy fönna a prészázaknál, ahol táncos bulit szoktak csapni, s – fahéjjal, szegfűszeggel – forralt bort kevernek a lányok...

„Ezt ne...!” – nyögtem ki. Abban a pillanatban már érette, hogy fájdalmas hűrt pendített meg, és csodálatos tapintattal, mondat közben váltott: ...képzűnk, ma délelőtt az egész hajó, mellyel Guilinből idáig jöttök, azon a két férfin mulatott, akik feltűnően hasonlítottak Bushra, illetve Gorbacsovra, ezért aztán ők páran azt eszelték ki, hogy...

Éjfél felé egyszer csak az egész kocsmá meglepett közönségének meg kellett ismernie a keszthelyi gazdászok büszke indulóját. Értetlenül kapták fejeiket felénk az asztaltársaságok, s hallgattak el, amikor Pacalképzű, a Barna királyfi számunkra is váratlanul, öntudatosan rázendített. Szépen énekel, csöppet sem bántóan, legfeljebb egy enyhe „tudjátok hát meg az igazságot” színezettel, egyre hatalmasabban kieresztette a hangját ez a Kantonba csöppent legény. Gyerekkori cimboráitól eltérően ő maga ugyan sohasem volt keszthelyi főiskolás – mégis hittet zengte a keszthelyi gazdászok nótáját, mely szerint maga Krisztus is e dicső tanodában diákoskodott...

Pénteknek eme utolsó kitétel lágyította meg a szívét; hálásan nevetett. Józan maradt közöttünk, s éjfél után az utcára kilépetve engedte, hogy a két fiú átölelje a vállát, majd hármában tántorogva-összeborulva vártak be a keresztútnál. Pacalképzű Tejképzű felé bökött, és részegen, de hibátlan angolsággal hajtogatta Pénteknek: „Hidd el, mi vagyunk a két legjobb magyar Kínában!” Aztán észrevett, és kiigazította magát: „Mi most igazából rossz fiúk vagyunk. Rosszak vagyunk. Most ő Kínában a legjobb magyar.”

Az egyik délelőtt az országút mellett letámasztottuk biciklinket a virágzó fánál, ahol Péntek kedvéért már egy korábbi alkalommal is elnézelődünk. A turizmusban valamiféle „cseppben is megismerszik a tenger” alapon állt: az a földdarabka, melyet a cipőnk talpa most tapos, éppúgy Kína, mint bármelyik kötelező látványosság; Péntekkel sohasem kellett sietni, és nem kellett megnézni a nevezetességeket, egészen szabadon mehettünk az orrunk után, vagy éppen hosszasan ácsorogtunk valami teljesen hétköznapi látvány igaztében.

Karcsú fácska volt, magasba szökő, vékony ágakkal, melyek úgy hajlottak le, kecses ívekben, mint a fűz, rímelve a zöld hegyek púpjaira. Meggypiros tövű, gyerekkökönyi fehér virágok hintették be, s a levelei épp csak most bújtak elő.

Innen az országútról csalókan közelieknek tűntek a hegyek, olyan meredeken, szinte függőlegesen emelkedtek, lombos-sziklás kucsmaként odarakosgatva a majdnem sík mező asztalára, melyen a lágy zöldék s a fehér virágok tiszta terítőt képeztek. Itt-ott banánfák, s néhány vályog-

házból álló, zárt falvak húzódtak meg. Ahogy a virágos fánál beléptünk a mezőbe, az apró, teraszokra bontott, halatlanul megmunkált földek zegzugas gátjairól nézve a süveghegyek mintha picit távolabbra hátráltak volna.

Előbb egy köfal térdig érő, mohával benőtt romjaira léptünk – talán ház állhatott itt régen, s csak ez maradt belőle; épp elég arra, hogy maga is kis teraszt fogjon közre, s elférjen benne egy vetés. Zsengezöld békanyállal hintett vén tó bújt meg beljebb, banánfák tövében; tisztán tükröződtek sötét vizén a süveghegyek, s a hatalmas banánlevél-legezők.

Rajzolni jöttünk ide. Amíg a tóparton a megfelelő nézőpontot keresgéltem, Péntek elkalandozott az apró teraszok töltéseinek üvesztőiben. Negyedóra múlva bukkant elő újra, ragyogva: pár száz méterre innen talált egy libányját. Fialat parasztember kísérte vissza, hogy megnézzé, kik is vagyunk. Leguggolt mellém, és hosszan, türelmesen nézte, ahogy kialakulnak a vázlatfüzetemben a szemközti hegyek, a tópart, a banánlevelek bordázata. Később, kis időre, egy asszony is jött a férfihoz, együtt hasonlították az előttünk lévő tájat és a rajzainkat. Örültek, hogy éppen az ő környékük tetszett meg nekünk. Próbálgatták a mi szemünkkel nézni azt a vidéket, ahol minden fűszálat jól ismertek. Vajon ők milyennek látták? Egyszer csak eltűntek, mi pedig egyedül maradtunk a szellővel, a csenddel.

Már meg is feledkeztünk volna a férfiról, amikor váratlanul előbukkant egy töltés mögül sugárzó arccal, teljes csapatával: negyven libával, és odaterelte őket Péntek elé, egy kiskert méretű teraszba. Péntek sikongott a gyönyörűségtől. A férfi kényelmesen letelepedett mellette, elégedetten összekulcsolta a kezét a térdén. Ettől kezdve a libákat rajzoltuk, akik nyugodtan legelésztek, s ha netán kifelé kalandoztak volna a teraszról, a férfi pár szóval visszaterelte őket. Elcsipett egy-egy, hogy élénk emelje bemutatni.

Kiderült, Péntek is ért a libák nyelvén.

Ahogy telt a délelőtt, kezdett ő is egyre többet megkülönböztetni közülük: a kölyköket, a vezért...; a legcsinosabb hölgyre Péntek hívta fel a férfi figyelmét, aki nevetve helyeselt.

Elbűvölő, mesebeli tájban játszadoztunk; virágok közt, gazdagon burjánzó zöldben a különös formájú hegyek alatt, a süveghegyeken is túl a csodálatos libapásztorral... Föl-fölkialtottunk, tudva, hogy ezek most kínai utunk legszebb perci.

Alkonyatkor megálltunk egy földúton a dombtetőn. Búcsúnunk kellett Kínától.

„Majd így éljünk Tokióban is – szólt Péntek –, azzal az érzéssel, mintha mindig utaznánk.”

A vörös föld itt szinte cinóberpirossá vált; lenn, a tágas völgyben a földeken mindenfelé fűgén, a hátralévő világos perceket kihasználva dolgoztak a parasztok. Két öreg állt meg mellettünk, leszálltak biciklijükről, hogy váltásnak pár szót velünk – emberek vagyunk mi is, akárcsak ők; halandók, nem idegenek –, s egy kicsit együtt nézzük a tájat, melyre lassan le is szállt az este.

Kóbe, Kawasaki

„Ez már Japán” – néztünk össze Péntekkel Sanghajban a hajóra való felszálláskor. Szinte csak japán egyetemisták hemzsegték a fedélzeten és az étteremben. Véget ért a tavaszi szünetük, vonultak haza az új tanévre. Négy vidám,

pattanásos lány kártyázik a mögöttünk lévő asztalnál; egy sportközvetítést hallgatnak; s mindjárt itt a nyár, a középiskolai baseballbajnoksággal: a szépség, szüziesség, erő, a mi csapatunk, a mi szamurájunk hazafias fűz kultuszával. A közvetítés közben kozmetikumok, tisztálkodószerek hirdetései záporoztak ránk: a kényszeres tisztaság és a szabályosság frigid életeszmenye: mosószeres, szagtalanítók, rovarirtók; buzdítás az arcot európaiasító, testet szabványosító plasztikai sebészeti beavatkozásokra.

Megilletődöttségem szertefoszlott. Azon kaptam magam, hogy már nem is félek ettől az egyszerű új világtól; visszatalltam, ismerem jól. Súlytalan, rozsdamentes játékosországnak tűnt ebben a pillanatban Japán, falanszternek, melyből el akarják tüntetni a fájdalmat és a természetet, a színt és ízeket. Egyszeriben bántónak hatott az autópálya menti házak egyformasága, tisztasága – mintha szemérmesen elbújna vagy gyakorlatiassággá fáradna bennük minden emberi fantázia, játékoság, költészet.

„Mennyi fehér, színtelen ház! – szisszen fel mellettem Péntek. – És minden autó új. Ugye milyen jók voltak azok a rozsdabarnák Kínában? – ábrándozik. – Azok a meghitt, patinás ablakok...”

Igen, leginkább a színek márták be magukat az emlékezetünkbe. Az új és meglepő színek: a piac körüli házak rozsdaszínei Sanghajban, Szucsó penészfehér, mohás sikátorai, a yangshuobeli eleven zöldek és parázsló vörös földek, egy névtelen állomás kopott épületén virító harsány rózsaszín plakát mindössze néhány írásjellel, végül a tenger színei: a hajó által az alkonyi tenger tusefeketéjébe hasított türkizkék, fehér rojtos habok.

És az emberek: kötogető barátnénk és az olvasó férfi a vonatról, Csó úr a visszahagyott önváddal, az angol család, valamilyen okból a sanghaji utazási iroda közömbös hivatalnoknője, és mindenekelőtt a csodálatos libapásztor. Az a négyéves kislány, akit tíz percen át filmeztem a yangshuói piacon, amint a nagymamája kísérletében olcsó fülbevalót választ magának – hosszan, olyan szívszorító komolysággal, mintha az élete múlna a helyes döntésen – a filmen már örökre négyéves marad. S csak a második vagy harmadik vetítés után, Tokióban ismerkedtem vele össze annyira, hogy észrevegyem bedagadt szemeiben, mosolytalanságában a betegséget, s ekkor ébredek rá, hogy a fülbevalót nyilván biztatásul, gyógyulási ajándékkul kapja.

Az utolsó kamion egészen a kawasaki állomásig hozott, ami már csak húszpercnyi buszozásra esik a lakásunktól. Tudtuk, üres hűtőszekrény vár, erőnk sem maradt főzni, inkább megvacoráztunk a jóságos, fehér műanyag „pszichoanalitikusnál”: Kentucky Freud Chickennél az állomás alatt, a csillogó, föld alatti városban.

Míg Péntek ezután a mosdóba indult, kicipeltem a háti-zsákjainkat az üzlet elé, hogy addig se foglaljuk az asztalt mások előtt. Lábamban még a hajó imbolygásával, az egész út fáradtságával neki kellett dölnöm az üvegfalnak. Már csak húsz perc, és otthon leszünk.

Péntek felfrissülve bukkant elő, olyan ragyogó arccal, mint aki megtalálta élethivatását. Holott csak egy otffejezett, frissen vásárolt csomagot talált a vécéfülkében; ... most pedig indul – vetette oda nekem boldog fontoskodással –, és elviszi egy fölöttünk lévő áruházba, a talált tárgyaért felelős éjjeliőrnek. Mielőtt kifakadhattam volna, amiért jótékonyaságba ártja magát, pedig már alig várjuk, hogy

hazaérünk, már el is sietett, s csak annyit szólt vissza repdesve: „Kínában bezzeg mindenki ellopna, ugye?”

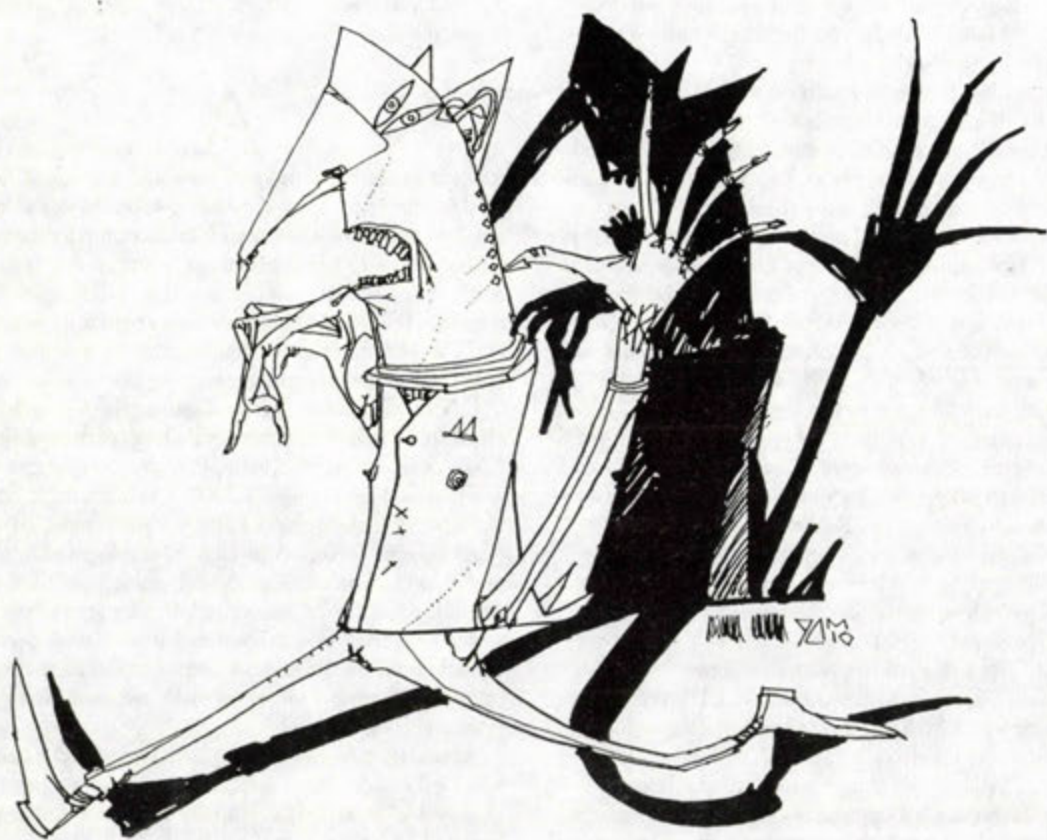
Ott maradtam magamra, elpárolgott a dühöm, finto-rogva bölintottam magam elé ebben az ő becsületes és biztosságos hazájában.

Csillogtak előttem a föld alatti üveg-márvány-krómacél utcák, az éttermek ablakai és bennük az ételek tökéletes műanyag utánzatai; skatulyából kihúzott, szeplőtelenül elegáns lányok tipegtek túsarkú cipőkben, szögletes vállú, szigorúsürke kosztümökben, giccses retikült szorítva, babás frufruval. Az étteremből kijövet bájos feszességgel, rituálisan búcsúztak el barátnőiktől meg a kopogós cipőjű, bő öltönyös, dauerolt fiúktól; én pedig átengedtem magam, fűrösztgettem a tekintetem ebben az újra megtalált steril habfürdőben.

Harmadnap két levelet dobott be az ajtónkon a postás. Előre nyomtatott köszönő lap volt az egyik a kawasaki áruházból, melyre kézzel ráírták a doboz megkerült tulajdonosának nevét, címét, telefonszámát.

A másikban Rimbaud, a kamionsofőr panaszolja el, hogyan jött ki a hajónk elé a menetrend szerinti érkezés előtt egy órával, útra készen Tokió felé, mert természetesen szerzett egy fuvarat aznap délutánra.

S mennyire csalódott, amikor nem talált ott bennünket, csak a vártnál jóval korábban befutott és már félig kirakodott hajót, s egy-két lézengő, visszamaradt utast, köztük egyetlen külföldit. Az is csak felhúzta a szemöldökét, és a vállát vonogatta, amikor Rimbaud megmutatta neki Péntek rólam készített rajzát: utazott-e a hajón egy japán lánnyal ilyenforma férfi?

A kitagadott irodalom

LUKÁCSY SÁNDOR

– Mi vén jószág ez, melyet itt látok?
– Egyházi beszédek (predikációk) gyűjteménye.
Vörösmarty: Ungrische Sprachlehre, 1832.

El lehet képzelni művészet-történetet, amely mellőzi a vallásos tárgyú alkotásokat? Fumigálja az Angyali üdvözlőket, nem szól a Betlehemekről, megtagadja az értéket Krisztus és a szentek képmásaitól?

A magyar irodalomtörténet-írás ilyen. Vallásos literatúránk nem érdekli, alig-alig tárgyalja, számos kiváló egyházi szerzőnek a nevét sem jegyzi föl. Érdelemes monográfiákat csupán Bornemiszáról és Pázmányról írtak, de már Káldi Györgynek csak a bibliafordításáról készültek tanulmányok, eredeti műveiről, a prédikációkról nem. Mindszenty bíboros, még Pehm József korában, vastag könyvet adott ki Padányi Bfró Márton veszprémi püspökről, alapos munka, sok levéltári kutatás, de csak biográfia, a hatalmas hitszónoki életműről alig esik szó. Az egyházi irodalomtól – saját hagyományától – még a papság is közönyösen fordítja el szemét, nem tud mihez kezdeni vele; mit várhatunk akkor világiaktól?

Jó két évszázad írásművészetének több mint a fele, mindaz a szép magyar szó s igaz műérték, melyet Bornemisa meg Pázmány utódai létrehoztak, kiszorult a történeti emlékezetből – kitagadtatott.

A kitagadást Bessenyei kezdte. A magyar nézőben panaszkodik, hogy a hazai hagyomány csak Markalfot, Argéliust, Álmoskönyvet kínál, „a többi magyar könyv mind szentírás magyarázója vagy lelki dolgok, melyekbe világság, poétaság nincsen”. Ezeknek stílusát az új magyar író nem követheti. Állítását Bessenyei gunyoros példával igazolja: „Hiába ajánlod nekünk régi áhítatos magyarságotat s és pediglen hogyodat, hogy az Úr Isten ő szent Felsege hasonlóképpen, nem különben Ádámot, első aryánkat a Paradicsomba behelyeztette, melyre nézve ahhoz képest támasztá néki Évát, az ő feleségét, az ő mély álmában, az ő oldala csontjából, hasonlóképpen mi is a kigyelmetek leányát, Isten e mai szent napra felvirrasztván, a mi fiunknak kért jöttünk, ahhoz képest a szeretetnek láncával, melyre való nézve való egybe szerkeztetések iránt, hogy mi is ő szent Felsegének hálákat adhassunk, mint szintén Rebeka a kútnál sat.” Nem tudom, valóságos idézet-e ez, vagy stílusparódia (irodal munkban az első), mindenesetre hatásos riasztószó. De könnyű győzelem, periferikus szövegpéldán; miért nem Pázmánynak vagy a felekezeteibeli Geleji Katona Istvának, igazi íróknak a stílusát vitatta Bessenyei?

Később, a *Tariménes utazása* Harmadik könyvének elején visszatért a kérdésre. Annyit elismert, hogy a bibliai írás módja „ott tökéletes, ahol van”, de – sietett hozzátenni – ez „világi írása nem tartozik”. „Akár Telemakust, Tassust, Homerust írd szentírásbéli módon, akár ez azoknak pompájokkal, egyik se fog semmit érni... Virgilius éneke helyett Habakuknak egy részét helyheztesd Enei-sebe; tegyed ellenben Tóbiást Eneás helyébe: csudát csi-

nálsz. Arténis nem beszélhet úgy, mint Ruth asszony könyve; sem Trézéni, mint Salamonnak Éneke.” S következik a képtelenség gúnyos bizonyítása. „Mit mondanál, ha Arténisről írnám, hogy olyan, mint a fábul csinált kő-söntyű; hogy orra hasonlít a toronyhoz; fogai mint kettősöket ellő juhok, melyek Gileádról lenyírják a fűvet. Ha Trézéninek mondatnám véle, hogy ó te derék Trézéni! ki egy ezerbe is odaillesz, kényszerítetek tégedet a szarvasokra, vadkecskékre, légy hív hozzám sat.” (Giliádon nem kellett volna gúnyolódni; Poe majd verse be írja a bibliai szót.)

Meg lehet érteni Bessenyeit: minden újító feláldozza a hagyományt vagy egy részét. Bessenyei „profánus” irodalmat, korszerű, modern költészetet akart, s elvetett mindent, amiben „világság, poétaság nincsen”. Amikor beszélgetést írt „Bessenyei György és a lelke” között, a felvilágosodás problémái foglalkoztatták, nem a régi papok „lelki dolgai”. Következetesége elismerést parancsol: mivel az egyházi irodalomnak sem tartalmában, sem stílusában nem talált semmi követhetőt, egyszerűen kivetette az irodalomból.

Az irodalom fogalma koronként változik, s minden kornak joga van hozzá, hogy másként határozza meg. Kezdetben volt a *literatúra*, mely mindent magába foglalt, amit leírtak. Aztán a fokozatos megszorítások és kirekesztések ideje jött el. A *magyar irodalom fejlődéstörténete* című könyvében (1908, bővebb kiadása: 1922–1923) Horváth János nyomról nyomra követi e szűkítő műveletek állomásait, az ő szavával az „irodalmi tudat” alakulástörténetét.

Először a latinul vagy más idegen nyelven írt műveket zárták ki, az irodalom kritériuma a magyar nyelvűség lett. Következett a tudományok leválasztása; ami megmaradt, az a poétaság (líra, epika, dráma), a belletrisztika. Ettől aztán lépésről lépésre elvárták, hogy világi, eredeti, nemzeti, végül művészi legyen. A hitéleti szövegek, a fordítások, a profán műfajok közül is az olyanok, mint a politikai cikk, útleírás stb., a 18–19. század fordulóján vagy valamivel később elvesztették irodalmi státusukat. Kivételek persze vannak: Széchenyi naplója a magyar irodalom részének számít (noha jórészt idegen nyelvű), akárcsak Arany János Hamletje (noha fordítás).

Az irodalom fogalmának lépcsőzetes redukciója nem volt logika és értelmes ok nélkül, így kívánta a szellemi világ növekvő szakosodása. Homály a nemzeti irodalom mibenléte körül támadt: ami a legtöbbet árul el róla, az a lovai lovas képe, mellyel Beöthy Zsolt irodalomtörténete kezdődik. Lóra termett nép irodalmát írja a magyar.

Az irodalmi tudat sorozatos önkorlátozását Horváth János is szükségszerű folyamatként mutatta be, de érzékelté csonkító hatását, ezért a modern felfogást nem akarta a régiségre kiterjeszteni. „Ha a magyar nyelvűség elvét hajtánám végig következetesen: akkor a régi irodalomból sok oly latin nyelvű terméket kellene kivetnem, melyet maga a kor igenis a magyar irodalomhoz tartozónak tudott és vallott. Ha a nemzetiség elvét kényszeríteném rá mindvégig: hogy egyebet ne mondjak, a XVIII. század végi fordításokat kellene elhallgatnom, melyekben pedig a kor igenis magyar irodalmat látott. A művésziesség elvével haladva végig, oly pusztítást kellene véghezvinnem a régiségben, amely ellen minden történeti érzék felháborodva tiltakoznék.” „Az irodalomtörténetnek irodalmi elvről, önelvű rendszerezésről kell gondoskodnia...”

Ezt az emelkedetten történeti szellemű tudományos vélekedést nem várhatjuk el Bessenyeitől. Ő újítani akart – újított és pusztított. Renovátori buzgalmának áldozatul esett a régi magyar egyházi irodalom, annak is a legértékesebb része, az, ami leginkább irodalom, leginkább eredeti és leginkább magyar – a prédikációk.

Horváth János szerint Bessenyei elutasító véleményének oka lehetett, hogy „nem ismerte eléggé a régi irodalmat”. Valóban nem. A *Holmi*-ban sötét és gúnyos képet festett maradi szellemű (és hamar abba hagyott) honi iskolázatásáról: babiloni fogság, Zebedeus, Habakuk, másról sem lehetett hallani: újkori történelem, modern bölcelet, Bacon, Locke, idea innata: minderről csak bécsi testőr korában önműveléssel szerezhettek ismereteket. Nos, a világi filozófia némely tanát épséggel megismerhette volna egyházi forrásból is. Egy halotti beszédében a református Verestói György a *Cogito ergo sum* elvét fejtegette; a szenzualizmus alaptételéről (*Nihil est in intellectu, quod prius non fuerit in sensu*) Lépes Bálint nyitrai püspök már a 17. század elején hosszan értekezett a mennyei boldogságról szóló művében, s ennek 1771-ben, tehát Bessenyei fellépése idején volt új kiadása is; de persze az efféle írásokat csak papok forgatták. Az egyházi irodalom beszorult a plébániák és parókiák szobáiba, hagyománya felekezetek szerint megszakadozott, ereje Bessenyei korában már enyészni kezdett, ő csak a modernség kemény ítéletét mondta ki rá.

Akik jobban ismerték a régiséget, mint ő, nem mindenben fogadták el véleményét, s az egyházi irodalomnak legalább a nyelvi kiaknázását szorgalmazták. Így Csokonai, aki az *Anakreoni dalok* előszavában a „rabotázó együgyű magyar” s a „danoló falusi leány” szaván kívül a „gyarló énekeskönyvek” s a „veszekedő prédikációk” gyökeres magyarsága számára kért figyelmet; meg Kölcsey, aki fiatal korában Pázmány, Illyés András és más papi szerzők munkáit forgatta, hogy tanulságokat nyerjen a nyelvújításhoz („Amit Kazinczy csinál, ... csinálták minden régibb íróink, mint Illyés püspök, Molnár Albert, Zrínyi, Gyöngyösi István”), később pedig, mivel a kirekesztés szellemének nem volt barátja, értekezést írt az egyházi beszédéről mint irodalmi műfajról. A közgondolkodás azonban Bessenyei nyomdokain haladt.

Kívívni a magyar nyelv jogát, alkalmassá tenni az irodalom művelésére: ez volt a jelszó. Nem vették észre, hogy a régi prédikátorok már alkalmassá tették, és jogosultságát elvileg megalapozták. „Megvallom – írta 1723-ban Csúzy

Zsigmond –, könnyebben esett volna deák nyelven (előbb is úgy lévén cserepeiben) pennámat futtatni, hazafiúságotmlt viselgetvén mindazáltal, prédikációimmal a jóakarató híveknek tulajdon magyar nyelven kívántam kedveskedni.” (*Zengedező sípszó*) Vallomását versben megisméltelte:

*Hazafiúságom ösztönöze arra,
Hogy csekély munkámat fordítsam magyarra,
Az ellenkezőknek [= eretnekeknek] bosszankodására,
Az együgyűeknek vigasztalására,
Istenemnek pedig magasztalására.*

Az anyanyelv előnyéről szolt Bertalanffi Pál is: „A hazának nyelve mindenkoron hathatóbb és kevesb a haza fia elött, hogysem más idegen. Valaki tehát a hazában nagyobb foganattal akarsz szólani, ne szégyenledd annak tulajdon nyelvét. Főképpen midön azt is hallod, hogy Judás Makkabeus csak az hazája nyelvén való énekével is meggyőzte Gorgiást.” (*Keresztyén bölcsesség*, 1754.) Csete István a 17–18. század fordulóján vastag kötet prédikációt írt csupa magyarországi szentéről, latinul (jezsuita rendtára, Gyalogi János fordította magyarra 1754-ben), de a hazai nyelvet fontosnak tartotta ő is, és hálát adott Istennek, hogy amikor Szent István személyében királyt rendelt nekünk, „nem idegen nemzetből, ki a magyarok nyelvét nem értené”, hanem „atyánkfiát”. Voltak tehát pártfogó szavatok a magyar nyelv mellett egyházi irodalmunkban, építeni lehetett volna rájuk.

Ehelyett mi történt? A hagyományt nem ismerték, vagy – hogy helyet csináljanak az újnak – elvetették. A tübingai pályázatra küldött irodalomtörténeti vázlatában Kazinczy megengedte, hogy a 17. század folyamán nyelvünk, főként Pázmány és Káldi által, „ragyogó előmenetelt teve”, de a következő század közepéig „alig akadunk oly munkára, mely figyelmünket magára vonzhatná”. Akkor az új írókkal új időszámítás kezdődött. Kisfaludy Sándor kijelentette Kis János előtt: Kazinczy dolgozataiban tapasztalta először, „hogy magyar nyelven másképpen is lehet írni, mint a Biblia és a régi imádságos könyvek vagynak írva”. Kazinczy boldogan sikolthatott fel, amikor értesült (Kis János 1803. október 6-i leveléből) újító törekvésének e méltánylásáról. A szakítás egyházi irodalom nyelvével és stílusával mércevé lett, és írói rangot adott.

A irodalomtörténeti vázlatában Kazinczy megengedte, hogy a 17. század folyamán nyelvünk, főként Pázmány és Káldi által, „ragyogó előmenetelt teve”, de a következő század közepéig „alig akadunk oly munkára, mely figyelmünket magára vonzhatná”. Akkor az új írókkal új időszámítás kezdődött. Kisfaludy Sándor kijelentette Kis János előtt: Kazinczy dolgozataiban tapasztalta először, „hogy magyar nyelven másképpen is lehet írni, mint a Biblia és a régi imádságos könyvek vagynak írva”. Kazinczy boldogan sikolthatott fel, amikor értesült (Kis János 1803. október 6-i leveléből) újító törekvésének e méltánylásáról. A szakítás egyházi irodalom nyelvével és stílusával mércevé lett, és írói rangot adott.

A irodalomtörténeti vázlatában Kazinczy megengedte, hogy a 17. század folyamán nyelvünk, főként Pázmány és Káldi által, „ragyogó előmenetelt teve”, de a következő század közepéig „alig akadunk oly munkára, mely figyelmünket magára vonzhatná”. Akkor az új írókkal új időszámítás kezdődött. Kisfaludy Sándor kijelentette Kis János előtt: Kazinczy dolgozataiban tapasztalta először, „hogy magyar nyelven másképpen is lehet írni, mint a Biblia és a régi imádságos könyvek vagynak írva”. Kazinczy boldogan sikolthatott fel, amikor értesült (Kis János 1803. október 6-i leveléből) újító törekvésének e méltánylásáról. A szakítás egyházi irodalom nyelvével és stílusával mércevé lett, és írói rangot adott.

A irodalomtörténeti vázlatában Kazinczy megengedte, hogy a 17. század folyamán nyelvünk, főként Pázmány és Káldi által, „ragyogó előmenetelt teve”, de a következő század közepéig „alig akadunk oly munkára, mely figyelmünket magára vonzhatná”. Akkor az új írókkal új időszámítás kezdődött. Kisfaludy Sándor kijelentette Kis János előtt: Kazinczy dolgozataiban tapasztalta először, „hogy magyar nyelven másképpen is lehet írni, mint a Biblia és a régi imádságos könyvek vagynak írva”. Kazinczy boldogan sikolthatott fel, amikor értesült (Kis János 1803. október 6-i leveléből) újító törekvésének e méltánylásáról. A szakítás egyházi irodalom nyelvével és stílusával mércevé lett, és írói rangot adott.

A irodalomtörténeti vázlatában Kazinczy megengedte, hogy a 17. század folyamán nyelvünk, főként Pázmány és Káldi által, „ragyogó előmenetelt teve”, de a következő század közepéig „alig akadunk oly munkára, mely figyelmünket magára vonzhatná”. Akkor az új írókkal új időszámítás kezdődött. Kisfaludy Sándor kijelentette Kis János előtt: Kazinczy dolgozataiban tapasztalta először, „hogy magyar nyelven másképpen is lehet írni, mint a Biblia és a régi imádságos könyvek vagynak írva”. Kazinczy boldogan sikolthatott fel, amikor értesült (Kis János 1803. október 6-i leveléből) újító törekvésének e méltánylásáról. A szakítás egyházi irodalom nyelvével és stílusával mércevé lett, és írói rangot adott.

A irodalomtörténeti vázlatában Kazinczy megengedte, hogy a 17. század folyamán nyelvünk, főként Pázmány és Káldi által, „ragyogó előmenetelt teve”, de a következő század közepéig „alig akadunk oly munkára, mely figyelmünket magára vonzhatná”. Akkor az új írókkal új időszámítás kezdődött. Kisfaludy Sándor kijelentette Kis János előtt: Kazinczy dolgozataiban tapasztalta először, „hogy magyar nyelven másképpen is lehet írni, mint a Biblia és a régi imádságos könyvek vagynak írva”. Kazinczy boldogan sikolthatott fel, amikor értesült (Kis János 1803. október 6-i leveléből) újító törekvésének e méltánylásáról. A szakítás egyházi irodalom nyelvével és stílusával mércevé lett, és írói rangot adott.

történetét adta elő. Megróta a középkor „setét” századait: deákossága miatt; Szent Istvánt: mert nem törődött a haza nyelvével; Mátyás királyt: mert nem nyomtatott magyar könyveket. A *Halotti beszéd* nyelvünk pallérozatlanágának példája; Pázmánnyal és Gyöngyösivel némi gyarapodás mutatkozott; de a magyar nyelv „arany idejű századját” csak a legfrissebb írói törekvések hozhatják el. Hasonló szellemben készült Pápay Sámuel „vármegyei táblabíró s uradalmi fiskális” nagy opusza, *A magyar literatúra esmérete* (1808). Archaikus mű, mert nem tesz különbséget tudomány és irodalom közt, de az új kor igényét elégíti ki azzal, hogy folyvást a nyelvről beszél. Nyelvünk eredete, zsidó-magyar nyelvrokonság, a magyar betűknek száma, ragozási szabályok, a magyar nyelv „tehetsége s tökéletességei”: ilyen témák töltik meg a könyv csaknem ötszáz lapjának nagy részét – legkevesebb szó az írókról s munkáikról esik. Pázmány dicséretet kap (ez szokás volt), de követendő stíluspéldák csak a kortárs Takáts József *Erkölcsei oktatásaiból* sorakoznak.

A latin nyelvű írásokat Pápay Sámuel kirekesztette a magyar literatúrából (Horváth János: „Korszerű elfogultsággal megcsonkította a múlt hagyatékát”); legfőbb mondanivalója: buzdítás az anyanyelvű irodalom művelésére, mert ezt „akár nemesek, akár nemtelenek, gazdagok vagy szegények, tisztviselők, kereskedők, kézművesek, földművelők, férjfiak, asszonyok”, mindenki megérti. (Ez a gyakorlati érvelés megvolt már prédikátorainknál.) Pártolni kell tehát „a nemzetet az idegen felett.” Magyar nyelvű és nemzeti irodalom immár szinonimák; az anyanyelv kiművelése nemzeti program. Az volt Bessenyeinél is, de nála a hangsúly még másra esett: „Örülünk, hogy végre világosodhatunk”, és „arról kell elmélkedni, mi módon legyen egy nemzet bölcs és gazdag”, Kazinczy viszont már azt írta tübingi pályaművéről: „Egész ideája, igen is, csak a Nationalismus. Az nekem az idolumom...” Fellépnek a „hasznos nemzeti írók”, Herder „Nationalautor”-ainak magyar példányai. Zrínyi még nem tudta, hogy ő nemzeti író... Ő még nyugodtan kölcsönözhetett csaknem szóról szóra Busbequiustól a *Török áfium* hatásos kezdő hasonlatát Krózus hirtelen megszólaló néma fiáról. (Ezt a hérodotoszi eredetű történetkét Pázmány és jó néhány prédikátor is fölhasználta, mert akkor még nem volt átjárhatatlan fal profán és vallásos irodalom között.) Az új korban az efféle kölcsönzés már nemigen megy, a nemzeti írótlal eredetiséget, hazai leleményt, magyar színt követelnek. Csakhogy ezt nem adják könnyen. A legegyszerűbb az idegen holmit átmázolni magyarra, így lesz Lear királyból Szabolcs vezér. A közönség beéri szólalmokkal, merő magyarkodással, és Dugonics *Etelkájáért* bolondul. Kazinczyt ettől megóvta kényes ízlése; bár kijelenti magáról: „én is csaknem a szennyvedhetlenségig, csaknem a más nemzetek megbántásáig kevélykedem abban, hogy magyar vagyok”, Dugonics regényében nevetésgesnek tartja „a magyar névnek illetlen s ok nélkül való emlegetései”-t – ám a sikerhez jó ideig éppen ez kellett. „Sok haza-puffogatás”, „tapsra ez ottfen elég” – írta önkritikus mosollyal Kisfaludy Károly. Különvélemény Katona József: „Nem mindég a magyarok! mi magyarok! a szép” – de ő mindig is külön volt. Kőlcsey, mint megszokhattuk tőle, szigorúan beszélt: elvárta, hogy irodalmunk ne „idegen nép majma” legyen, hanem „a nemzeti érzés tolmácsa s a hazai virtus táplálója”, de magas igényét nem elégítette ki sem a sokaktól bálványozott Gyöngyösi István: „nem adott a nemzetnek semmit, ami való poétai nevet érdemeljen”, sem Bessenyei: „Való, hogy

magyarokat tüntet fel, de ki fogja azokat az ő munkáiban magyaroknak ismerni? Nem francia mindennapi emberké-e ezek, kiket ő Attiláknak, Budáknak, Hunyadiaknak s az ég tudja még kiknek nevez?... Bessenyei nem vala lélek nélkül, s az, hogy ő így eltévedhetett, bizonyítja, mely nem könnyű legyen idegen poézis világából saját nemzeti világunkba visszaléphetni.”

Intő szó; nemigen hallgattak rá. Ehelyett elkezdtek vitatkozni: mi a magyar? mi a nemzeti? Nélkülözhetetlen kelleke-e a magyarságnak a bajusz? Volt, aki azt mondta, igen, Kazinczy azt, hogy nem. Nagy volt a tanácstalanság: nemzeti bajusz? nemzeti irodalom? Kazinczy a *Tudományos Gyűjtemény* megindulásakor örült, hogy „tendenciája a nemzeti”, de – tette hozzá tünődve – „kérdés, mi a nemzeti?” A „szent és tiszteletes” eszmét változóan tartotta, hiszen a borotvált arc is egykor idegennek számított, aztán sokaktól elfogadottá s ekként nemzetivé vált. Végül Arany János mondott olyan praktikus véleményt, mely a nemzeti irodalomról való gondolkodást kivezethette (volna) a nemzetkarakterológia hírnáros terepéről: „Döntessék el a köz fal a népi és a ma úgynevezett *fennköltészet* közt, és legyen a költészet általános, nemzeti!” Ez a szó azonban jó későn, a forradalom előestéjén hangzott el, akkor is csak magánlevélben. (Szász Károlyhoz, 1847. október 11.)

A „nemzeti”-nek a pajzsra emelése idején, a tanakodások és tusák zajában mindenki háttal fordított az egyházi irodalom hagyományának? Bessenyei még legyőzendő ellenfelet látott benne, utókora egyszerűen nem törődött vele. Vörösmarty szemében egy prédikációs könyv már csak „vén jószág”.

A felejtés s a feledtetés kodifikátorának szerepét Toldy Ferenc vállalta el.

Kivételes olvasottságú tudós, sok régi (főként középkori) szöveg kiadója, érdemei hervadhatatlanok. De egész munkásságának vezérelve az irodalom önelvűségétől idegen volt. „Kik az 1820-as években működtünk – írta kései emlékezésében – a magyar írói pályán, legfőképp a hazafiság által vezetettünk. Életünk földalása a magyar nyelv s a magyar irodalom művelése és terjesztése volt, s mindkettőt nem mint végcélt tekintettük, hanem mint eszközt a nemzet fönntartására.” Világos beszéd.

Egy fiatalkori tanulmányában (*Tudományos Gyűjtemény*, 1826) még vitatkozott Majláth János gróffal, aki Berzsenyit azért tartotta első költőnknek, „mivel egészen magyar”. Toldy ellenvetése: „A nemzeti-ség-e legfentebb tulajdona a költőnek, s nem lehet-e a nem-nemzeti nagyobb mindeneknél? Ha Shakespeare magyarul írta volna drámáit, úgy mint azok angolul vannak írva, vajon Berzsenyi nála is nagyobb genius fogott volna lenni?” Később megváltozott Toldy véleménye, s maga is a nemzetit tette meg a legfőbb kritériumnak, s beemelte azt az irodalomtörténet meghatározásába. „A magyar irodalmi történet – írta első vázlatos rendszerezésében (1851) – mint minden más népé, vagy kiterjed mindenre, mit az ösvény nemzet a tudományok és szülő művészetek bármely ágain és bármely nyelven előállított, s ekkor egyetemesnek nevezetik; vagy különösen a nemzeti szellemnek nemzeti

nyelven költ műveire szorítkozik, s ez teszi tárgyát a nemzeti irodalomtörténetnek. A nemzeti szellem különösen a nyelv kiképzésében, a szülő művészetekben, bölcsészett, egélytudomány (teológia) és történetírásban nyilatkozik, kevésbé az egzakt tudományokban." Esély adatik tehát a vallásos irodalomnak, hogy a nemzeti közvagyon része legyen, de ennek feltétele van; az irodalomtörténettől ugyanis Toldy azt kívánta, hogy képes legyen „a nemzeti önértzetet ápolni, s hazafiságot táplálni s a nemzeti haladás célszerű előmozdítására biztos útmutatást nyújtani” – ha az egyházi irodalom nem elégíti ki ezeket az igényeket, annál rosszabb rá nézve.

1851. évi rövid összefoglalásában Toldy csak a középkor végéig jutott el, nagyobb munkája (1864–1865) a kezdetektől 1849-ig haladt. Ez alkalmat adott neki arra, hogy a vallásos irodalom évszázadainak természetéről nyilatkozzék. Nem sok köszönet volt benne. Említést vagy kurta dicséretet csak olyan mű kaphatott, mely előmozdította nyelvünk vagy a stílus fejlődését.

Kódexirodalmunk ismertetése pusztá bibliográfiai szemle hosszú nyelvtörténeti fejtegetések közé ékelve. A 16. századtól kezdve számos egyházi szerző neve felsorakozik, többnyire néhány szónyi, semmitmondó prezentálással. Bornemisza Péter „az új egyház tanait dogmai, vitázó s főleg szentbeszéd alakú, nagy kiterjedésű munkákban tárgyalta”. Telegdi Miklós prédikációját „vallásérkölcsei irány, nemes népszerűség, szabályos nyelv” jellemzi, „magyar művészi szépségre emelkedik”. Magyar István „gazdag tudománnyal, s bár sok keserűséggel, de szónokai hatalommal s az erkölcsi mély meggyőződés ihletettségével” szolt az ország romlásának okairól, Telegdi mellett övé a „prózaírói pálmá”. Pázmány Kalauza a „mindenre kiterjedő tudománnyal, éles dialektikának s páratlanul hathatós előadásnak bámulandó műve”. Káldi György „Pázmány után legszabályosabban és legtöbb numerussal kezelte a nyelvet, s különösen a tanító előadásban elrendelés, világosság és nyugalom által valóban mintaszerű”. Illyés András „hittudományunk s általában prózánk süllyedésének kiáltó jelét adta”. (Kölcseynek jobban tetszett, mint Pázmány.) A 17. század protestáns prédikátorai „értekezők inkább, semmint szónokok”, Geleji Katona István „bőségével fárasztott”, jó osztályzatot csak Tofeus Mihály, „a vétek rettenthetetlen ostora” kaphatna, ha „a szerkezetre és kifejezésre több gondot fordít”. A 18. században Gusztni János nagy hitvédő könyve a Kalauzhoz képest „erőtlen” (ez igaz); „Pázmány győző s megragadó szónoklatát a Csúzy Zsigmondok, Bíró Mártonok, Szabó Istvánok cifra, virágos beszédárjai válták fel”; Molnár János, Stankováci Lipót, Golubics Zozim, Alexovics Vazul „irodalmi súlyt nem gyakorlottak”. Aki gyakorlott, az Bod Péter, a *Magyar Athenás* szerzője: „Nemcsak a magyar nemzeti irodalom történetének alapját vetette meg, hanem hazafiúi igazásaival a magyar irodalomnak – különösen Erdélyben – feléledését is nem kis mértékben előmozdította, s ezért, s mint a nemzeti becsület buzgó védője, magának irodalmunk történetében halhatatlan nevet vívott ki”. Ő a példakép.

Lehetetlenre vállalkoznék az, aki Toldy jellegtelen jellemzéseiből próbálna képet alkotni egyházi irodalmunkról, műfajairól és egyéniségeiről. A nemzeti irodalomtörténet-írás, ebben a tárgykörben, Toldyval csődöt mondott, ingatag épülete összedőlt, s rom-

jai alá temette három évszázad magyar nyelvű irodalmának több mint a felét. Soha még ennyi nemzeti érték nem ment veszendőbe – a nemzet nevében.

Gyulai Pál mondotta Toldyról: „Ő a magyar irodalomtörténet atyja, vállain fog emelkedni mindenki, aki e térre lép.” Szerencsésebbnek tartanám, ha Erdélyi Jánosban tisztelhetnénk atyánkat. Hazafi maga is, nemzeti irodalmat akart, de másképp. Tetszett neki, hogy a *Zalán futása* költője a Múza helyett a „hazának gyermekei”-t szólította meg invokációjával. „Mert mi a múza más, mint *phantasia szüleménye?* mi más a nemzeti érzélem, mint *láthatatlan szellem?*” Ezt kell keresnie, ezt kell költői szabadsággal, érzékítés által kifejeznie a nemzeti költőnek, kiből nagy – legnagyobb – kritikuskunk „a nemzet legét, legjavát, egyénben nyilatkozását” látta, alkotó géniust, kinek „oly magas szempontra kell állania, honnan a nemzet múlt életét, gondolkodását, érzésmódját vérebe szívhatta légyen”. Ha így tesz, nem érheti be a *Magyarok istene* kirekesztő partikularizmusával, hisz az épp olyan képtelenség, mintha azt mondanák: *Franciák istene, Tótok istene*. Erdélyi János, bár aligha koptatta sokat templomok küszöbét, inkább érezhette magáénak a monoteizmus osztatlan istenfogalmát, s ha módjában áll teljes irodalomtörténetet írni, bizonyára nem irtotta volna ki belőle a vallásos irodalmat, mely az univerzális Mindenek Urát szolgálta.

Sajnos Gyulai Pál jóslata teljesedett be. Irodalomtörténet-írásunk Toldy nemzeti vállain emelkedett olyan magasba, ahonnan az egyházi hagyomány értékeit már nem lehet megpillantani. Szomorú és nevetséges példák vannak előttünk. Irodalmi lexikonainkban (1927, 1963–1965) nincs *prédikáció* szócikk! Pintér Jenő „A XVII. század közérdekű irodalma” fejezetem alatt hűz-egynéhány „áldozópap”-ot sorol fel a katolikus hittudomány és hittudónoktatás művelői gyanánt, vegyesen klasszikus írókat (ezt én mondom), mint Lépés Bálint és Landovics István, s olyanokat, akikről írás is nem maradt fenn; lista minden minősítés nélkül, A-tól V-ig ábécé szerint – ezt nevezte a szerző nagy büszkén „tudományos rendszerezés”-nek. A *magyar próza könyve*, megjelenése idején (1942) reprezentatív antológiának számított, de az egyházi régiséget rosszul reprezentálta. Kódexeinkből – mert a kezdet mindig érdekesebb, mint a folytatás – viszonylag bőven közölt szemelvényeket, a 16–17. századból néhány hitvita egy-egy részletét, prédikációt még olyan nagyoktól sem, mint Bornemisza és Telegdi Miklós, Káldit csak mint bibliafordítót szerepeltette, Pázmány az egyetlen, akinek egy hittudónoklata is olvasható, s jegyzetben mindössze ennyi: „kiadta prédikációi gyűjteményét” – a 18. században pedig mintha nem is írtak volna vallásos prózát. Az akadémiai irodalomtörténet szép számban tárgyal vagy regisztrál egyházi írókat, terjedelméből futja. Pázmányra tizenegy lapot szán (nem kevés), kár, hogy vitairatainak részletes ismertetése után prédikációira már csak kurta függelék jut. Káldi György bibliafordítóként tíz sort kap, mint hittudónok (három hatalmas kötet szerzője) nyolcat. A 17–18. század prédikátorainak hosszú sorából a kézikönyv bemutat vagy megnevez jó egy tucatot, de aránytalanul: Illyés Andrásról csaknem két lap, a sokkal különb Landovics Istvánról öt sor, Szabó Istvánról kettő; az ismertetések néha jók (amennyire pár szóban lehet), néha üres általánosságok (Telek József), néha sok tárgyi hibával, tévedéssel terhese-

(Csúzy Zsigmond). A 18. század közepén az egyetlen figyelem is ellankad, és olyan derék írók, mint Stankovátsi Leopold, Kosztolány Sándor, Simon Máté, a református Somodi István és mások egyszerűen számon kívül maradtak. A könyv szerzőinél gyakran lehet tapasztalni zavart és tanácstalanságot, elfogultságot ritkábban, de szemléletükre némiképpen jellemző, hogy a jezsuita Molnár Jánosnak csak világi munkáiról esik szó, kiváló (latin és magyar) prédikációiról nem. És egy elszólás: Geleji Katona Istvánnak „a magyar művelődés szempontjából egyetlen igazán jelentős írása a *Magyar grammatikácska*”. Három prédikációs könyvének ezer meg ezer lapja tehát „nem igazán jelentős”.

Csonka és fakó ez a kép. S nem vigasztal, hogy vannak monográfiáink a magyar, sőt az európai katolikus prédikáció történetéről, szorgalmas papi szerzőktől (Mihalovics Ede: *A katolikus prédikáció története Magyarországon I–II.* 1900–1901; Kudora János: *A magyar katolikus egyházi beszéd irodalmának ezeréves története*, 1902; Rézbányay József: *Az egyházi szónoklat egyetemes története. I–III.*, 1904–1908.) Hasznát csak bibliográfiai gyűjtésüknek vehetjük, tárgyalásuk kizárólag belterjes egyházi kritériumokat követ, irodalmi szemléletnek nyoma sincs.

Furcsa, hogy az egyházi műfajok közül a prédikációnak jutott a legmostohább sors. A hitvitákat többet emlegetik, még élvezik is: bizarr címeiket, *X ut Tök meg Vén bival orrára való karika*, s azt a jó szaftos stílust – bár ez csak kulináris élvezet. Kazinczy inkább káros, mint hasznos fejleményt látott a hitvitázók írásmódjában. Miután kedvezően nyilatkozott Telegdi Miklós és Illyés András s „kivált Pázmány és Káldi” jó magyarságáról, sajnálkozva állapította meg: „A vallásbeli vetélkedések azt tanácsolák, hogy az író ne minél szebben, hanem minél érthetőbben szóljon.” Ezzel szemben Horváth Jánost az egyházi irodalom nagy korszakából, úgy látszik, leginkább a hitbéli perlekedések vonzották. A 17–18. századról nem alkotott összefoglaló művet, nem tudhatjuk tehát, mit milyen arányban tárgyalt volna benne, de Pázmányról írt néhány – nagyon szép és nagyon áruklódó – lapot. Jelentőségét a magyar nyelv és stílus történetében ezekkel a szavakkal emelte ki: „Ekkor jött Pázmány.” Jött – mint „tipikus képviselője a hitvitázónak”. Horváth János a vallásos irodalom „legnépszerűbb s figyelmet izgatóbb” ágának a hitvitát mondta, Pázmányban a nagy polemikust méltatta, a vitában csillogtatott tulajdonságait dicsérte: „hitvalló elszántság, teológiai tanultság, logikai elmélet”, „hit, tanultság, logika”, „logikai fegyelmesség”, „logikus vezetés”. Nem „a szenvedély pátoza”, hanem „a gondolkodás energiája” formálta stílusát. Ebből a jellemzésből nehéz volna fölismerni a hitszónok kvalitásait. Nyilvánvaló, hogy Horváth János – bár nem jelenti ki – a *Kalauzt* tartotta Pázmány főművének; hogy egyáltalán írt prédikációkat, csak egyszer, mellékesen, egy felsorolásban közli, bőséges példatárában csak a vitairatokból választ idézeteket, tizenegy többé-kevésbé hosszú szemelvényt – a prédikációkból egy sort sem. Ugyanezt teszi *Magyar irodalomtörténetében* Szerb Antal, ő

is csak a nagy szónok hitvitáiból idéz. A vallásos irodalmat egyébként is sommásan intézi el: „A műfaj Pázmány után nem fejlődik semmit”, s állítását Pintér Jenő (!) egy idétlen passzusával támasztja alá.

Hitvita és prédikáció: az irodalmi vizsgáló számára korántsem mindegy. Az egyik: az egyházi irodalom szükséges, de járulékos eleme; a másik: ízig-vérig irodalom. A hitviták legfőbb tárgya: valóságosan jelen van-e Krisztus teste az oltáriszentségben, vagy csak jelképesen, *metaphorice?* – *profánus* irodalomtörténet szemében teljességgel érdektelen és közömbös. A prédikáció ellenben az élet bősége és csupa izgalom. Minden műfajok között a leginkább befogadó és a legváltozatosabb. Témái lehetnek – egész beszédnek vagy egy-egy részletnek – az álmok, a szelek, órák, metallumok, forrásvizek, jégeső, napfogyatkozás, szivárvány, hideglelés, jogvédelem, pipere, fejedelemség, kereskedés, farsangi tánc, szőlőművelés, házsártos feleség, egészségi tanácsadás, a pénz hatalma, a haszontalan könyvtári lom, a Szent György-napi bfróválasztás, a gyerekeknevelés, a villámok és a mikroszkóp, még a krokodil és az atomok is. Festegető leírásaiban megjelenik a tél, a tavasz, a tengeri vihar, tűzvész, katonafogadás, háború, végvári harc után a kótyavetve, a tyúk és a sólyom, a gyermeki játszadozás és az assonyvi tevékenység, az öregség tüneteinek látletele s a részegesek peccsenység szeme. Mindez hiányzik a hitvitából, e gazdagsághoz képest az csak savanyú érvek és szidalmak gubanca. A prédikációkban nemesebb retorika érvényesül és ékeskedik: a közmondások ajándékbölcsessége; a hasonlatok és metaforák gyöngyfüzérei és csillaghalmazai, némelyik maga egy kis világ; a sok klasszikus idézet Horatiustól, másoktól, egyszer még Ovidius *Ars amatoriájából* is, latinul és magyar versekben, kitelnék belőlük egy műfordítás-antológia. Végül a bibliai locusok hermeneutikus magyarázatai: csodálatos terep, melyen világgépet alkothatott a hit, merész olvasatokat kínált a lelemény, jogot élvezett az író szabadság; aranyhíd az ősi egyházatyák és az újkori prédikátorok között, melyen karöltve járt tudomány és költészet. Ez irodalom.

Ez veszett el. Igaz, elveszett Európában is. Jóformán csak Bossuet és néhány kortársa maradt meg, az olaszoknál Segneri, a németek pedig, azt hiszem, már nem olvassák Abraham a Santa Clarát. De boldogabb nemzeteknél az ige hirdetőik szavát hatalmas és életerős világi irodalom szorította ki, mi meg itt álltunk a veszteség után szegényen és sokáig kárpótlás nélkül. Tudom, hogy az *Ágis tragédiája* nagyon fontos mű, mert új korszakot nyit, de olvasni szívesebben olvasom Csúzy Zsigmond beszédét a restek hajlékáról, akkor is, ha egy korszaknak már a vége felé keletkezett. Mire eljött a 18–19. század fordulója, az egyházi szónoklat vitalitása enyészettnek indult, retorikája megkopott, csaknem kétezer éves épülete – Bessenyeieék omlasztása és Toldy Ferenc csákányai nélkül is – porba hanyatlott. Nagy úr az idő. A prédikatori irodalom módszereit és stílusát folytatni nem lehetett. Értékeit mint hagyományt kellett volna megbecsülni. Most már nehéz lesz kikaparni őket az omladékok alól, s a felejtés sírjából Lázárként föltámasztani.

RAKOVSZKY ZSUZSA / HANGOK

SZILÁGYI ÁKOS

Rakovszky Zsuzsa nagy költő,¹ igen nagy költő. Verseinek gyűjteményes kötetéhez, a mindössze 146 oldalas *Hangokhoz* fogható kötet Petri György *Valahol megvan* című s ugyancsak válogatott és új verseket egybegyűjtő verseskötvének megjelenése óta nem látott nálunk napvilágot.² S nem azért, mintha kevés verseskötet, kevés kiemelkedő lírai mű és életmű, kevesebb nagy költői tehetség lenne manapság, mint volt más időszakokban. Éppen ellenkezőleg: lírai feltámadások, újjászületések, életműkötetek és új lírai kötetek hosszú sora tanúskodik arról, hogy a magyar irodalomban – az államszocializmus „Kelet-Európa-Házának”, a politikai rendszernek, a magyar életvilágnak és a modern világállapotnak együttes, ha nem is egyidejű és nem is csapásszerű összeomlása után, szétpergése közepette – megint a líra az úr,^{3,4} még ha csak arra a röpké, átmeneti időre is (arra az időre, ami ugyebár az időből még megmaradt), ami az elektronikus kép posztmodern özönvizét megelőzi, amikor is elénekli – bizony, mondom néktek! – a szent magyar irodalom *hattyúdálát*. Nem mert ezt akarja, de mert más hang már nem fér ki a torkán, csak *hattyúhuhogás*. A hangot ugyanis, azt a hangot, amelyen az általános hangzavarban még megszólalhat az irodalom – akár halálos ágyából, akár a síron túlról –, *ki kell módolni*.⁵ A hattyúdál kimódolása a huhogás, ami megfelel a vég (nem a világé, hanem egy világállapoté!) kísérteties alapérzüle-

nek kitűnő versei, de nincsenek még egymásra építkező vagy egymást tagadó kötetei. Mert már van egy-egy utánozhatatlan fordulata, „tört üteme”, de még nincs az egésznek egy összeálló dallama. Miként volt és van Pilinszkynek, Weöresnek, Vasznak, az idős Kálnokynak, Rónaynak, Juhásznak, Tandorinak, Petrinek, de ahogy se ért össze Nemes Nagynak, Kormosnak vagy Zellnek, akik ettől még írhattak gyönyörű verseket. LL

3. Hát ez vajon mit jelent, s mihez képest? Micsoda is az uralom, finomabban szólva, a vezető szerep, pláne korszakra (s melyikre is? mettől meddig?) kijelölve, az irodalomban? Tudom persze (minek játszom a naivat?), a magyar irodalomszemléleti hagyomány (kritikusai által is!) különös módon szereti a műfajhierarchiát, s szereti, kiváltképpen az utóbbi negyedszázadban, a domináns műfajokat tízévenként másként (persze mindig az épp most keletkezőre nézve!) kijelölni. De milyen terepen, s kinek a számára? Ma, ha a líra az úr, akkor több Bercsenyi- és Babits-verset olvasunk (vagy netán írunk!)? Vagy ez nem számít, ők és műveik csak akkor és ott vannak? Két újabb gyűjteményes kötet (melynek törzsanyaga persze 5-10-15-20 éve keletkezett!) elmosná Nádas, Spiró, Esterházy & Co. ezek szerint pünködsi királyságát? vagy most már ezek a művek is visszahúzódtak volna, egyszerűen, a múlt nemes penésze alá? És ha holnap jőnévű epikusaink ismét meglepnek minket némely hosszabb idő alatt készülő regényfélével, mely ne adj’ isten megint tetszeni fog nekünk, akkor ezzel végsőit ütött Rakovszkyék órája is? S ha Rakovszkyt és Petrit három és fél évvel ezelőtt elüti a Nagykőrút vagy a történelem villamosa, akkor ma ki az Úr? Fogas kérdések, nemde? MI

4. Nem hiszem, hogy a kilencvenes években a líra az úr. Kétségtelen, hogy a dráma, a regény és a novella nem uraskodhatnak, de bizony az irodalom uralkodó formája, akarjuk, nem akarjuk, az esszé és a publicisztika. A költők és regényírók publicisztikákat írnak, sokszor nemcsak költemény és regény helyett, hanem költeményként és regényként. A hattyúdál nem dal, hanem hattyúesszé, hattyúpublicisztika, hattyúglossza. LL

5. S vajon mikor nem kellett kimódolni a költői megszólalás hangját? Talán Bercsenyi, Babits, sőt a természet vadsvirága Petőfi csak úgy, minden torokkösztörülés nélkül álltak neki, köznyelven, dalolni? Akkoriban nem volt hangzavar? S ha nincs hangzavar, akkor csend van vagy harmónia? S akkoriban mit csinált szent, poétikus hattyúnk? Csak nem némult el (halálos ágyat, összeomlást, özönvizet etc. appercipálván), s csak nem hallgat azóta is (több mint másfél évszázada!) örökre, hideg vizekben? Vagy azóta egyfolytában csak huhogna? Szegény. MI

.....
Ebben a rovatban mindig a szerkesztőség egyik tagja írja meg véleményét egy könyvről, melyet kollégái marginális megjegyzésekkel kísérnek.
.....

1. *Úgy van, úgy van!* (Bár ezt természetesen mindenki tudhatja.) MI

2. *Rakovszky Zsuzsa jó költő. Versei események. De költészete, költői nyelve még nem állt össze. Mondjátok: mi a Rakovszky-sor, mi a Rakovszky-strófa? Mitől tudod, hogy ez csak ő, semmiképpen se más? Mitől összetéveszthetetlen? Miért tudod öt Pilinszky-versből négyről, öt Petri-költeményből négyről, hogy azokat csak Pilinszky, illetve Petri írhatta? Játsszák le ugyanezt Rakovszkyval! Bizonyosak vagytok benne, hogy ötből négyre, vagy legalább háromra biztos lenne a találatotok? Azt hiszem, nem. Mert már van-*

téneek. Mert könnyű volt hattyúvá lennie a költőnek a Történelemben, a „régikorszak” alkonyán, az „új korszak” hajnalán, amikor még *korszakok és nemzedékek* váltogatták egymást, ám maga a színtér, a szín – a Történelem – nem változott. Az egyik korszakot – hattyúdallottul – kitolták a színről, a másikat pedig egyidejűleg – hajnalpírban, mámorosan – a színpadra be. Volt folytonosság, amit meg lehetett szakítani, s volt egységes értelmi rend, amire „kitolatás-betolatás”, „elmúlás-megújulás”, „letűnés és új kezdet” vonatkozatható volt, ugyanis az „idő tere”: a Történelem. De mivé legyen a hattyú akkor, amikor magát a színpadot „tolják ki”, az „idő tere”, a Történelem foszlik szét látomás-ként, amikor nemcsak Isten halott, de: Ember halott, Történelem halott, Eszme halott, minden halott, amikor egy *világállapot* van véget érőben? Nem válik-e óhatatlanul kísértetiesé, groteszkké a hattyúdall, nem hallatszik-e némiképp huhogásnak még a legpanaszosabb hang is ott, ahol a régiket nem követheti új, ahol az időből – Rakovszky *Fejjel lefele* hallatott hangját idézve – „kihullt a változás képessége”? A „hattyú helyzetét” e „végleg megkötött időben” pontosan írja körül a *Megnyitó* című vers kísértetiesbe forduló látomásvilága: „Lazul folyvást a folytonosság, és az új / nem életképes. Itt még csurran-cseppen / a múlt – mi lesz, ha nem lesz ennyi sem?” – kezd bele panaszos dalába a hattyú, mintha csak nem a világ/világállapot, de egy korszak végén állana. „Mi lesz?” – istenem, milyen mélységesen történelmi-naiv, milyen szívszorítóan ódonatmodern, milyen anakronisztikusan-nemzedéki, milyen kortársi ez a hattyúkérdés! Mi lesz, mi lesz? Hát semmi sem lesz! Vagy ami ugyanaz: lesz, ami lesz. Kész. (Slusz és pász nélkül. Nota bene: a „kész” mint köznyelvi beszédfordulat, mint a saját beszéd tagolása, a mondatok lezárása intonáció és pont helyett, pontosan mutatja nekünk, hogy „mi lesz”: az, ami van.) Ámde ezen a ponton a hattyú hangot vált, és a panaszos árnyalat átfordul huhogóba: „Mi lesz, ha nem lesz ennyi sem? / Ha mind horpadtabban-kísértetebben / járunk-kelünk a csökkenő színen, / mely már egy kéményseprőegyletet sem, / egy utcabájt vagy -táblát sem terem, / városmakett az élő ég alatt? / Ahogy a fáradt vendégtársulat / cilindres fináléban pezseg fel / még egy utolsó, s a reflektorok / kimarta tér arannyal és ezüsttel / s keringőző bokákkal hánytorog, / gyűrődöm elfelé a többi testtel, / mellékutcákba elbomló sorok / közt, s hült helyünkön medrét megtalálja / az éjszaka hézagtalan lilája.” (*Megnyitó* – Kiemelések itt és a továbbiakban tőlem – Sz. Á.) Nos hát, e „hült hely” kísértetiesége, az „éjszaka hézagtalan lilája” adja meg a világállapottól búcsúzó hattyú, vagyis az Utolsó Hattyú (posztmodern hattyúk nincsenek!) hangjának huhogó alaptónusát. S ha nem a közelgő éjszaka „feketességéből”, „koromsötétségéből” születik meg itt a metafora, a beálló „szép, új világállapot” metaforája, akkor éppen azért, mert ezt az éjszakát nem követi nappal, mert ami van, az van, s nem lesz más belőle. A „hézagtalan lilaság” az oszlásnak indult Idő, a *halott idő* („Isten halott – Ember halott – Történelem halott”)* szederjes lilája, a posztmodern nevének nevezett lilája is egyben. De persze szó sincs itt tagadásról, „hullává gyalázásról”, mint a régi, szép időkben, a még daliás modern időkben. Mert a felháborodás, a megbotránkozás, a tagadás szelleme is halott. Mi hát akkor az, ami él? Honnan jönnek a *Hangok*?

(A Nagy Költészet kimódolása.) A hattyúhuhogást, A *kitömött hattyú* kísérteties dalát, amellyel – álságos módon – a régi világállapot köszönti az újat tiszta szívből és kihunyó öntudattal, mely a modernitásban az irodalom volt, nos, e hattyúhuhogást a költészetben

6. Megítélésem szerint, ha minden és mindenki meghalt is (miben persze semmi okom nincsen kételkedni), a naiv művészet makacsul ragaszkodik ahhoz a balga, erősen lírai fikcióhoz, hogy az ember él (valamilyest talán lehet enyhíteni: élnek emberek), legfeljebb (s ez lesz aztán a művek témája): úgy, ahogy. Ahogy az elemzendő költő ki is emeli kötetzáró versének utolsó szavaiban: „...vagyok, vagyok...” (146. o.) vagy ahogy másik versében, épp az üres léttel szemben, némi daccal, meg is jegyzi: „...ha egyszer / csak-élni nem lehet. (Mért nem lehet? / Ahogy a tűz, a barka vagy sirály: van. / Csak-van. Hát jó. Ha nem, nem.)...” 89. o. MI

mindenki másként mimeli, másként csinálja (föltéve, hogy megtalálta már a hangot).⁷ Ahány hang, annyi „kitömött hattyú”. Ha mégis van valami közös ebben a sok hangú hattyúdalban – a kísérteties tónuson túl –, akkor az alighanem a „női elem”, a „női princípium”, a nőiség mint hanghordozás, sors, szerep, maszk, egzisztencia. Nem csupán s nem is elsősorban abban az – inkább szociológiai, mint esztétikai vagy szépirodalmi – tényben mutatkozik ez meg, hogy az eltelt tíz-húsz évben több lett az „író”⁸ és esetenként jobb, elevebb irodalmat írnak, mint az „íróférfiak”.⁹ A „női princípium” előtérbe kerülése sokkal inkább abban mutatkozik meg a költészetben (de helyel-közzel a szépirodalom egészében), hogy az eszmemegevalósító modern szellem kimerülésével a „férfiprincípium” is lekonyult, s a hősi-antihősi szerepben ágáló „férfilíra” rohamosan hanyatlak: a költőnek – férfi létére – női szerepet, hangot, maszkot kell választania, „asszonyi énjét” kell mozgósítania s költőileg érvényre juttatnia ahhoz, hogy eltalálja a kellő hangot. (Persze nem mindenkinek van ilyen „asszonyi énje”: a régiek közül bizonyosan volt Adynak, Pilinszkynek, talán Babitsnak is, de nem volt például József Attilának. Igaz, neki volt „gyermeki énje”, amivel ezt a – lírai költészet szempontjából eredendő – hiányosságot kompenzálhatta. Az újak közül hamarjában Esterházyt, Parti Nagyot, Kukorelyt említeném.) Innen nézve talán nem egészen véletlen, hogy a hattyúhúgás kísérteties szólama éppen Rakovszky Zsuzsa lírájában emelkedik a nagy költészetnek arra a magaslatára, meglehet, egyfajta záróakkordként csupán, amelyről úgy látszott, hogy már nem létezik. Persze a látszat ezúttal talán nem csal. Ha meggondolom, hogy Rakovszky gyűjteményes kötetének jó egyharmada máris – mindenféle distancia, kivárás, „helyére kerülés” nélkül – a magyar lírai költészet klasszikus vonalába, az első sorba illeszkedik, mondjuk, Kosztolányi, József Attila, Pilinszky versei mellé, akkor azt is be kell látnom, hogy a „nagyság”, a „nagy költészet” nem általános és normatív, hanem egyedi és esetleges, nem történeti, hanem tisztán esztétikai kategória, nem beteljesülés és kegyelem, hanem egyfajta menekülés-menekítés: a ma lehetséges líra, a groteszk hattyúhúgás átírása a múltba, lefordítása a nagy költészet örök nyelvére, miközben e kísérteties világállapot, az örökjelen *hablatyának* egyetlen árnyalata sem vész el.

Mert Rakovszky a nagy költészetet, a múltba távolodó nagyművészet¹⁰ komolyságát és mélységét, emberközpontúságát és érzelmegegdagságát *módolja ki*, amikor a véletlenszerűt, a kaotikusot, a sivárat, a pokolot, az intim-mindennapit, a véglények jelen világát a *formatökély* révén *közvetlenül* a hősibe, a mitologikusba-kozmikusba, a metafizikaiba fordítja át. S tegyük hozzá: a prózainak, kicsinyesnek, közönségesnek, esetlegesnek ez az „átdimenzionálása” a forma révén hősibe, elementárisba, metafizikaiba anélkül megy végbe, hogy a költő a legkisebb engedményt tenné a hamis feloldásoknak, vagy hogy hangjával, metaforáival erőszakot tenne lírai hősen-hősein. Ez úgy lehetséges, hogy a lírai hang nem a sorsból, s nem is a személyiségből, hanem annak mélyéről, az egzisztenciából szólal meg. Az egzisztencia szintjén pedig, ha még oly kísértetiesen is, még oly groteszk módon is, bárki hőssé válhat, helyesebben szólva: a hős lesz e Bárki.

legfeljebb csak átírása lehetséges (miért, régen hogy is volt mindez?); ám olyan magaslata, legalábbis kivételek számára (ilyen lenne Rakovszky költészet is) mégis van ma is, melyről „úgy látszott, hogy már nem létezik” (ki látta úgy, mikor, honnan, miért?; s vajon igazra volt-e?; s azóta vajon mi változott meg világállapotilag – azon kívül persze, hogy megjelent Rakovszky kötet?)... S ennek inverzeként ím ez előíró jellegű általánosság is kifejtésre várna: „a ma lehetséges líra”... Én úgy látom, a ma „reálisan létező” magyar líra, szerencsére, oly sokféle megvalósult költőiséget mutat, hogy generalizálása még a lehetséges tartományán belül sem igen lehetséges... MI

7. A hattyú ne húgogjon, így is elég ronda a hangja. A lírai kritikus nem lírikus. A bíráló nem líra. Ha Sz. Á. lírai költeményében arra akar kilyukadni, hogy a mesével ellentétesen a Történelem arról szól, hogy egy gyönyörű hattyúgyerek rémisztő kalandok után ronda és idomtalan nagykaca lesz, akkor ezt egy R. Zs. költészetétől független, nyílt téri deklarációjában kellene közzétennie. Szegény R. Zs. szerencsére nem hattyúhúg. LL

8. R. Zs.-t igazán untathatja, hogy újabb és újabb szakállas férfiak állapítják meg róla: író, de azért... Valószínűleg írni fog egy költeményt, amelyből kiderül, hogy Sz. Á. íróférfi, de azért... A gondolat csak annyiban érdekes, hogy Sz. Á. szerint volt asszonyi énje Adynak, Babitsnak, Pilinszkynek. Ebből sejteni lehet, hogy mit ért alatta, de igazán tudni nem. R. Zs. három dologban nagyon „női író”: az egyik a testi kifosztottság, a testi nyomorultságnak mint nyitott sebnak az ábrázolásában, a másik a gonosszágig menő könyörtelenségben a hamis emberi kapcsolatok leírásában, a harmadik a tárgyakhoz való nyúlásában. Az első nagyon mélyen tudta s tudja Weil, Plath, vagy éppen Polcz Alaine, s az asszonyilekű Pilinszky. A másodikat tömény gúnyba és ironiába mártva gonosz-gyönyörűen műveli Szántó Piroksa. A harmadikat pedig az asszonyilekű Rilke, Trakl és Babits nyomán Nemes Nagy Ágnes. R. Zs. már lebukott a fájdalom, a széttárt és meggyalázott test mélységébe, de sokszor még megkegyelmez magának. Már könyörtelen és kíméletlen, de még nem elég gonosz és puhán betekert az ironiája. Már fogja, emeli, forgatja tárgyait, de még sokszor hagyja elveszni őket, még nincs tele a padlása elég kacattal. LL

9. Ennek a szociológiailag pontos megfigyelésnek alátámasztására legyen elég most csak két illusztráció az újabb magyar irodalmi termésből: Zedlitzné Lónyay Erzsébet és Csokonai Lili. MI

10. Mivel nemigen tudom elképzelni, milyen is lehet az egybeírt nagyművészet ellenpárja, a „kisművészet”, ezért a magam részéről lemondanék e kategória használatáról (kivált leíró értelemben; retorikusan dicsérni a kiváltól persze szabad és derek dolog!). Pláne, ha a nagyművészet, az csak volt (bár nyelve mégis „örök”), s ma

De a hangsúly nem az imént említett átfordítás, átdimenzionálás, összekapcsolás groteskségére helyeződik, hanem az egzisztencia lírai igazságára, egzisztenciális valóságára, átéltségére, s így egyben súlyára, végzetszerűségére, örökkévalóságára is. Persze a nagy költészetet nem a nagyság áhítása, keresése, hajszolása és nem is a magában véve kisszerű *felnagyítása* teszi, hanem annak az aspektusnak a megtalálása és költői realizálása, amelyben a világállapot – legalábbis végzőleg – *komolyan vehető*, amelyben alakot, súlyt, jelentőséget nyer. A vallási, a történelmi s egyben politikai aspektus kihunyásával egyetlen ilyen aspektus marad, s ez az egzisztenciális, mint azt már Kosztolányi és József Attila kései lírája és Pilinszky egész költészete mutatták. Rakovszky nemcsak szemléletmódjával, de még költői nyelvvel is ehhez a vonulathoz csatlakozik, jóllehet a szóban forgó aspektust a kísértetiesre fordult világállapotban másként kell realizálnia. Amazoknál az egzisztencia mint *végpont és/vagy mélypont* egyben a lírai személyiség megtalált *középpontja* is. A lírai költő ezért még mindig hőssé, kivételes egyénné tudja formálni magát (noha persze csak lírai értelemben), aki *erőt* – Kosztolányi *esztétikai*, József Attila *erkölcsi*, Pilinszky *vallási* *erőt* – merít *saját Semmijéből*, amellyel „farkasszemet néz”, amely ellen hadakozik, amelynek súlyát magára veszi, igaz, immár nem mások helyett, nem másokért, nem mások nevében, mint a küldetéses-karizmatikus líra romantikus fogantatású hősei. Így vagy úgy megmarad – a modern lírára mindvégig jellemző – költői szerep és szerzői életrajz egymásra vetítése is: a külső vagy belső szenvedéstörténetként színpadra vitt életrajz, az *élet képe* a versek hőséne a költőin túli hitelt és jelentőséget ad. A világállapot legvégére ért ember, ama „homokos, szomorú síkon” is túllépve, már önmagában sem horgonyozhatja le az „én”-t: vagy nyelvjátékokban lebegteti ironikusan és/vagy ornamentálisan, vagy pedig a Bárki kísértetalakjában alapozza újra egzisztenciális súlyát és hitelességét. A szerző mint a lírai életvitel és a költői szó hőse így is, úgy is *kimarad*, így is, úgy is *hiányával* van s lehet csak jelen a versben. Ez a hiányzás azonban már nem lehet fájdalmas, nem lehet szenvedő jellegű: nem hiányozhat már sem magának, sem senkinek (hiszen nem hős!). De míg az ironikus és/vagy ornamentális nyelvjátékban, amely éppen a posztmodern irodalmában teljesedett ki, a hagyományos lírai hős hiánya az „én”-nek mindenféle szellemi, erkölcsi kötelezettségvállalás, mindenféle jelentés, eszme, abszolútum súlya alóli kiszabadulását és esztétikai önélvezetét jelenti, addig a Bárki kísértetalakjában megformált hiány éppen hogy erkölcsi jelentőséget nyer, jóllehet az erkölcsi az egzisztenciában, az emberi egyed *puszta létében* lesz megalapozva. Az elhagyott, üres én-pont körül ironikusan és/vagy ornamentálisan keringő szerzői beszéd helyett itt az én-pontból való egzisztenciális kitörés, a másik én-pontba helyezkedés – bárkivé válás –, és általa az én árnyalakjának megszólaltatása a tét, méghozzá olyan tét, amelynek abszolút komolyságához nem férhet kétség.

A „Hangok” ciklus „kisemberei”, átlagos és különös szerencsétlenjei – a sorsüldözött öregasszony, a csúf fodrászlány, a narkomán, a kövér nő, a zsarnok, a kórházi osztály női betegei – drámai monológjaikban éppen az egzisztencia hangján szólnak meg, s bár az alanyi líra szerzői hangja eltér ezektől, a záróciklus és az életműkötet címének egyezése azt jelzi, hogy az is csak hang, egy hang a modern kórusból, vagyis a *tömegből*. Amennyiben a költő *ebbéli szerepében* csak egzisztenciaként válhat *hanggá*, annyiban – s ez a legtöbb, amire vágyakozhat, s amit elérhet – maga is csak hang a hangok között s nem teremtő középpont, nem szenvedő, küldetéses lírai hős: hangja’nem

valamiféle lírai sorsra, hanem csakis egzisztenciájára, pusztá létére vonatkoztatható. A „Hangok” ciklus drámai monológjainak „kisemberei”,¹¹ az esetlegest, kisszerűt, prózait a kozmikussal és metafizikával összerántó költői beszédmod, a költő „médiumpént” (s ennyiben persze hangként) való felfogása természetesen az angolszász tradícióra – Robert Browning „personáira”, T. S. Eliot *J. Alfred Prufrock szerelmes éneke* című kötetére és költészetfelfogására, sőt James Joyce *Ulysses*-ének Leopold Bloomjára – vezethetők vissza, arra a tradícióra tehát, amelyhez Rakovszky is kötődik a legújabb magyar költészetben. Ahogy Prufrockot, ezt a középkorú, kopaszodó kisembert kísérteties egzisztenciája groteszk módon hamleti magasságokba emeli, vagy ahogy Bloom, a kopott üzletember alakja és egy szokványos hétköznapja Ulysses hősi-mitologikus történetére vetül rá, úgy kiált fel a nagy antik tragédiák hősnőinek hangján *A trónfosztott királynő* szerepében az alkoholizáló, lumpensorba süllyedt elhagyott feleség: „Az a világ igaz valómban sose látott, / az mindig csak merev szabály és pusztá látszat / szerint ítélt – nem, én már elég sokat megértem, hogy tudjam: arra nincs út, ott csak örület van. / Ülök, várok, tudom: el fognak jönni térdem, / hogy megkövessenek, vagy Nap és Hold felkel érttem – / ami rajtam esett, nem maradhat bosszulatlan.” A hangokat, vagyis a drámai monológok hőseit nem társadalmi státusuk vagy elhivatottságuk, nem erkölcsi nagyságuk vagy szellemi súlyuk, hanem csakis egzisztenciájuk szerint illeti meg ez a költői beszéd, hősi státus és hősi komolyság. Mint egzisztencia minden egyes ember végtelen komolyságot követel meg, és maga a költő is csak saját egzisztenciája jogán követelhet magának komolyságot. Kétségtelenül vegyül az antik hőssé vagy hősnővé növekvő huszadik századi „kisember” alakjába némi szentimentális árnyalat – különösen a kelet-európai sorsot tipizáló és a női alakoknál –, valami elégtételszerű, ami abból adódik, hogy ez a sok kis néma senki, megcsúfolt, megalázott szerencsétlen megszólal, *hangot kap* és halálosan komolyan kell venni őket, nincs náluknál különb hős, senki, aki többet ér, aki magasabban áll, beleértve ebbe magát a költőt is, aki alakot – hangalakot – ad költészetében Bárkinak. Csak éppen nem a szociális, hanem az egzisztenciális értelemben némák szólalnak itt meg, vagyis Bárki. (A Bárki ugyanis eredendően néma, s az is maradna, ha a költészet nem adná kölcsön neki a hangját.) Ha nem így lenne, akkor Rakovszky hangjai szociális szövegek, tehát fals hangok lennének („a” női sors, „a” lumpen sorsa, „a” történelmi sors stb.), holott egzisztenciális szövegek (a szociális helyzet, történelmi hányattatás éppannyira egzisztenciális adottság, mint a kövér vagy a csúf, a beteg, az öreg, a szülő vagy abortáló test). Ezért szólalhatnak ezek a hangok egyáltalán a költő „én”-jéből, a legmélyebb pontról, ezért – ezen a ponton – tud a másikba helyezkedni, s ezzel szabadító értelmet adni az egzisztenciának. Máskülönben a modern lírából jól ismert szerepjátékról, lírai maszkokról kellene beszélnünk a *Hangokkal* kapcsolatban. De ami igaz Robert Browning és T. S. Eliot Rakovszkyt inspiráló költészetére, vagy Weöres Sándoréra, nem igaz Rakovszkyéra. Az ő hangja – az egzisztenciák sokasága, melyek az ő hangján megszólalnak – inkább a kései József Attila, Kosztolányi és különösen Pilinszky egzisztenciális, nem szerepjátszó hangjával rokon. Rakovszky Zsuzsa számára – ha szabad itt József Attila egyik töredékét kölcsönönnünk és elváltoztatnunk kissé – csupán jól jön az *elhagyott lelkeknek az a belső vidéke*, amely a posztmodern végállapot fogalmával teszi értelmessé önnön kísérteties állapotát, jól lehet magát a költőt csak saját egzisztenciája kísértetieségének formába állása érdekli.

11. R. Zs. lírai fölfedezése, hogy a történelem csinálónak, ha egyáltalán vannak ilyenek, a költőnek, a papnak, a politikusnak nem lehetnek látomásai. Látomásai csak a történelem eltaposottjainak, a történelem alatt élőknek vannak. Csak ők hallucinálhatnak, csak ők adhatnak híradást személyiségükről. Minden történetcsináló látomása mímelt és hazug, csak a ház mesterek kiabálhatnak teli torokból, hogy hangokat hallanak. A csúf fodrászlánynak van története, a képviselőnek nincs.

Ez nem líra, hanem kísérő, illetve abszurd dráma. Nem az Ulysses, hanem a Dublini emberek, nem Eliot, hanem Beckett, nem Pilinszky, hanem Örkény, Mátyás, Mészöly, sőt Spiró és Parti Nagy. Ami Rakovszkyt jó költővé teszi, hogy a Tóték vagy a Csirkefej hőseit a költészetbe emeli, nem költővé, hanem költészeté formálja alakjait. S ahogy Örkény vagy Mátyás valamennyi hőse Kosztolányiból következően Örkény és Mátyás hangján szólal meg, úgy repül ki R. Zs. kisembereinek torkából is R. Zs. hangja. Nem próbál minden egyes hősnek saját nyelvet teremteni. Ellenkezőleg, minden hőst saját nyelvébe ülteti. Innen már csak egy lépés a lírai abszurdig, vagy az öreg Vas és Kálnoky öngyűlölő szerepviseihez. LL

(Verset írok, tehát hang vagyok.) Az egzisztencia hangja oda-
 átról jön, a személyiség másvilágából. Bizonyos értelemben csak-
 ugyan az élőhalottak hangja, síri hang. Innen kísérteties árnyalata. A
 hangokban a nem látható nyilatkozik meg. Ugyancsak innen a költői
 képekben felidézett tárgyi és emberi világ kísértetiessége, árnyékjel-
 lege, *előtéryszerűsége*, amelyen áthomálylik, átsüt, átizzik, vagy ame-
 lyet egy-egy extatikus pillanatban áttör, átszakít a transzcendencia
 vakító napja, mindent megolvasztva, tűzbe borítva s végül is meg-
 semmisítve. Az egzisztenciális mélypont az, ahonnan és amiért a
 hang megszólal, ahol a személyiség a hangban – kísérteties módon
 ugyan, de – életre kel, s ahonnan a sors nem annyira elbeszélhető,
 mint inkább kiénekelhető. Mert bár Rakovszky *Hangjai* formálisan
 nem énekhangok, a drámai monológok lényegileg operaáriákként
 foghatók fel: áriaszerűségük, operai jellegük éppen annak az egzisz-
 tenciális ugrásnak felel meg, amely a hétköznapi kis senkiből tragi-
 kus alakot, mitologikus vagy eposzi hőst csinál.

A mindenféle tárgyasulástól, megvalósulástól elvágott, közöl-
 hetetlen bensőség közvetlenül vagy *fantasztikusan* jelenhet meg
 (ugyanis szörnyként), vagy *kísértetiesen* (az egzisztencia hangjaként).
 Rakovszky lírája a kísérteties jegyében áll. A hangként megeleve-
 nedő bensőség, a hangként feltörő vagy áttörő egzisztencia mint lírai
 alak, hős, szómaszk igen gyakran vizionárius jellegű, mintha iszapból,
 mocsársírból, túlvilági ködből, úgy bukik fel tulajdon életéből, sorsá-
 nak vagy helyzetének *sírból*, „mintha víz alól jönnének egyre fel-
 jebb” (*Nők egy kórteremből* 5). A kísérteties a képalkotásban is lép-
 ten-nyomon tetten érhető: „a vén nő, ahogy a kocma / előtt szerel-
 mesen hadar a levegőnek, / véznán és csenevészén, / az a szürke, mo-
 lyos haj lefolyt neki egészen / a derekáig – tőzeglápban talált meny-
 asszony. / Mintha száraz fakérgen nyílna egyszerre kék szem, / kacér
 mosoly elmálló iszap-arcon...” (*Bizonyos jelek*) A lírai költői beszéd
 hangként való megnevezése (hangként, de nem hangzasként, akusz-
 tikaként, zenehangként, hanem belső hangként, eleven intonáció-
 ként, az egzisztencia hangjaként) szintén a kísértetiesrel függ össze.
 A *Hangok* ugyanis odaátról jönnek – a Másikból, aki azonban – aki
 persze! – én vagyok („én van”). Élőhalottak és halottak hangja ez,
 amely mögött felsejlik a „vadomorik”, „haláltáncok” középkori ha-
 gyománya, Arany János *Híása*, Shakespeare kísértetalakjainak hang-
 ja, és velük a látomás is, amely elválaszthatatlan a hangtól: „Újra és
 újra jön, ahányszor szaggatott / álomba sédülök, melyből újra és újra
 / felver a villámlás: a foszfor égve / kidül, ablakomban vakító cik-
 cakk profil.” (*Az elalvás nehézségei*) A kísérteties, a lidérces hasonlít-
 hatatlanul erős hatását az adja, hogy az álmok, víziók, látomások,
 képzelgések, emlékezések az érzéki világ apró részleteiben, rezdülései-
 ben, tárgyi mozgalmasságában realizálódnak. Talán kissé ahhoz ha-
 sonlóan, ahogyan Kosztolányi verseiben, mint arról a költő 1935-ös
 gyűjteményes kötete kapcsán József Attila írt: „Kosztolányi képei
 álomszerűek, jóllehet világosak és szabatosak.” Állítását az *Őszi reg-
 geli* sorainak felidézésével és elemzésével támasztotta alá: „Ezt hozta
 az ősz. Hús gyümölcsöket / üvegtálon. Nehéz, sötét-smaragd szőlőt,
 hatalmas, jáspisfényű körtét, / megannyi dús, tündöklő ékszerét. /
 Vízcsöpp iramlik egy kövér bogyról, / és elgurul, akár a briliáns.” A
 Kosztolányi-vers álomszerűségének kulcsa – József Attila szerint – a
 tárgyak, az egész világ *elérhetetlensége*, amelyet felnőttként is oly só-
 váran néz, „mint gyermek a tiltott gyümölcsöt”. Hadd idézzem most
 Rakovszky néhány sorát ide, Kosztolányi verse mellé a *Narkománból*
 (már a cím is kosztolányis), hátha az iménti kulcs az ő verseinek

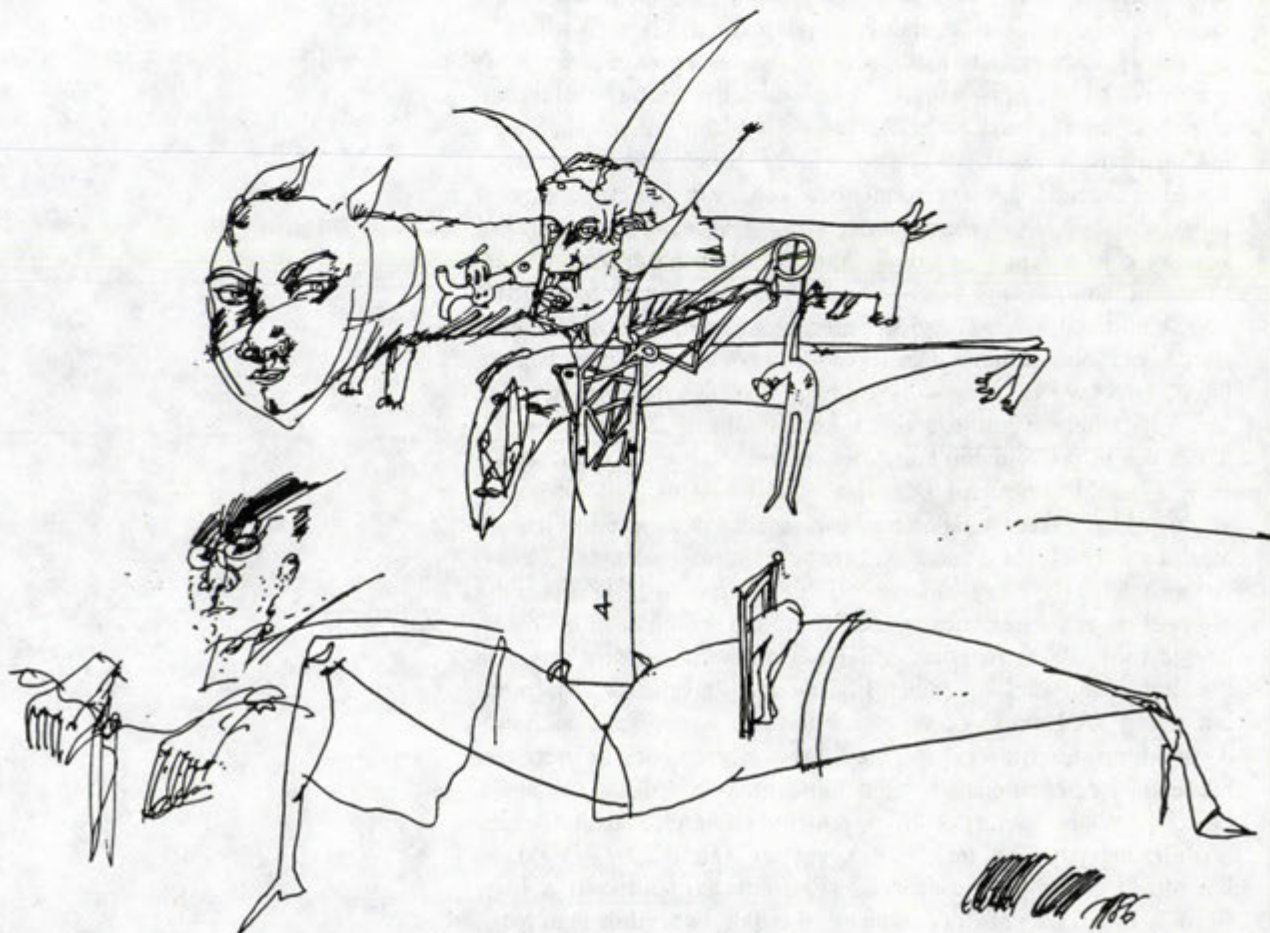
álomszerűségéhez is illik: „Idő se lesz. Idő különben sincsen. / Tudom, láttam: *akkor*. Ahogy a nap / elérte, a kehes konyhai csap / fénylett, mint egy madárfejű kisisten, / a csőrén kitéremlő, kicsi kör-tét, / a csöppet lassan érlelte a súlya, / a gyöngye vízsár nyúltott vékonyulva, / de mielőtt elpattant – egy öröklét / múlt el, amíg néztem, és úgy éreztem, / hogy a világ megoldása bekattan: / hogy Isten: az öröm. Cseppben és csapban / ő csillog, és semmit nem tudsz, ha ezt nem.” Az *elérhetetlenség* mint az álomszerűség kulcsa Rakovszky versére is áll, csak értelme módosul: ebben az álomban nem a gyermek a tiltott gyümölcsre, hanem a felnőtt, a meglett ember néz *saját létezésére*, azt sóvárogja, az lesz elérhetetlen, s ezért a „kristályos rendbe” foglalt látomás, az érzékileg élénk varázsolt mindennapiság – mindenféle éjszakai titokzatosság, köd, homály nélkül is – kísértetiesbe fordul át.

A költészet T. S. Eliottól oly pontosan jellemzett *három* hangja közül a *Hangok* költője az elsőt, főként pedig a másodikat üti meg. Egyfelől tehát azét a költőét, „aki magának beszél vagy éppen senki-nek sem”, másfelől pedig azét, aki „közönséghez szól”, azaz a „drámai elemet tartalmazó, de mégsem drámai költészet” hangján, „drámai monológban” beszél. A „*Hangok*” ciklus teljes egészében ilyen „drámai monológokat” tartalmaz. Sőt mintha Rakovszky is úton lenne a „versben megszólaló drámai jelleme” megteremtése, a színpadi dráma felé, s csak idő kérdése, mikor jut el a színpadig (ahogy annak idején Márton László vagy nemrégiben Parti Nagy Lajos). Amit Eliot a „második költői hangról” mond, az kétségkívül áll Rakovszky „drámai monológjaira” is. Rakovszky sem „magukból a jellemekből csalja ki a bennük rejlő költőiséget”, hanem „a sajátját aggatja rájuk”. A *hangok* értelemszerűen nem lehetnek *jelleme* („valódi jellem csak a cselekvés folyamatában, kitalált emberek párbeszédében alkotható” – így Eliot), lírai egzisztenciák, s mint ilyenek *egyénítetlenek* is. A „*Hangok*” ciklus „*personáinak*” is be kell tehát mutatkozniuk, mielőtt beszélni kezdenek, „név szerint, de legalább jellem típus”, esetleg sorstípus, helyzet típus szerint. (Ezekre a bemutatkozásokra Rakovszkynál általában a verscímelekben kerül sor: *Jób*, *Öregasszony*, *Bukott diktátor*, *Kövér asszony melegben*, *A csúf fodrászlány* stb.) Rakovszky költészetének „*personái*” azonban olyan határhelyzetekben, töréspontokon jelennek meg, azaz szólalnak meg, válnak hanggá (téboly, bűn, halál, szülés, öregség, betegség, szerelem), ahol éppenséggel leolvad róluk minden külsőleges – sors, szociális helyzet, kapcsolatok, műveltség és szerep –, a *típus máza*, s marad, mi volt – a pusztalét. A határhelyzet mintegy kiveti, katapultálja az „én”-t saját sorsa, a történelem, a társadalmi környezet szövetéből, hogy egyszeriben kívülről és távolról nézzen vissza saját létezésére, mintha álomban mozogna, s kísértetként találja szembe magát letelt vagy telő életével, azzal a valakivel, aki *ő maga*, akiben neki léteznie adatott – „nem is tudom miért” (*Nők egy kórteremből*). Ez a *kilépés* vagy *kihullás* saját életéből, és ez a kísérteties találkozás az, ami a drámai monológban *hanggá* válik. Az egzisztencia, amelyből nincs kitörés sem tett, sem hit által, a *hang által* – merőben lírai módon – mégiscsak kiszabadulhat az „én”. A *Hangok* – „én”-ek énekei. A hang – a szabadulás módzata. Ezért, hogy a végső megaláztatás és szegény határhelyzeteiben felcsendülő egzisztenciális hangon mindannyiszor átdereng valami – *eszélős árnyalatú, lidérces!* – öröm, remény, elégtétel, szabadulásérzés: „Az élet megy tovább, még most az egyszer” (*Szánkázás*); „Majd akkor ott... Igen, majd nemsokára...” (*Próféta május havában*); „...hogy Isten: az öröm. Cseppben és csapban / ő csillog, és semmit nem tudsz,

12. Már kigúnyoltatok, barátaim, egy látomás miatt. Azt hallucináltam, hogy R. Zs. erdélyi költő, akinek hangjait a kolozsvári dramszínház, a nagyváradi úvegre égetett, pasztellben és olajban, sötét, vesékbe látó szem, obszcén piros száj, az aranyosgyéresi falfelirat, a székelyudvarhelyi kehes konyhai csapból cseppenként folyó víz befolyásolta. Marhaság, mint minden égi hang. De a Jób, a Bukott diktátor, a Nők egy kórtéremből, a Narkomán nekem ugyanazt mondja, amit Mészölytől a Pontos történetek útközben, vagy Kányádítól A prédikátor könyve. És Erdély Közép-Európa, vagyis Hrabal és Páral, Danilo Kiš és Mircea Dinescu, Alimentera és Ápisz, Épgép és Steagul Rosu, ezüstkamállal evett üres leves, egy tányér darasterc. Szeretem. LL

ha ezt nem.” (Narkomán) Úgy látszik, nem lehetséges hang, azaz emberi szólam enélkül a remény nélkül, bármennyire is kísérteties a halottak, az élő halottak reménye, hogy van visszatérés.¹²

Kierkegaard a *Diapsalmata* (Vagy-vagy) egyik aforizmájában a költő sorsát ama szerencsétlenekéhez hasonlítja, akiket Phalarisz bikájában „lassú tűzön kínoztak, üvöltésük azonban nem jutott el a türrannosz fülébe, hogy rémítse őt, számára ez édes muzsikának hangzott”. Ugyanígy értik félre az emberek a költőt: ő is „szerencsétlen ember, aki mély kínokat rejt szívében, de ajkai úgy vannak megformálva, hogy miközben sóhajok és kiáltások hagyják el, mindez úgy hangzik, mintha szép muzsika lenne”. De csakugyan félreértés-e ez, s nem a másikba való egzisztenciális behelyezkedés – vagyis a megértés – egyedüli, ugyanis esztétikai módja? S nem szerencsétlenebbek-e még a költőnél is mindazok, akik – jóllehet a modernitás pokoli kőbendőjében szoronganak – hangjukat sem képesek hallatni már, mert ajkaik kővé váltak, jajgatásuk, vonyításuk, üvöltésük örökre bennük rekedt? S nem a költőnek kell-e sajátosan megformált ajkaival e szerencsétleneknek – s bennük saját szerencsétlenségének – hangot adnia, hogy ebben a hangban feltárulkozzon egzisztenciális azonosságunk bárkivel. „Én”-ek vagyunk, s mint „én”: mindenki – bárki. Avagy miként Emily Dickinson – e Rakovszkyhoz lélekben talán legközelebb álló nagy lírikus – dalolja „magyarul”: „Én senki vagyok! Te ki vagy? / Te is tán senki vagy? / Akkor éppen egy pár vagyunk. / Ne mondd, mert elhírlük – tudod. / A „valaki”-ság sanyarú! / Száz júniusson át / Neved vartyogni békamód, / Hogy csodáljon a lép!” (Károlyi Amy fordítása)

A boldogság misztériuma

FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ

Ne akarjuk mindenáron meghatározni, mi a boldogság. Könnyen úgy járhatunk, mint aki a visszhangot szeretné szóra bírni. Vagy a visszaverődő napfényben próbálna fölmelegedni. A boldogságra is gondolunk úgy, mintha valaminek a visszaja lenne. Ne csak rá figyeljünk. Ha eltökélten őt keressük, félő, hogy előbb vagy utóbb egy pusztá szóra redukálódik. Ezt fzelgetve azt hisszük, hogy bekerítettük, pedig közben csak egy hangtestet gyötrünk, amely, ha sokáig mondogatjuk, végül értelmetlen hangok együttesévé torzul. Próbáljunk inkább *mellénézni*. Amit fontosnak érzünk, annak a valódi jelentőségére rendszerint úgyis akkor jövünk rá, amikor éppen nem rá figyelünk. Kancsalítsunk. Valahogyan úgy, mint Johann Tauler, a misztikus, aki egyik szemét mindig erre a világra szögezte, a másikat meg a túlvilágra, vagy legalábbis arra, amit annak akart látni.

A megfoghatatlanról visszaverődő szavak közé tartozik a boldogság. Visszhang, még ha az eredete nem is hallható. Persze nincsen egyedül. A közelében kísért a szerelem, a csoda vagy az ünnep is. És – még ha nem is mondjuk ki – közben még egy szóra gondolunk: isten. Nem kizárt, hogy ez a szavak mind ennek az egyetlen szónak – isten – a szilánkjai. Hiszen van bennük valami, amiért mindegyiket isteni-nek tartjuk. A boldogságot vagy a szerelmet éppúgy, mint a csodát. A megfoghatatlan sejlik fel bennük. Nem csoda, hogy ha töprengeni kezdünk a jelentésükön, egyre kevésbé sejtjük, mit is tartalmaznak az őket hordozó pusztá hangszor kívül. Bo-l-d-ogság. Mintha a hangképző szervek is összefognának, hogy ne férközhesünk közel a megfoghatatlanhoz.

E szavak hallatán valami olyasminnek az árnyékát érezzük közeledni, amit sehogyan sem leszünk képesek magunkhoz szelídíteni. A bekeríthetetlenség és az idegenség kísért bennük. Persze hátat is fordíthatnánk nekik. De nem hagynak bennünket békén. Újra meg újra megtámadnak, a legváratlanabb pillanatokban. És ilyenkor bennünk is gyökeret eresztenek. Ettől olyan fenyegetően idegenek. Még akkor is, ha – mint a boldogság – pozitív érzelmekkel társítjuk őket. Belülről érintenek meg bennünket. Az „isteni” szavak megfoghatatlansága legbelsőbb idegenségünkre figyelmeztet. Arra, hogy legsajátabbnak vélt énnünk láttán éppolyan idegenségérzésünk támadhat, mint amikor egy megszólíthatatlan állat szemébe pillantunk.

A boldogságról van szó. És máris az idegenségérzésnél tartunk.

A „boldogság” szó elsősorban nem azért meghatározhatatlan, mert olyan sokjelentésű, gazdag vagy változékony, hanem mert életünk felfoghatatlan alapjával szembesít bennünket. Olyasminnek leszünk ilyenkor a kiszolgáltatott-

jai, amire tényleg nincsenek szavaink. Bármit mondjunk is a boldogságról, csalhatatlanul érezzük, hogy ezzel még korántsem mondtunk el róla mindent; innen a hiányérzet, ami azokból az antológiákból, gyűjteményekből, tanulmánykötetektől vagy éppen konferenciákból* árad, amelyek a boldogságot próbálják körüljárni. Kant még azt is megkockáztatta, hogy a *boldogtalanság* oka talán nem más, mint a boldogság fogalmának a meghatározhatatlansága. A szavak és a fogalmak, ahelyett hogy meghódítanának, inkább eltávolítanak bennünket tőle.

Nincsen ember, aki a „boldogság” szót hallva ne benne fedezné fel élete egyik legfőbb célját. Mégis, különös, hogy minél jobban ragaszkodik hozzá, annál kevésbé érti, mi is az, ami vonzza. A boldogságról ábrándozik; közben pedig gondolatai nem egy templommá állnak össze benne, hanem egy fokozatosan mélyülő szakadékká. Nincsen az az értelmező szótár, amely pontosan definiálni tudná a „boldogság” jelentését; ehhez előbb ezt a mély idegenséget kellene meghatározni. Ám ez képtelenség; lényege éppen a megfoghatatlanság. Ha felmérhető lenne, akkor megszűnne idegensége is. A boldogság *fogalom*má válna. „Győzelmünk” ellenére mégis csalódás lenne az eredmény. Szertefoszlana az „isteni” érzés, amit olyan szavak hallatán érzünk, mint „boldogság”, „szerelem”, „ünnep”.

A boldogság váratlanul téríti le az embert. Nem figyelmeztet. Nem lehet megtervezni, nem lehet rá felkészülni. Igazából még tudást sem alkothatunk róla. Ami az ember lényét ennyire fel tudja kavarni, és akár a teljes idegenségnek is kiszolgáltatja, az messze megelőz mindenfajta tárgyszerű megismerést. A tárgy idöben és térben léteznek. A boldogság viszont megrepeszteti a teret és az időt. Az embernek, ha boldog, ezért támad időtlenségérzése. Nem tudhatok arról, hogy „boldog vagyok”. Egyedül azt mondhatom: „boldog voltam”. Így, múlt idöben, abból a jelenből tekintve vissza, amelyből ismét hiányzik a boldogság. Vagy azt mondhatom: szeretnék boldog lenni. Majd, a jövőben.

Jelen idöben legfeljebb ezt mondhatom: „örülök”. S valóban, az örömben van valami hódító: aminek örülök, annak *ura* is vagyok. A boldogság pillanatai azonban *megszédítenek*. Ilyenkor nemcsak más fölött nem uralkodom, de magamnak sem vagyok *ura*. Önfeledt vagyok (tehát féltetet sem alkothatok pillanatnyi boldogságomról), noha közelebb érzem magam lényem ismeretlen centrumához,

* A boldogságról rendezett konferencián hangzott el ennek az írásnak a szóbeli változata is: Waldviertel Akadémia, Ausztria, 1994. augusztus 24–27.

mint a józanságnak nevezett normális állapotban valaha is. És ezt is mondhatom: „boldogtalan vagyok”. A boldogtalanságnak ugyanis, az „isteni” boldogsággal ellentétben, van kézzelfogható oka. Emberi állapot. Az ember szabályosan „kiharcolja” magának a boldogtalansághoz való jogot. Szándékosan vagy öntudatlanul addig rontja az életét, amíg boldogtalan nem válik. A boldogsággal ellentétben, amelynek semmi köze az érdemhez, a jutalomhoz vagy az erkölcshez, a boldogtalanság alapvetően és mélyen morális kérdés: összefügg a felelősség problémájával. A világgal romlik meg ilyenkor az ember viszonya. Aki boldogtalan, az mindig valamihez hasonlítja az állapotát, s többnyire tudja is, mi boldogtalanságának oka – még ha adott esetben e tudás nem is jelent vigaszt vagy gyógyírt. A boldogtalansághoz hozzátartozik egy mérce, amelyhez viszonyítani tudom pillanatnyi állapotomat.

A „boldogság” ezzel szemben kiveti az embert a világból. Ezért nem beszélhet kisebb vagy nagyobb boldogságról. Az öröm esetében lehetséges ilyen összehasonlítás. A boldogság viszont elsősorban nem örömet tartogat, hanem mértéktelenséget. Ez pedig nem elérhető tárgy, megfajtságra váró rejtvény, hanem felfoghatatlan rejtély, amelytől, ha az embert utoléri, az addig ismerősnek vélt létezés is rejtélyessé válik. Az ember a boldogság állapotában a mindenségnek való kiszolgáltatottságát kezdi élvezni: a tehetetlenséget, ami ez esetben nem valamire való képtelenséget jelent, hanem annak élményét, hogy lénye egynemű a személytelen emberen túli mindenséggel. „Boldog voltam, hogy nem lehet rajtam segíteni”, mondja Georges Bataille egyik regényhőse. Olyan mértéktelenül kiszolgáltatottnak érezte magát, hogy elveszettsége új, nem evilági horizontokat nyitott meg előtte.

A boldog pillanatokra visszaemlékezve az embernek mindenekelőtt nem az öröm jut először eszébe (persze nem is csak a szenvedés), hanem az a különös *éber állapot*, amelynek tükrében az úgynevezett normális élet olyan színtelennek, fakónak és álmosnak látszik. Mintha egy töviszúrától hirtelen felriadt volna, hogy a váratlanság elmúltával ismét visszaaludja magát korábbi állapotába. S visszaemlékezve azt is látja jól, hogy a boldogság okozta éberség kitüntetett és rendkívüli pillanat volt – olyasvalami, amiért érdemes élni, és amire akár évekig is érdemes várni –, de ugyanakkor mégiscsak *pillanatnyi*, azaz átmeneti volt.

Talán éppen a tartós boldogságnak a reménytelensége készítetett sokakat arra, hogy csak azért is, görcsösen a *tartamban* keressék a valódi boldogság kritériumát. Mert ha benne lehetne megtalálni, akkor ez állítólag a boldogságot kizáró halálfelelemtől is megszabadíthatná az embert. Azaz levonná a válláról a végső magárahagyatottság terhét.

A haláltól való rettegésbe betokosodott ember valóban nem boldog. Ezt a tokot – egyebek között – a boldogság törli fel, azzal, hogy az *időtelenség* élményében részesít. Értethető, hogy az ember – amíg boldog – ennek tartamával egyáltalán nem törődik. Nem is tudja vele törődni. Ha mégis, akkor ez annak jele, hogy még nem boldog. A boldog ember ugyanis mindenekelőtt szabad: szabaddá teszi a mindenséggel való egység tapasztalata. Mi egyéb lenne a szabadság, mint a korlátlan megtapasztalása – akár a világból való kiszakadás árán is? A boldogság a mértéktelen és a korlátlant villantja fel a mértékek és korlátok világá-

ban berendezkedő ember előtt. Sőt őt magát is a mértéktelenség élményében részesíti. Létezésének nem e világi gyökereivel szembesíti. Ráébreszti arra, hogy a mérték világában él ugyan, de ezeknek a mértékeknek az előfeltétele mégis valami olyasmi, ami túlmutat rajtuk. A boldog ember kiszakad minden rendből, annak ellenére, hogy egyébként nem lehetséges valamilyen rend nélkül élni. A boldogság ettől egy lehetetlen helyzet; olyasmi válik általa lehetségessé, ami a nem boldog állapotból nézve elképzelhetetlennek tetszik.

Nem csoda, hogy az ember ilyenkor úgy érzi, mintha leterítették volna. Az ilyen pillanatokban összezavarodik a létezés hagyományos rendje. A hétköznapi életben az ember egyfelől *éli* a mérték világát, másfelől pedig *tud* a mértékelenről, amit hol Istennek, hol Létnak, hol Semminek nevez. Szavakkal illeti, ami annak jele, hogy a mértékelen csak messziről tiszteli, mivel nem tapasztalja azt, hogy élete megszokott menetét különösebben érintené. A boldog pillanatokban az elvont *tudás* konkrét *élménnyé* válik, a *távoli* mindennél *jelennel* lesz, s amit addig sterilen örökökévalónak, korlátlanul hitt, arról kiderül, hogy paradox módon a pillanattal és a korlátokkal is terhes. A boldogság állapotában az ember önnön végességében fedezi fel a végtelent, s azt tapasztalja, hogy amit a hétköznapi tudásával kizárólag az istenekről volt hajlandó feltételezni, az egy-egy kivételes, boldog pillanatban az ő számára is megadatik.

A boldogság pillanataiban az ember maga válik istenszerűvé: véges végtelenné, korlátozott korlátlanná, megfogható megfoghatatlanná. Nincsen rajta kívül létező jó vagy rossz, amihez viszonyulnia kellene: mindennek a gyökerét önmagában hordozza. A boldogság állapotában válnak mindenél nyilvánvalóbbá az ember isteni gyökerei.

De vigyázzunk a szavakkal! Mert a boldog pillanat nemcsak *istenivé* varázsolja az embert, hanem egy növényhez, sőt egy állathoz is hasonlósá teszi. S csak a boldog pillanat elmúltával választhat az ember – ízléstől, neveltetéséről, szabadságtól függően –, hogy a boldogságot isteninek vagy állatnak (ördöginek) tartja-e. Amíg a boldogság tart, addig ez is, az is. Ilyenkor az *emberben* egybeolvad az *isteni* és az *állati*. Mint a szerelmesben, aki a kielégülés pillanatában beleharap a másikba.

A boldog ember maga a testet öltött *paradoxon*. Ennyiben – távolról – Krisztusra is hasonlít, az egyetlenre, aki valóban meg is *élte* e paradoxitást, elszenvedte az egyébként összeegyeztethetetlen emberi és nem emberi lét egységét, s bár szenvedett, mégis mindvégig a boldogság lebegett a szeme előtt. Szenvedése mintegy a boldogság mintaképe és előfeltétele lett. Nem azé a békésnek vélt, kissé bárgyú képzetekkel ékesített, és főleg erényekkel terhelt álboldogságé, amit később a giccossé silányuló istentisztelet próbált az emberi fantáziába belesulykolni, s aminek terhét mind a mi napig nyögjük. Nem, az a boldogság, amelynek mártírja volt, a hagyományos istenképzetet is megrendítette: nem a világon túli örökkévalóságra figyelmeztet, hanem arra, hogy a *feltételezett örökkévaló léte elképzelhetetlen a világ végessége és halandósága nélkül*. Krisztus ennyiben a *halálos boldogság* mártírja

volt: a boldogság halálos – nem evilági – aspektusaira irányította a figyelmet. Példája nem azért isteni, mert állítólag egy isten gyermeke volt, hanem mert élet és halál egységét élte meg: a végleteket egyidejűleg tapasztalta meg, azaz áthágta az egyébként nehezen megközelíthető határokat. A boldogság éppen emiatt az anarchisztikus határátlépés miatt isteni és halálos. Megrepreznti a történelmet, ami a világ szemszögéből nézve a nihilizmus jele. Innen pedig csak egy lépés kell, hogy aki valóban boldog, azt tökéletesen magába zárult lénynek lássuk. Görög szóval: idiótának. Benne pedig a szentek rokonát is észre kell vennünk – mint tette Nietzsche, aki Jézust ugyanezzel a szóval illette: idióta.

Az ő példája figyelmeztet arra, hogy a boldogság elsősorban nem örömet, élvezetet vagy kéjt tartogat (persze az is!), és nem is csak szenvedést, tehetetlenségérzést és kiszolgáltatottságot (persze ez is!), hanem az intenzitás élményében részesíti az embert. A boldogság képessége egyenes arányban áll a szenvedésre való képességgel. Hiszen a boldogságot elszenvedni az ember körülbelül úgy, mint a kegyelmet. Az az intenzitás tör ki bennük, amely nélkül sem születés, sem pusztulás nem

képzeltető el. Az ember úgy érzi, mintha repülne és szárnyai nőttek volna; de közben a létezés miatti egzisztenciális fájdalomat is kénytelen elviselni. Ez együtt a boldogság; ilyenkor „villan fel a boldogság kése” (Paul Celan). A felforgatóan boldog pillanat ezért veszélyes: ekkor derül ki, hogy az élet végső ismerve nem a közösségben való lét; ekkor mutatkozik meg az, a keletkezés és az elmúlás miatt érzett döbbenet súlyától az ember soha nem fog tudni megszabadulni.

A boldogság pillanataiban ez a súly válik mindennél nyilvánvalóbbá. Emiatt olyan a boldog pillanat, mintha az élet menetében egy repedés keletkezett volna. A boldogságban van valami mélyen anarchikus, meghódíthatatlan. Olyan, mint egy idegen test, amely a világ szervezetébe került. Nem csoda, hogy az ember, amíg nem zuhant a boldogság „csapdájába”, addig tart tőle. Egyfolytában beszél ugyan róla, s legfőbb vágyának nevezi, valójában azonban mindent megtesz, hogy elkerülje a paradoxitás élményét. Végleg elkerülni azonban nem tudja; s ha ez egyszer mégis utoléri, akkor ráébred arra, hogy életének addig soha nem sejtett távlati és dimenziói is vannak. A tágasságnak ez az élménye a boldogság. Innen visszatekintve nincsen az a jó érzés, öröm, kéj, elégedettség vagy kielégültség, amiért cserébe odaadná a boldogságot, a mély szenvedésnek és mérhetetlen megnyílásnak ezt az intenzív pillanatát.

2000 ESTEK

Az e havi 2000 estet 1994. december 15-én, csütörtökön este 7-kor tartjuk a Merlin Színházban (V. Gerlóczy utca 4., első emelet).

Vendégünk talán nem ismeretlen lapunk olvasói előtt: TÖRÖK ANDRÁS kultuszminisztériumi helyettes államtitkár látogat el hozzánk. Meg fogjuk kérdezni tőle, mire gondol egy családos dandy, amikor épp közhivatalnok, hogy most (a 2000-é után) minek az arculatát fogja megtervezni, hogy működik-e még a Lipótvárosi Nyelviskola, továbbá hogy mi lesz Budapesttel, valamint *Budapesttel*, a könyvvel.

A kíváncsiak a válaszokat ezúttal is a 2000 esten, a szokott időben és helyen (lásd fent) kapják meg.

Helyesbítés. Novemberi számunk 59. és 60. oldalán azt írtuk, hogy 1959-ben Somló István szerződött Debrecenből Miskolcra, illetve hogy ő játszotta Palót 1962-ben a Madách Kamarában. Mindkét esetben Latinovits Zoltánról van szó. Olvasóinktól elnézést kérünk.
